

Sándor Iván

Az Argolíszi-öböl

Ha fel is szakadt apámból az utóbbi időkben valami abból, ami, úgy éreztem, még számára is megválaszolatlan, ha törekedett is rá, hogy ne csak a tudását próbálja megosztani velem, be kellett látnom, hogy a nagy beszélgetés, amit áhítottam, azért késik, mert annyi évtized munkája után sem gondolta, hogy eljutott olyan válaszokig, amelyeket érdemes rám hagynia.

Az intenzív osztály lepedőkkel elkerített ágán már nem tud beszélni.

Talán még észleli a jelenléteimet.

Egymáshoz szorítom feletre a két tenyeremet, lassan szétnyitom, mintha úszómozdulatot tennék, elvezetem az arca felett.

Nincs már erre sem válasza.

A nedvezés rákocsonyásodott a szemgolyóra. Az arcbőr ráfeszül a csontokra, az állcsont kihegyesedik.

Az infúziós tartályban még süllyed az oldat.

A nővér mellettem áll.

A maszkká merevedett arcot nézem, de úgy érzem, a nővér engem figyel.

Fiatal, a tekintete mégis anyám tekintetére emlékeztet. Mint aki azért van ott, hogy most már csak rám vigyázzon.

Már a párnát igazítja, az infúziót kapcsolja ki, mégis miközben a halott apámat nézem, nem tudok szabadulni a nálam fiatalabb nővér anyáméra emlékeztető tekintetétől, s ez maga a borzalom, mintha ettől szólalna meg az apámmal való végső beszélgetés tárgysorozata, amire már nem kerülhetett sor, apám belépett a beléphetetlenbe, talányokig jutott, ahová mindig igyekezett, de a megnevezésükre nem talált szavakat, még a görögjei között sem.

Sóhajszerű nyögést érzékelek.

Túlannról érkezhetsz?

Mintha annak az üzenete volna, hogy valamire mégis rátalált?

A nővéreké a sóhaj.

Kihátrál az ügyeletes orvosért, rajtam hagyva a tekintetét, ami a borzalom érzését keltette fel bennem, holott szelíd volt. Úgy nézett rám, mint valakire, aki itt végérvényesen egyedül maradt, s ő ezt jobban tudja, mint az, akit a gyengéd tekintete végigsimít.

Anyám egymagában ül a folyosó padján. Volna még helyük mellette azoknak, akik a fal mellett álldogálnak, de úgy látom, segíteni akarnak neki a magányába húzódni azzal, hogy fenntartják számára a padot. Próbálok, minden bizonytal eredmény nélkül, úgy nézni őt, ahogy engem nézett a nővérke. Talán mégsem eredménytelenül, mert azt mondja, nem, nem megyek be, az már nem ő, még el tudtunk búcsúzni, a szobája, az asztala, a könyvei... költözz be te oda, ezt mondta utoljára.

A ravatalozó homályában nem tudom felismerni az arcokat.

Egyforma gyászmaszkok.

Kint az esőben egyforma fekete ernyők.

Alkalmi jelmezek. Alkalmi kellékek.

A gyászhuszárok elrendezik a koszorúkat.

Anyám nem ül le a koporsó mellé helyezett székre. Nincs rajta fekete kalap, nincs kendő. A levegő novemberhez illően hűvös. Majd tartom fölél az ernyőt, ha elindulunk. Mindenkinek bólint, aki élénk járul. Nem szorít magához erősebben, úgy karol belém, mint ritkuló sétáinkon, hálás vagyok az eljátszott nyugalmaért.

Kint mozdul az ernyőerdő. A légáramlat behoz néhány szót. Apám immár átlényegült voltában is főszereplő, sosem vágyott ilyen szerepre, szerényebbre sem, csak nem szakítom meg a búcsúbeszédet, hogy a nevében felkérjem a mikrofonhoz járulókat, hagynák már abba a laudációkat.

Persze most... de az Akadémiába nem... most meg...

Szófoszlányok kintről. Apám elnéző mosollyal pillantva, kire? a kollégáira? talán rám? anyámra? mondta egyszer az egyik vendégének, ezek azt hiszik, érdekelt az akadémiájuk, tíz évet öregednek egy székfoglaló után, és aztán már soha valami jelentősebb, nekem viszont elvégzendő dolgaim vannak, éppen beléptem, no, no, Géza, tiltakozott a vendég, én a legmelegebben támogatom a jelölésedet, ne fáraszd magad, nevetett apám.

Valaki azt mondja a közelemben, csatlakozzunk rögtön, ha elindul a koporsó után a család. Két hosszú beszéd. Minden felsorolhatót felsorolnak. Öregeknek tűnnek a szónokok, öregebbeknek, mint apám, nem tudom elhárítani az érzést, hogy rájuk gondolt, amikor azt mondta, hogy az akadémiai székfoglaló után tíz évet öregednek, és többé semmi jelentőset nem csinálnak. Anyám azt mondta, amikor a kórházból hazamentünk és beléptünk a dolgozószobába, hogy a rosszulléte előtti órában is dolgozott.

Mi kezdhető apám jegyzeteivel? Az esőtől átnedvesedett kabátok szaga odakint ugyanolyan áporodott, mint amilyen a ravatalozóban a levegő. Számítógéppel is dolgozott az utóbbi években. Viszik ki a koporsót. Már csak szítál az eső. Lassan halad az autó. Ilyen kényelmesen régen sétáltam anyámmal. Nem nézek hátra, nem érdekel, hogy hányan vannak, a fordulóban azért visszapillantok, nagy a tömeg. Mondom anyámnak. Belém karol. Olyan a tekintete, mint apám ágya mellett a nővérkéé volt.

A kocsin a koszorúk között fehér rózsacsokor. Fehér szalagon ezüstszínű betűkkel Erika neve. Felirat nincs, csak a név. Indiában forgatják a Maugham-filmet. Nem a sáros utat, nem a kocsit, Erikát látom jegyzetfüzettel a kezében George Váradi oldalán. Nem tudom, ki rendezi a Maugham-filmet, biztosan

befutott fickó. Erika mindig ott van, ahol lenni akar, adja isten, hogy ez mindig sikerüljön neki. Apámmal csak néhányszor találkozott, szép, hogy küldetett egy csokrot, talán nem is apám miatt, talán énmia miatt küldte, az egyetlen szó, a név a szalagon a dramaturgiai érzékére vall.

Egy professzor már mondja a sír előtt az újabb beszédet, Erika jegyzetfüzete bőrbe van kötve, mintha ékszeres dobozka volna, „Felvétel indul!”, Erika ilyenkor tesz egy lépést, hogy miközben már az egész stáb mozdulatlan, magára vonja a figyelmet, apám nagy tudós volt, ismétli a harmadik búcsúbeszédet tartó férfiú, anyám arca közönyös, remélem ilyen lehet az enyém is.

A tömegben látok néhány ismerőst. Az előregyártott tekintetek együttérzést üzennek, érdekes mélységük van, mintha ismereteik lennének azokról a törekvésekről, amelyek a búcsúbeszéd szerint apámat vezették, mintha áradna róluk a bizonyításkényszer, miszerint ők is, hasonlóan apámhoz, el nem fogadott felismerésekhez kívántak volna eljutni, az egyik tekintetből a szívós igyekezetet, a másiktól a kudarcérzést, a harmadiktól az önámítást olvasom ki, néhány pillanatra elárulják önmagukat, amikor a búcsúbeszédben elhangzik, hogy a tudomány új útjai, hogy nemzedékek hasznosíthatják, akkor minden maszk sugárzik, a gyászolók közösnek tekintik magukat abban, hogy ők ama tudás birtokosai, az új utak keresői, mintha önmagukat kísérnék az utolsó útra, persze azért ők viszatérnek a katedrára, az akadémiai pulpitusra.

Pauló forgatókönyvében peregnék úgy a dobok a várfalon, ahogy a sírásók lapátjairól hullik döngve a föld a koporsóra. A hangok mintha még mélyebbről érkeznének, apám küld válaszokat a beszédekre. Erika csokra a hant tetején, itt is talált magának feltűnő helyet, apámnak meg kellett halnia ahhoz, hogy Erika a lábaim előtt heverjen.

Lassú menetben járulnak elénk a gyászmaszkosok. Van, aki hosszan ecseteli lesújtottságát, a tudomány veszteségét. Eláll az eső, becsukják az ernyőket. Fekete kabátos férfi ezüstszínű selyemsálja lebeg a szélben. Meggyászín sálakat is látok. Egy fiatalemberen, talán apám hallgatója volt, fekete baszk sapka.

Hol láthattam ilyen maszkos arcokat? Pauló segít a kellő pillanatban, mindig segít, persze, a Velence-film bálján, habár itt minden feketében. Pauló az egyik sírkövön áll, két keze mutató- és hüvelykujjával azzal a mozdulattal formál rombuszt a szemé előtt, amivel a rendező, mintha a kamera nézőszögéből figyelné a helyszínt. Észreveszi, hogy felfedeztem. Nem int, nem közeledik. Nem áll be a sorba, talán többre vágyik, gondolom, rögzíti magának a kavargást, elkerülhetetlen, hogy én is benne legyek számára a jelenetben, holott kívül kívánok maradni, engem azért kihagyhatna, tényleg mint egy kamera, lassan balra fordul, megpillant valakit.

Az ismeretlen férfi már mellettem áll, nem biztosít részvétéről, megfogja a karomat, odébb von, volna néhány szava. Most? Igen, éppen most. Apám megbízását kívánja átadni, mondja. Pauló mintha vigyorogna, az utóbbi időben megváltozott az arca, mindig ez a kajánság ragad a vonásaira.

Ne tartson semmitől, mondja a zömök, kopasz férfi. Nincs rajta kalap, az esőcseppektől fényes a homloka. Apám a számítógépében hagyott némi üzenetet, kódolta, a kódot rábízta, elolvashatta volna, de, habár apám bizalmasának

tekintette őt, mégsem tette, úgy gondolta, engem illet, tudományos összefoglalás, mondja, egy már soha el nem készülő munka vázlata, talán, talán, miért ismétli annyiszor, hogy talán, a fogain szűri át a szavakat. Pauló arcára ráégett a kaján vigyorgás, a szobája falára függesztett maszksorozatát juttatja az eszembe.

Anyám magányosan állja a kondoleálók hullámzását, talán ismétli a férfi, aki apám meghitt kollégája lehetett. Sosem hallottam róla, sosem járt nálunk, sosem tett róla említést apám. A fogakon átszűrt talán úgy hangzik, mintha nem is talánt, hanem *talányt* mondana, néhány tételét megvitatta velem, mondja, a kód egyszerű, nincs benne semmi talány, a görög betűsorból az első öt, ismeri ugyebár, igen, felelem, zsebkendőt vesz elő, letörli koponyájáról az esőcseppeket, anyámhoz törtet, kezet csókol, ismerhetik egymást. Mennyi mindenről nem tudok. Amikor évekket ezelőtt apám megemlítve, hogy talán, így mondta: talán hibát követett el, amikor nem avatott be élete fontos eseményeibe, már azt hittem, nincs, amit a családom múltjából nem ismerek, de talán, most én gondolom így, talán tévedtem.

Anyám meghittén beszélget a férfival, nem vesznek tudomást a tülekedőkről.

Apám íróasztalánál ülök. Próbálom leküzdeni a remegésemet. Soha nem remegtem még *így*, jártam, laktam, aludtam, dolgoztam jó néhány szobában, de soha sehol *így*. Ebben a szobában otthonos vagyok azóta, hogy kisgyermekkoromban átköltöztünk a Szondi utcából ide a Jávor utcába, kétszáz méternyire a Ligettől. A Szondi utcai lakásból csak a homályra emlékeztem, napfény sohasem érte a szobákat. Aludtam is ebben a szobában apám heverőjén, amikor külföldi konferenciaúton volt, és anyám kihasználta azt a hetet arra, hogy az én kis szobámat is kifestesse.

Ülök az íróasztalánál, próbálom a figyelmemet azoknak a tárgyaknak szentelni, amelyeket jól ismerek, de az íróasztal mögül még sohasem vettem szemügyre. Anyámat sem láttam soha ideülni. Nem tudom, nem is vagyok képes a végére járni, mi az oka a nem szűnő remegésemnek.

Mögöttem a falat betöltő könyvespolc. Jobbra ablak, két oldalán kisebb könyvespolcok. A szemközti falnál apai nagyapám fekete rolós szekrénye. A színe, az ómódiséga elüt a szoba berendezésétől. Apám ragaszkodott hozzá. Egy mozdu-lattal lehet felhúzni-leengedni a rolettáját. Apám itt tartotta azokat a dossziéit, amelyekről sohasem beszélt, de azért tudható volt, hogy azokban őrzi a legfontosabb, kidolgozásra váró jegyzeteit.

A rolós szekrény tetején Marcus Aurelius bronzmaszkja.

Tíz éve jutott hozzá. Dunántúli ásatáson tárták fel. Csak három másolat készült belőle. Utazgatott, tárgyal, takarékoskodott, megvásárolta.

Az utolsó államférfi, aki szellemi ember is volt, mondta.

Hátradőlök a karosszékben.

A császármaszok tekintete hasonló azokéhoz, akiket évekket ezelőtt Pauló szobája falán láttam. Habár felidézve Pauló rajzait, ott mintha már rajta lett volna a maszkokon a kaján vigyor, amit mostanában az ő arcán láttam.

A császármaszok tekintete szomorú.

Szemügyre veszem a többi tárgyat. Ismerem mindegyiket, mégis másnak látom az íróasztal mögül a képeket, a könyvsorokat, a karos bronzcsillárt, az ugyancsak nagyszüleim lakásából megőrzött csavart oszlopú, hatalmas ernyőjú állólámpát.

Az íróasztal melletti kisasztalon a szövegszerkesztő.

Programokat futtatok.

Kísérletet kell tennem rá, hogy apám agyával gondolkozzam, ha tovább akarok jutni a programban.

Beütöm a kódszámot.

A remegés ettől szűnik meg.

Látom a szemüveges férfit, aki a sírnál mellém lépett. Lehet, hogy nem is volt szemüvege. Szürke lerakódás a szája körüli árokban. Talán figyelmetlenül borotválkozott, ezek mind figyelmetlenek, persze kifelé, mert befelé koncentrálnak, máshol járnak a gondolataik, mint a szavaik, borotválkozás közben is befelé figyelnek, ott maradnak az apró szőrszálak a száj körül. Kissé piroslik a szemféhéreje. Nem visszataszító, nem váladékos.

Fut a program.

Másik világban járok. Ha nem apám világa volna, amit a kódszámmal rám hagyott, a személyiségi jogok megsértését követném el.

Dosszié a felső polcon, 1. szám, olvasom: Minden korszak beépíti a saját tapasztalatait abba, amit a régmúlt korok világáról tudni vél. Tézisek a különböző korszakoknak az antikról alkotott nézőpontjairól.

Anyám belép a szobába.

Dosszié a második polcon, 2. szám: Irodalomjegyzék korszakok szerint csoportosítva.

Anyám leül a bőrhuzatú kanapéra.

Apám feláll az íróasztaltól, leül mellé, átveszi a kávéscsészét, amit behozott. Anyám kávéjában egy cukorka, apáméban egy szacharin.

Dosszié a harmadik polcon, 3. szám: Saját megjelent művek jegyzéke.

Anyám kezében nincs kávéscsésze.

Dosszié a negyedik polcon, 4. szám: Elvégzendő munkák. Vázlatok. Töredékek.

Anyám keze az ölében. Engem figyel. Nincs a tekintetében feszültség. Nincs érdeklődés. Nem vagyok képes nézni anyám tekintetét, mert úgy érzem, hogy nem engem lát az íróasztal mögött.

Futtatom a programot.

Dosszié legalul, 5 szám: Vajon ha az ezredforduló tapasztalataival termékenyítjük meg a korszakok ismereteit, nem tehető-e fel egy olyan kérdés, amivel egyetlen korszak sem nézett radikálisan szembe?

Megszakad a szöveg.

Anyámnak nem áll rosszul a fekete ruha. Karcsúbb benne. Nem látszik ötvenhat évesnek. Festeti a haját, de mintha eredeti szőke volna.

Az arcvonásai feszesek.

Milyenek lehetnek az én arcvonásaim?

Valamit végre kellene mondani egyikünknek.

Mi lehet az, amivel apám szövege szerint egyetlen korszak sem nézett radikálisan szembe?

Anyám nem fog megszólalni, látom a tekintetén. Rajtam a sor.

Hogy került ide a fekete rolós szekrény? kérdezem.

Patika a pécsi Király utcában. Az irodában állt, az elszámolásokat tartotta benne nagyapád. Én is csak hallottam róla. Amikor összeházasodtunk, már államosították, híres patika volt, apád ragaszkodott a rolós szekrényhez. Semmi más-hoz a régi bútoraik közül. Az *elszámolások*, a *folytatólagos elszámolások*, így mondta, a lényegüket nem, csak a tartalmukat változtathatják...

Nem könnyes a szeme, miközben beszél, de úgy látom, szeretné, ha nem tennék fel több kérdést. Minek tennék fel, mindent megtudtam az elszámolások folytatólagosságáról. Egy patikában a berendezés többnyire fehér színű, lehet, hogy a rolós szekrény is fehér volt valamikor.

Anyám megkérdezi, hozzon-e kávé, kimegy, hozza a kis ezüsttálcán, a tiédben sincs cukor, mondja, nincs szacharin sem.

Hibát hibára halmozol, olvasom az apámnak küldött üzenetet. Az aláírásból megismerem a keresztnevét a kódszám birtokosának: ölel Feri. Apám válasza: folytassuk, szervusz, kollégád.

Miért nem írta oda apám is legalább a keresztnevét?

A rohadt bölcsességfogammal ébredtem megint, ma kidobatom, nem várok tovább, olvasom Feri üzenetét, apám a válaszában nem vesz tudomást a bölcsességfogról, egy platóni mondat értelmezéséről elmélkedik, ugye, ma már inkább komikusnak, semmint bölcsnek látjuk őt, írja Feri az újabb válaszban, jelenti, hogy megszabadult a bölcsességfogától, lehet, hogy Platónon is segített volna egy jó szájbészből, írja, anyám nesztelen léptekkel, megszokta a szobában ezeket a lépteket, kiviszi a két üres kávéscsészét, néhány évtized, írja apám, és még az is elveszti időszerűségét, amivel mi a kortapasztalataink alapján próbáljuk felülbírálni az antikről felhalmozott két és fél ezer éves tudást, lehet, hogy elkérem a szájbészed telefonszámát, remek urológust is tudok ajánlani, írja Feri, maga veszi ki a katétert a műtét utáni második napon, nagyműveltségű férfiú, ilyeneket mond nekem, miközben kiveszi a katétert, tudja, professzor úr, a humanista kultúra értékei múlhatatlanok, ez most egy kicsit fájni fog, ezt a katéter kiemeléséről mondja, ha úgy döntesz, hogy befekszel hozzá, megvitathatod vele a téziseidet, ne izgasd fel magad, írja apám, a humanista kultúrakorszak múlandóságát nem én kívánom, arról van szó, hogy már túl vagyunk rajta, csak nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, mert mi is annak a korszaknak a termékei vagyunk, szégyelld magad, írja Feri, ezért dolgoztál egész életedben, gyűjtögesd csak az átkozott jegyzeteidet, én is gyűjtöm a magaméit, betesszük a te átkozott rolós szekrényedbe, lepecsételjük, felnyitható ötven év múlva, azoknak mi leszünk az antik, írja apám, aludj jól, nem is tudtam, hogy prosztataműtéted volt, nem volt, írja Feri, álmodtam a katétert is, a beszélgetést is a professzorral, de megvetem a kultúrpresszimizmusodat, a kultúrpresszimizmus is elavult, írja apám, az a kérdés, hogy mi van utána, aludj jól...

Levél Paulóhoz, ez váratlan.

Apám is Paulónak nevezi.

Az megfigyelhető, kedves fiatal barátom, írja, hogy a művészetek megérik a korszakok rejtett újdonságait, a tudomány legfeljebb majd próbál összegezni utólag. Tetszenek a részletek, amiket átadott. Ahhoz nem értek, hogy milyen film lehet belőle, hogy lehet-e egyáltalán belőle film. Kissé szkeptikus vagyok, hogy a film bejelenthet-e igényt arra a művészi funkcióra, amit előreérzőnek neveznék. Kétségtelen, hogy Szophoklész látta maga körül Athén romlását, az árulásokat, a bűnt, a vért, és csak beleálmódta a korába azt, amit katarzisznak nevezett. Jó munkálkodást, szívesen olvasom az újabb részleteket...

A szobámban alszom. Napközben átmegegyek apám íróasztalához. A szokásos időben a kávé, mondja anyám. Behozza. Nikosz is a *szokásos időnek* nevezte a Tolonban létünket. Mindenkinek megvolna a szokásos ideje? Megisszuk a kávé. Paulóval sohasem leveleztem e-mailen. Nincs itthon gépem, a tanszékit használok a munkához. Apám gépében ott van Pauló címe, merre vagy? Írom, látom, apámmal konzultáltál, nem tettél említést róla. Erika címét ismerem. Írok, merre vagy?

A tanszéken összeállítom az első óráim jegyzeteit.

Isszuk anyámmal a kávé a kanapén.

Pauló válasza apám gépében.

A temetés után útnak indult Patríciával és a Pitheuszt majd játszó színésszel. A toloni parton, a sziklás részen próbálnak, Nikosznál laknak, minden a régi, technikát még nem hoztam, írja, csak egy kézi kamerát, dolgozni kell még a forgatókönyv befejező részén, apádnak sokat köszönhetek, Patrícia jó, de be kell dresszírozni a stílusra, csak az arcán dolgozunk, a forgatókönyvön is dolgozunk, azt mondja, lehetetlen szerep, még négy színészt rendelt Tolonba a próbákra, írja, össze kell hangolni a stábot, elkerülhetetlen volt, hogy Patríciával lefeküdjünk, sikeres, ismert színésznő, de úgy baszik, mint egy szűzlány, írja. Anyám hozza az aznapi kávé. A gépben Erika válasza. Jelentkezhetél volna előbb, írja, eszébe sem jut, gondolom, hogy ő húzott el George-jával Indiába, neki kellett volna hírt adni. Képzelted, milyen izgalmas, írja, Delhitől tíz kilométerre építettük fel a díszleteket, nagy produkció, George biztos a sikerben, mint mindig, gondolom, jól dolgozunk együtt, írja, vannak-e hírek Paulóról?

Azt válaszolom, hogy Tolonban van, dresszírozza a stábját, talált magának Velence után új szponzorokat, félti Paulót, írja Erika, kósza hírek terjednek azokról a fickókról, akik Paulót pénzelik, ezen kacagnom kell, válaszolom, Pauló egyszer azt mondta, hogy az ördögnek is eladja a lelkét, hogy megcsinálhassa az Iszméné-filmjét, Pauló sose mondott ilyent, azért írom Erikának, mert én éreztem Paulóról, hogy az ördögnek is eladná a lelkét a filmért, az a vigyor az arcán.

Folyamatosan megy a munka, írja Erika, George tényleg nagyszerű, ne hidd, hogy lefeküdtem vele, Erika a régi, gondolom, már előre bebiztosítja magát a kósza hírek ellen, közben ő írja a kósza híreket Paulóról. Kedvem lenne megírni neki, hogy Patrícia az ő toloni ágyában játssza a szűzlányt, köztudott, hogy Patrícia George Váradival élt, azt kellene Erikának írnom, szerencséd van, hogy nem feküdtél le George-dzsal, mert eléggé érintetlenek maradnak a nők az ágyában, erre Erika valószínűleg azt írná: féltékeny vagy? Talán azt is írná, amit sze-

retett mondani, amikor hárman, Pauló, ő meg én összetartottunk: ti mind örültek vagytok.

Megkérdézem anyámtól, miközben isszuk a kávé, hogy meddig jár még feketében. Erika azt is írja: George-dzsal nem lehet élni, veled nem lehet, gondolom, anyám azt mondja, bízzam rá, meddig jár még feketében, kérem, professzor Ferenc, írom, hogy a fenébe szólítsam másképpen, gondolom, jól használom a kódot, köszönöm, eljutottam apám némileg talányos rolós szekrényének tartalmához is, megnyitotta előttem a múltat, a hétköznapi része lett, azt válaszolja, ez tetszik neki, mert a meditációik tárgyát képező tudományos problémákra hasznos rárétegeztetni, így írja, *rárétegeztetni* a maga nemzedékének, ifjú kollégám, a mindennapjait...

A mindennapjaimban nincsenek bölcsességfoghúzások, proosztataműtétek, álmodni is Erikáról szoktam, néha a másnapi órámról, álmomban ürességet érzek, a feleslegességemet. Apámtól volna tanulnivalóm, például az ezredfordulós tapasztalatok beépítése Guardi alkonyfestészetének újabb értelmezésébe, de nincs felfedezőkedvem, az egyetlen világraszóló felismerésem az, hogy nincsenek felismeréseim.

Anyám nem volt türelmetlen, amikor azt mondta, bízzam rá, meddig jár feketében. Nem ómódi göncököt hord, például csinos fekete garbót, még farmerszabású fekete bársonynadrágra is van.

Isszuk a kávé a bőrkanapén. Nem merem mondani, hogy hagyjuk már abba ezt a közös kávézást, mert miközben a csészét emeli, ugyanazt érzem, amit akkor, amikor az intenzív osztályon a nővérke anyám pillantásával nézett rám, most úgy néz engem, mint amikor apámra pillantott kávézás közben, láttam őket néhány-szor egymás mellett ülni a kereveten.

Semmiben nem emlékeztetek apámra, nem a klónja vagyok, a korcsa csak, süllyedünk, süllyedünk, ezt Feri írja, most már nekem, de azért fel a fejjel, fiatal barátom. Taas érdeklődik rólad, írja Pauló, végre bejött neki, Kleist-novellákból csinálna forgatókönyvet, pénzre is van odakint esélye, jövőre kezdene forgatni, addig nekem segít, eljön asszisztensnek Tolonba.

Megszerzem Taas e-mail címét, hogy vagy, régen hallottam rólad, a Kleist-forgatókönyv igaz, de még sok munka van, pénzre is van esély, Jim és Wim segít, talán lemegyek Paulóhoz, rá akar venni a Pitheusz-szerepre, egy hónapja semmi alkohol, nem kellene végre abbahagynod azt a Guardi-baromságot, nem unod még, szerintem nem tudsz többet kilicitalni belőle, megüresedett egy hely a színművészeti filmtanszékén, oda kellene átmenned, sok jövője annak sincs, a mindennapok jövőtlenek, ez lenne a Kleist-film, csókollak, ha akarod, elintézem az állást, ennyi szavam még van otthon.

Elhatározom, hogy írok Lillynek is Bécsbe, újdonság a grafomániám, jó kis menekülési út.

Ki tulajdonképpen ez a Feri? kérdezem anyámat. Azt mondja, sohasem látta, apám sohasem tett említést róla. Mintha titkot vallana be, úgy mondja, lesütve a szemét, mintha nem tartaná illendőnek elmondani, hogy nem volt teljes betekintése apám életébe. Úgy látom, most próbál ezzel szembenézni. Mit láthat? Apámat? Önmagát? Paulót láttam néha ilyennek, Pauló mondta egyszer azt,

hogy *lehunytt szemmel szembenézni*, talán nem is mondta, talán a *forгатókönyvében* vannak olyan jelenetek, amikor valaki lehunytt szemmel lát, anyám arca most ilyen. Apád világában volt néhány különc, mondja, nem beszélt róluk, csak annyit mondott, hagyd szívem, különcök, ne törődj velük, de ő törődött, mondja, s mint aki a barátnőjének súg meg valami titkot, hozzáteszi, apád is *némileg* különc volt.

Anyám választékos szavakat használ, akárcsak apám, a *némileg* anyám egyik kedvenc szava. Feri odament hozzád a temetésen, mondom. Valaki odajött, igen, a sok ember között az egyiket ugyanúgy nem ismertem, mint a sok ember közül másokat. Ő volt a Feri, mondom. Honnan tudod? Ő adta meg a kódszámot, amivel dolgozom apa gépén. Volt, amit megosztott velem, volt, amit nem, mondja anyám, én is a legfontosabb eseményekről számoltam csak be neki abból, ami a Gyógyszerkutatóban történt.

Isszuk a kávé. Elmondja, apám örült annak, hogy az utóbbi időben visszavonult a közéleti ügyködéstől, így mondja, apádnak súlyos véleménye volt a közéleti ügyködésről, azt mondta, ez itt nem közélet.

Megírom Lilly Bornsteinnek, hogy ráhagyom Francesco Guardit, átmegegyek a másik egyetem filmtanszakára.

Írok Taasnak is: rendben, otthagynom a középkort, de miért nem jössz haza? tesz még egy próbát odakint, gyúlik a pénz, talán sikerül filmet csinálnia, megnyomtam az ügyedet a filmművészetin, tiéd az állás, írja.

Jelentkezem az új tanszékvezetőmnél, egy évig a hallgatója voltam, azt mondja, örül, hogy visszatérek a csapatba.

Írok Lillynek, Paulóról is írok, apám haláláról is. Jó, hogy jelentkezted, válaszolja, kaptam postát Rudolf Reimanntól, rólad is érdeklődött, aggódik Rudolf miatt, írja, csak így, Rudolf, gondolom, apám szerint Rudolf Reimann kitűnő tudós, kissé talán hóbortos, írom, nagyobb a baj, válaszolja Lilly, az a helyzet, hogy Rudolf mintha összeomlott volna, azzal kezdődött nála, hogy megírta az egyik álmát, elküldöm neked csatolmányban.

Rudolf Reimann álma is apám gépébe kerül, Feri és Pauló mondataira rétegződhet rá, mi több, Pauló *forгатókönyvére* is, a befejezés kivételével azt is megtaláltam apám gépében. Azt álmodtam, írja Rudolf Reimann Lillynek, továbbítja Lilly nekem, hogy Hermann Broch elhajókázott Brindisibe, megtette végül is azt az utat, amit rám hagyott, motorossal kivitette magát a tengerre és a vízbe szórta a Vergilius halála kéziratát. Amikor felébredtem, végig kellett gondolnom, írja Rudolf Reimann, de nem tudtam, hogy mit akarok végiggondolni, képzelje, kedves Lilly, egyszer csak megvilágosodott előttem, hogy ha be akarom fejezni a víz esztétikájáról tervezett művemet, akkor nem kerülhetem ki, hogy visszalépjek a genealógiába, vagyis a Vízözönig, ott található a dolgok eredete, új jegyzeteket készítettem, az orvosom pihenésre beszél rá, egy intézetet emleget, ahol szerinte jól érezném magamat, vihetem a jegyzeteimet, külön szobát biztosítanak, a kikötésem az, hogy az Intézet Hermann szülőfalujának a közelében legyen, a hegyi levegő valóban megfelelő lesz a munkához, az orvosom biztosított róla, hogy megoldható a dolog, a továbbiakról hírt adok még, kedves Lilly. Szomorú, írja Lilly, szomorú. Lehet, hogy a jövő hónapban Pestre

látogatok, ne félj, nem üldözlek, majd elmondom, miért megyek Pestre, ha hajlandó vagy találkozni velem.

Vajon Lilly nyáron is hosszú szárú bugyit visel? Erikán legfeljebb tanga van Delhi mellett a forróságban.

Megtartom a filmtanszakon az elsőéveseknek az órámat. Megírom Erikának. Őrült rohanás a forróságban, írja, de élvezem, izgalmas, azt hiszem, beérkeztem, örülj neki.

Apám gépében megtalálom Pauló forgatókönyvének azt a részletét, amit még nem olvastam.

Odakint vihar készül...

Tornai József

És hosszú gyászokcsik

„Remegek a haláltól, hisz a Hádészben a szöglet,
ami vár rám, hideg és szűk, a lejárat is ijesztő,
s aki egyszer lemegy, az már soha fel nem jön a
fényre.”

(Anakreon, Radnóti Miklós fordítása)

Előszó

*Könyvek helyett gyógyszerre költök,
még járkáló halott vagyok.
Zajos népség csapkod körül,
hatvannál is több, ki itthagzott.*

*Vakon nevetek, beszélek, írok,
mintha nem tudnám: csöndesen
vagy villámmal jön a felhőszakadás,
hogyan letépte fájáról szívem.*

Anyám

*Úgy hívták az összes
szomszédok: Tornai néni.
Télen-nyáron átkötött kendő:
nem szeretett a tükörbe nézni.*

*Fájós lábával bicegett a
konyha s a veteményes között.
Néha két kézzel szoritott
magához: „te bűdös kölk!”*

Apám

*Nem szerette, hogy olvasok
(Anyám védte a könyveket.)
Mesélte, néha gyermekkorában
az ősök olyan hidegek*

*voltak, hogy mikor a marhákat
hajtotta ki a legelőre,
meztelen, fázó lábával
beleállt a tehénlepénybe.*

Ángyom

*Hogyha bezörgettem a kapun,
szaladt ki: „Nind, a Jóska!”
Nagybátyám tanyája körül
a Marcal és a puszta.*

*Rozskenyér. Fejés után
frissen-habosan a sajtárt
hozta mosolya. Kilencven év. Láttam,
mikor a Göncölön haladt át.*

Bella István

*Ki tudott vérzőbb verset írni
a szeretkezéseinkről?
Zongorázott és fordított,
piros álmokig ért föl.*

*Siratta nyíló-rét-apját,
fekete orosz földet.
Beszért a föld. Hallgatta ez a
merész szív. És megdőbbsent.*

Dr. Bollobás Béla

*Ő operálta a nagy beteget:
kétoldali középfülgyulladás
végzett volna gyorsan vele,
ha nincs ott Bollobás*

*magánklinikája. Tél, hó.
És asszisztense, a feleség.
Végignéztem, hogy vési a
sebész-isten a kislányom fejét.*

Csanádi Imre

*Nyakkendős paraszt, de ki írt varázslóbb
verset, mint A halottvivők éneke?
Ha benyitottam a szobájába,
soha nem tudtam, kidob-e,*

*olyan vad arccal fordult felém,
ahogy ott ült asztala előtt.
Egyszer azt mondta: „Elolvastam egyik
versed, aztán még egyet, aztán a következőt.”*

Cseres Tibor

*Tépte lelkét, hogy megírta
a Hideg Napokat. Gyergyóremete
fia. Ott voltam a szoborállításnál.
Nagy hó. És ott volt a szíve.*

*Torlódó nép hajtotta elé
födetlen fejét. Székelyek.
Szakértője minden Éváknak:
Ádám, ki boldog sose lehetett.*

Fehér Ferenc

*Álom: a zárkában közlik:
halálra ítélték verseink miatt.
Reszketünk, sírunk. Testünk
sár, verejték-patak.*

*„Isten, kit a bölcs lángesze
föl nem ér” – suttogom Berzsenyit.
S göggel várod a halált. De
az Örökéj leterít.*

Fodor András

*„Olyan akartam lenni, mint a költők.”
Hosszú, de sima haja volt.
Sztravinszkijt nálad hallgattam
először. Nyáron két hétig Fonyóád*

*hársfája súgta a verseid.
Barátok vártak mindenütt.
Szerettük, ahogy táncoltál, énekeltél.
Nem tudtuk, hogy a boldog láz leüt.*

Gelencsér Teréz

*Hova lett az a köznapi nő és férfi,
ki a földön járt szerelmünk előtt?
Nem: nem emlékezhetett rá többé
villanatra sem örülete zöld*

*lángjaiban az a két egymást perzselő
agy. Az övé örök. Aztán úgy tűnt el,
selyem-por, ahogy egy lepkét
dörzsölünk szét a kezünkkel.*

Gerzson Pál

*Hányszor ültünk a Róka-rántón
Szigligeten! Hallgatom,
miket tanít a festészetről:
alattunk lent a Badacsony.*

*Képeit néha fölcseréltem
azzal, amit az ég kínált:
fecskéket láttam szállni vásznán
s a tájon egy-egy rajz-csodát.*

Határ Győző

*Londonból írta: Magyarországon
nem kell a te filozófiai
nyafogásod. Otthon lelkesedést
és politikát várnak, öreg faszi.*

*Egyedül vonyíthatsz, barátom,
nem vakkant vissza a kutya se,
ha neked, a költőnek a
Ding an sich a nagy lélek-sebe.*

Hernádi Gyula

*Talán filozófiája volt az oka
vagy szovjet hadifogoly-tábor?
Kávéházakban nem félt
pincérek sáska-mosolyától.*

*Én féltem. Vitattuk sokszor:
van-e vagy nincs az isten?
Pokol tornácán ül, ír
nagy ártatlanság-ingben.*

Hervay Gizella

*Hányszor jött hozzánk, kék a szája,
sírt, három napja nem evett.
Kéziratokat hozott mégis,
kijavítva a helyeket,*

*hol kis foltot találtam az
európai versrobbanásokon.
Merev volt már, hogy rátaláltak:
sokáig él még, biztosan tudom.*

Huszárik Zoltán

*Szörnyű sárkánygyíkom, ó a kedves fiú!
A mi barátságunk volt olyan szerelem,
melyben önmardosás, csalódás, szenvedés,
undok rémlátomás dudója megterem.*

*Ugyanígy szerettük Truffót és
Chirichót, a Krúdy- és Nagy László-mágiát.
Ő tanított meg, hogy vétkes, ki bűnösnek
nemcsak egyszer, de kétszer is megbocsát.*

Illyés Gyula

*A cél, a példa, hogy megérjem,
mint ő az ősz, a nyolcoanat.
Fehér a hajam, támolygok érett
gyümölcsű, nagy fája alatt.*

*Tihanyrév, nyár, kőasztalánál
dió, vörösbőr, Csoórrival.
Gógös agyak. De ő volt a szellem
és Európa és fiatal.*

Jánosy István

*Csak szeretni lehetett!
A jósága kötözött hozzá.
Úgy beszélt Buddháról és Jézusról,
mintha a szívünket tisztára tudná*

*mosni. Végleg. Mintha látná a jövőt.
Én nem voltam ennyire szelíd
modern örvényeinkben. Tudása
megálmodta az emberiben az istenit.*

Katona Jenő barátom

*Volt egy fajunkra égetett
mondása: „az emberek furcsák”.
Belenyugvás szava. Mégse kerülhette
el crô-magnoni ősei sorsát,*

*férfibetegség vette semmibe:
aljas proosztatarák.
Mi emberek pizszokul „furcsák”
vagyunk: gödrünk a túlvilág.*

Kálnoky László

*Csodáltam, mikor feleségével együtt
a szerkesztőségbe – nem jött, lebegett.
Madártoll-zenéje volt, éreztem:
tavaszi hársfa-lehelet.*

*Dobogott-e még a szíve? Nem tudom,
de a biztos-fehér mosoly
szomjasan áradt rám, mintha
egy ismeretlen forrás várná valahol.*

Kerepesi Anna barátom

*Félnem kellett, hogy eltörök
a keze, ha megszorítom.
Kicsi volt, zöldike-magány.
A legforróbb olvasóm.*

*Évről évre halkabb a szíve,
de nevetése nőtt. Keleti
arcán fölragyogtak egy testvéri
virág évezredei.*

Király Ági

*Tudtam, nem éli túl halálát
az új Berzsenyi Társaság.
Ő volt papnőnk és templomunk
nagy irodalmi megtéréseken át.*

*Reszketve fogtuk ujját,
mikor kórházba került. Ki énekelt több
népdalt? Várják az asszony-Godót
a megözvegyült költők.*

Kisebbik bátyám

*Legtöbbször csak hallgatott. Csupa
szív volt, s folyton verekedett.
Ukrajnában a partizánvadászok közül
ő maradt életben. Egy üzenetet*

*kellett gyorsan továbbítania.
Híradós. Itthon katonaszökevény.
Bujkált. Nem tudom, egyszer is
elgondolkodott-e sorsa naprendszerén?*

Kormos István

*Szívota-fújta a cigarettát,
vastag száj, torok-nevetés.
Utoljára, mikor fölhívtam,
vidáman: semmi vész,*

*hozd be holnap a kiadóba
az új finn fordításokat.
És messze, az óceánban
írja versét a delfin-csapat.*

Kristó Nagy Márta

*Szerette-szötte a versem
mintáit rejtelmesen.
Nem várt csodát. Tudta, úgyis
a ráké a győzelem.*

*Meglepetésekbe öltözött
ez az érzékenység-szépítette nő.
Álmomban néha hosszúszőrű,
fehér majombundában jön elő.*

Lantos Erzsébet

*És végül már fizettem – sofőrnek –, hogy
együtt töltsünk egy-két napot.
Senkinek még ilyen hatalmas nem volt
rajtam, senki így ki nem nyitott.*

*Tékozló lettem, én, az önző,
ékszereit én választottam neki,
hogy tovább ragyogjon. Így némultak el
hálátlanul a világ legszebb ajkai.*

Lelkes Dalma

*Otthagytam a színházat, mesélted,
(indult, megállt a busz) született egy lányom.
Versolvasások: Tolna, Zala, Somogy.
S ott feküdtél a kórházi ágyon.*

*Meghalhat felöletek az ember!
Ránk tépted az ajtót. A lábad hidegebb
lett, mint a csönd. Madarak, fák, felhők
örökölték mindenség-fényeidet.*

Mándy Iván

*Mindig azt mondta: verseid többet
árulnak el rólad együtt, mint külön-külön.
Én meg a nyakkendő, mégis
olyan részvevő alakjait köszönöm*

*neki. Ahogy fölnevetett a Lukácsban,
hátrahajolva. Egy-egy nőt megdicsért.
És kit áldhatnék rajta kívül a
magyar nyelv legmándysabb regényeiért?*

Mészáros Mihály

*Maga a humor! Németül, oroszul,
angolul ugrattuk mindig egymást.
Szobrai úgy megnőttek a Napban,
mint alkonyatkor a hegyhát.*

*Nem-halandónak hittem, de ő
azt gondolta (ez az én vigasz-fényem),
minek a jövő kis habjaira bízni,
melynek már ott úszik a tengerében?*

Nagy Attila

*Magas jegenye-barátom,
a Godot-ban Esztragon.
56: halálra ítélték, aztán
visszaengedett a hatalom*

*a színpadra. A Balatonnál
együtt raktuk a nyaralód.
Két szívroham. Beszélgetéseink
fövenyén hagytál mély lábnyomot.*

Nagybátyám, T. J.

*Díszátvirat tőle. Megjelent első
verseskönyvem, a Paradicsommadár.
Hahó, az ő nevével! Rá is hullott
a „dicsőségből” egy sugár.*

*Ezüst fejével, bajszával látta
az utcán feszíteni Devecser.
Öregebb vagyok, mint ő akkor,
agyamban János Jelenéseivel.*

Nagy Gáspár

*Sápadtan olvasta föl rövid
mondatait már Németh László szobor-
avatásán is. A kórházban még
fölhívtam. Régi szava, hol*

*tisztább, hol halkabb volt,
de szép: tisztelte a halált.
Nem tudom, lesz-e még költőnk,
aki ennyire önként adja meg magát?*

Nagy László

*Újra azt tanította, hogy a
világon első a szó, az ige.
Irgalmas villámokat szórt
rossz lábától a halántékáig mindene.*

*Az örök sarjadást hirdette ez a
hatujjú sámán: „Kötelességem,
hogy zöld lobbanásokat gyújtsak
az emberek sivatag-fejében!”*

Nagyobbik bátyám

*Tíz évvel volt idősebb nálam,
vértestvérem és idegen.
Öregkorára beteggé tette,
hogy feje nem az én fejem.*

*A közös családi sírköre
külön névtáblát kért magának. És
egy ködös, zúzmarás téli
délutánon cigányzenés temetést.*

Nemes Nagy Ágnes

*„Szeretsz, szeretlek, mily reménytelen”,
húzott szemfödőt a szerelemre.
Libidónk skorpió-természetét
tudósként leleplezve,*

*a dolgok és szavak, kő-logikák:
a megismerés glóriájában élt.
Segíteni akart. Engem is ítélőszéke elé
állított rossz metaforáimért.*

Németh László

*Nem láttam szemtől szembe, de
megmentő gondolatokat
ő tüzelt-izzított
éhező koponyám alatt.*

*Megváltást sugallt, új kort:
múlt-gazdag XX. századi.
Ikarusz-magyar, tört a Napba
s nem olvadtak le szárnyai.*

Nővérem

*Mindig sok volt a hódolója.
Nem csoda: hogyha nevetett,
az arca száz árnyalatban játszott,
meghökkenetek az emberek.*

*Apám elé az asztalra egyszer
egy zöld fiú revolvért dobott:
„Megölöm magam, ha nem mondja meg neki,
hogy a szerelemtől véres roncs vagyok!”*

Orbán Ottó

*Mindig ő lobogtatta a „legzseniálisabb”
írást, amint belépett a Belvárosiba.
Addig-addig nyúztuk a „remekművet”,
míg kiderült: neki van igaza.*

*Tajtékoztak a még soha-nem-létezett sorok,
de a tenger-mormolású szavak
mögött egyikünk se hallotta meg
az utolsó hullámokat.*

Parancs János

*Ott cigarettáztunk a Saint-Germain-
des-Prés-n, tömegben, hajnalig.*

*Mindig sötét tavú verseket
írt. Nem halászta ki reményeit*

azután sem, hogy hazajött.

*A végső semmin mosolyogva lépett
át valami természetes úr felé.*

Azt kérdezte: mitől féltek?

Pilinszky János

*„Ugye, hogy Vörösmarty? Ugye, hogy az
»és a nyomor gyámoltalan fejét
elhamvadt városokra fekteti«
a világ egész költészetét*

*elnémítja?” rohant le rögtön,
mikor először kezet fogtam
vele. És ő? Az ő rekviemjei isten
bárányaiért, kiket leöltek a kz-lágerokban?*

Ratkó József

*Büszkeség s barátság egy szívlökésben!
A történelmet ittuk Nagykállón vele.
Tudta, kik fölött jár, tudta, avar
és homok halottak életjele.*

*Bartók és Szophoklész a mérce.
Vádnak jött a világra. Valaki
belülről ég, de egy országot
büntetnek máglyán a szavai!*

Sadovszky Ottó barátom

*Gyerekkorom kék vadonában
ő volt Harasztin a másik indián.
Ostrom, bombázás, hullák. Kiment
Amerikába a háború után.*

*Szent Ágoston hitéről
beszélgettünk egy nyári éjszaka.
Az urnában biztos megihleti
az eredendő bűn tana.*

Sík Csaba

*Örökké fájt a feje.
Szerette Kassák Lajost.
Legnagyobb festőkről, szobrászokról
gyűjtött könyvtára neki volt.*

*Népdalok után mindig azt üvöltötte
gúny és önkínzás gyanánt:
„És a Csendes-óceánmál
véget érnek a csaták.”*

Szabó Lőrinc

*Verseim, mikor elolvasta,
kedvetlenül toltá elém:
„Lásd magad is, nincs ezekben
semmi költői remény.”*

*Megsértődtem, nem akartam
többé látni, hallani sem.
Akkor csöngött a telefon:
„Haragszol még? Gyere a jövő pénteken!”*

Szalay Géza barátom

*Mint egy tatár! Ha nevetett,
föltépődött az egész seb, Ázsia.
56-ban Svédország. És minden évben
hazahozta... De micsoda?*

*Nem tudom, mért szerettük úgy egymást.
Talán azért fiatal- s öregkoron át, hogy
egy este rám csörögjön a felesége?
„Most halt meg a barátod.”*

Szalay Lajos

*Puskás katonák. Bibliai
angyal- és ördög-mérte kín.
S a lovak, a lovak! Genézis.
Jézus király és Elohim.*

*Tüskésdrót, vér és szurony
roncs testekben. Háborút
rajzolt nekünk szelíden
a lángelme. Sírni tanult.*

Szécsi Margit

*A költő-Jeanne d'Arc, a szerelem-
máglya szentáldozata.
Megtalálta, akit keresett,
de nem lehetett az övé soha*

*teljesen. Ebbe halt bele.
Ha követem szárny-emeléseit,
táncoló hindu istennőt látok,
ahogy égbe ereszkedik.*

Szilágyi Domokos

*Egy éjszakát töltöttünk együtt
Kolozsvárott. Merev ideg
volt egész teste. A társaság
nélküle beszélgetett.*

*Mikor megtudtam, ott találták
a Szamos partján, bokrok alatt,
már biztos voltam: ő lett Erdélyben
a legkísértőbb és legszabadabb.*

Tóth Irén

*Háború, bomba dobta életembe,
tudathasadás vitte el.
Csodáltam, féloroszlányt, ki
törökszentmiklósi népdalokat énekel.*

*Imádtuk Istent, az erdőt, az
állatokat s testünk rejtjeleit.
Zöld iskoláskorom szerelem-tankönyve,
olvastak a halálomig.*

Török Endre

*Ki más született volna, hogy Tolsztojt,
Dostojevszkijt úgy megértse,
mint te? Életed velük cserélted föl
a titok-vérmes mindenségre,*

*és amit még azon túl is hittél:
az után korbácsolt a honvágy.
Messze-messze fehérlő partjaid
húztak a legközelebb hozzád.*

Váradi Éva

*New-Yorkban megfizetett érte,
hogy elhagytam. Első feleségem.
Én lettem a legeslegbűzősebb
ördögkan a feketemiséken.*

*Anyám is mocskolta, amiért
megszült. VÉRZŐ ajakkal és részeg-
tébolyultan átkozott reggelig
keresztfájáról ez a lélek.*

Veres Péter

*Tiszaugon láttam először
bajszát, miniszter-fokosát.
Nem volt kenyér. Lisztért utaztam
a nyárba-gyűrt Alföldön át.*

*Az épülő fahidat nézte:
dolgoztak katona-gyerekek.
Ingben, csizmában állt ott
az országos mélység felett.*

Veress Mihály

*Szegeden élt, hiába, mert
az ország nem adott helyet neki,
pedig párizsi tárlatokon is
föltűnők lehettek volna képei.*

*Évekig nem akarta a Madonnáját
nekem ajándékozni: félt,
hogy nélküle a szerelem
szétmorzsolja fekete kun fejét.*

Veress Pál

*Nem tudtam, hogy ő az őseember,
olyan, akit én keresek
magamban is és az időben,
mikor még isten lehetett*

*a homo sapiens. Ezért varázsolhatott
salakból eleven bálványokat.
Olyan volt, mint az ausztrál
sziklarajzok vadásza. Vagy még boldogabb.*

Weöres Sándor

*Kis alakot figyeltem egyszer:
tél volt, éjjel a pályaudvaron.
Nézte, nézte a menetrendet,
szellem vagy kabát? Nem tudom.*

*Akkor láttam, hogy ő az. Gyorsan
odaléptem: hova, Sanyi?
„Ma lett volna egy estem Pécssett.
De mások az én időm csillagai.”*

Dreff János/Tóth Dezső

Az utolsó magyartanár feljegyzései

The killer awoke before dawn.

Jim Morrison: The End

Ma leçon de demain n'est pas prête.

Henri-Frédéric Amiel: Journal intime

*Tóth Dezső zöldre sápadtan azt ordította,
hogy a magyar irodalomnak igenis van folytonossága.*

Nádas Péter: Valamikor

Attól, hogy irodalomórát kell tartanom, kicserepesedik a szám. Körülbelül annyi kedvem van bemenni órára, mint egy parttalan veszekedésekkel, sok hiú, semmibe szökő ábrándokkal és nevetséges menekülési manőverekkel tarkított, sehova sem vezető, a lelket ugyanakkor a test legmélyéig bemocskoló, egyszerre közönséges, pitiáner, és ugyanakkor nagyszabású és minden pillanatában fenséges, mert a lét értelmének egészét megkérdőjelező szerelmi háromszögbe önként fejest ugrani. Nem az irodalomtanításhoz ambivalens a viszonyom, hanem önmagamhoz, vagy még önmagamhoz sem. Annyiféle identitást feláldoztam már a kéjsóvár hatásvadászat, a primitív megfelelni vágyás, a szakmai igényesség megkövetelte profizmus és a megsokszorozódás kínjából felfakadó szellemi kielégülések hajszolásának lestrapált oltárán, hogy ha akarnék sem lehetnék már biztos a dolgomban. Már abban sem vagyok biztos, hogy a tanárlét féreglét. Lehet, hogy csak a nagyszerűség és a kivételesség dimenzióit értettük félre, és söpörtük ki méltatlan árnyéklétünk keservei helyett. Szeretném egyszerűen és világosan látni tanári becsvágyam álmos és semmirekellő hipotéziseit. Szeretném magától értetődő természetességgel megélni és birtokba venni az identitásaim kudarcainak egymással is ellentmondó tanulságait. Olyan irodalomtanár akarok lenni, aki sokkal inkább létezik a való életben, mintsem az olyan ábrándokat kergető valótlanóságok írott és talán egyszer majd nyomtatott felszínén, amely ilyen természetlen és meghasonlott vágyak megfogalmazásáig aljasít. Olyan depressziós vagyok, mintha nem is gondolkodnék. Már nem is mentséget keresek a létezésemre, hanem érveket.

Egy tanárnak, ha valóban tanítani akar, kint kell hagynia a pesszimizmusát a folyosón. Egy tanár csak optimistán taníthat. Megtörténhet azonban, hogy a pesszimizmusát nem sikerül a folyosón felejtene, hanem beviszi magával a tanterembe a mit sem sejtő diákjai közé. Az ilyen tanár azonban – és most vonatkoztatassunk el attól, hogy én is ilyen tanár vagyok – nem tanár. Ebben a felismerésben

Részlet a regényből

nincsen semmi szomorú. A szomorú az, ha ez a felismerés még az órán megszületik benne. Ha addig volt is némi reménye a tanításra, onnantól fogva biztosan nem lesz már. Képtelen lesz tanítani, mert képtelen lesz bármire is. Az igazság ugyanis – ez az igazság – teljesen megbénítja. Felismeri, hogy bármilyen evidens legyen is a tanítás lehetőségébe vetett optimizmusról vallott tétel, meggyőződés, hit vagy babona, ő már akkor sem tudna optimista lenni, ha lemondana a pesszimizmusáról. Mondjuk ki: ott helyben, a tanítás megkezdése előtt rájön, hogy tanítani – *taní / tani* – lehetetlenség. E felismerésétől viszont a pesszimizmusa olyan masszív realitás lesz a számára, mely alapját képezheti a benuhátságból való kivergődésének, tehát előbb vagy utóbb mégiscsak úgy fog viselkedni, mint egy tanár. Pillanatokon belül semmi sem fogja őt megkülönböztetni a kollégáitól. A többiek az önreflexiók likvidálásával fizetnek az optimizmusukért, számára a pesszimizmus felvállalása rehabilitálja az önbecsülését, ugyanott tart. Az optimista tanárok automatizálódott lendületét a valódi önmegvetés tehetetlenségi nyomatéka végül utoléri. A diák erről persze mit sem tud, kolléga se. Erről nem tud senki. Még én sem tudok róla, pedig most fejtettem ki.

De hiszen tanár vagyok, ugyan miért is kellene róla tudnom?

A meghátrálás tényében felismert gög és az életszeretéből fakadó állandó csüggedés miatt egyre kevésbé vagyok képes megfelelni annak az elvárásnak, amit egy még élő magyartanár iránt támaszthat a társadalmi kontextus. A dolgo munkanapoknak álcázott lelkileg elviselhetetlen, szellemileg terméketlen és erkölcsileg megsemmisítő tevékeny rabszolgasorsomat önkéntelenül is manifeszt csodának definiálom; legalábbis valamiféle luxusnak. Végül is pénzt kapok azért, hogy a mások gyerekeinek szeme láttára ugyan, de mégiscsak irodalommal foglalkozom. Nekem kezdettől fogva más vágyam sincs, minthogy a szellemi érésük legintenzívebb időszakában olyan olvasási mintákat adjak át nekik és olyan identitásképző nagyszabású szellemi inspirációkkal szolgáljak a számukra, amiért aztán egész életükben hálásak lehetnek önmaguknak, hogy egyáltalán ember-számba vettek engem, a magyartanárukat. A nyereségük lenne óriási, és nem a veszteségük. Nem hiszem például, hogy egy könyv elolvasásához más kognitív képességek szükségeltetnének, mint egy magyartanár komolyan vételéhez...

Lemondani arról a bágyadtságról, amelynek csak a tudata nyomaszt, az érzete viszont felvillanyoz, legalább olyan nehezemre esne, mint megosztani valakivel egy feltételezés szomorúságát. Csaknem elkeserít, hogy a véleményére senki sem köti fel a póráz, és hogy a szétfröcsögött meggyőződés salakját úgy kell levakar-nom magamról, mint a kutyasart, amibe nem tudtam nem belelépni. Egyetlen vágyam, hogy kizárólag hermeneutikai szorongások gyötörjenek.

Nem tudom, milyen tanárnak lenni. Nem én tanítok, hanem valaki más. A tanítás olyan utcabál, ami ugyan az ablakom alatt hömpölyög, de én a másik utcafrontra néző szobában alszom, és csak a rémálmaimra riadok fel olykor. Ez az ostoba képzavar is olyan, mint a megálmodtam volna már egyszer. Már csak ezért sem találhatok jobb hasonlatot a tanításra, mert amikor hazajövök az iskolá-

ból, rögtön lefekszem aludni, nem töprengök hasonlatokon. Nem az éhség miatt menekülök az alvásba – azért is –, hanem mert valójában elment az étvágyam. Az alvással lakatom jól csillapíthatatlan étvágyam hiányát. Nem, egyszerűen csak elalszom, minden retorikus manőver nélkül. Ruhástul alszom, mert számomra az alvás a nap szerves része, és lélekben már amúgy is gyűrött vagyok. Még mindig őszintébb vagyok menet- és naprakészen, mint levetkőzve, ami egyenlő lenne az árulással, a megfutamodással, a teljes és manifeszt élethazugsággal. Mintha csak aludni térnék haza! Mintha... mintha a tanítás lenne a valóság, és az alvás az álom! Mintha valóságosabb lennék valóságos tanárnak, mint amikor álmomban álmodom magam tanárnak, amikor kizárólag az álmaim segítségével próbálok meg konkurálni azzal a méltánytalansággal, hogy csak ébren lehetek tanár! Nem, azt hiszem, pont fordítva. Még álmodnom sem kell hozzá, hogy tanárnak érezhessem magam alvás közben. Az öntudatlanságban teljesedem ki, amikor alszom. A tanítást olyan álomnak élem meg, amiből az otthoni öntudatlanságomra ébredek. Valójában tehát az alvás az egyetlen realitás, és csak minden más a rém- és lázálom.

A legnagyobb szomorúság iránti irigység máglyáját aznap gyűjtja meg öntudatunkban a hiúság, amikor végre megértjük, hogy még sosem voltunk igazán szomorúak. Ha ekkor sóhajainkkal okosan életben tartjuk e sejtés parazsát, egész életünk lángba borításának tervét is magabiztosabban pályolgathatjuk a továbbiakban. Elég csak egy kicsit is figyelmesebben szétnézni a mindedig komolyabb tanulságoktól gyalultatlan életünk színpadán, hogy felfigyeljünk azokra a figurákra, akik mindig is lesben álltak a díszletek mögött, de csak most, érvényes felhatalmazásunk birtokában tisztelnek meg bennünket azzal, hogy átvegyék tőlünk a főszerepet, és ízelítőt adjanak a legszomorúbb komédiából, igazi életünket előimprovizálva nekünk, míg a főbb fortélyokat az első sorokból el nem tanuljuk tőlük. Érdemes közben teljesen elfelejteni az időt, és egyáltalán nem gondolni arra, hogy valamilyen prömiernek vagyunk alárendelve, mely határt szabhatna tékozló türelmünknek, hanem tessék csak bizonytalanra menni, olykor a teljes érdektelenségen rajtakapva magunkat, hogy színészeink is megalázva érezzék: attól, hogy szerepet játszanak az életünkben, mégha a főszerepet is, nem kell, hogy folyton meghatva érezzük magunkat. El fog jönni az idő, és ezt mindenki érezni fogja, aki játszott az életében, vagy aki az életével játszott, amikor hiúságunk haldoklásának utolsó stációjában megfogalmazzuk magunknak a tanulságot – ha nem akarunk szegyzenszemre teljesen leszerepelni saját életünk színpadáról –, azt, hogy az egyetlen igazi szerepünk valójában a saját szomorúságunk karbantartásából áll csupán ezen a világon. Ekkor majd szelíden le kell parancsolnunk az összes kollégát a színről – szinte meghatódva eddigi figyelmetlenségünk hiábavalóságától –, hogy átadjuk a szót maradék hiúságunknak, melyről, magunkat állítólag jól ismerve, nem gyanítottunk eddig sorsfordító talentumot. Ha ekkor óvatosan felségítjük majd a színre, és valamennyien visszafojtott lélegzettel figyelünk, az agg Mester törődött szavai hallatán végre kitisztulhat fejünk felett az ég, és mindent elboríthat a vakító szomorúság.

Most lesz tökéletes ürességem. A múlt héten bele kellett volna halnom a tanításba. Igaz, behaltam, de csak úgy-ahogy. Ihletelen, önazonos, látomástalan órák jönnek kivédhetetlenül. Most kéne valami nagy fába vágni a fejszét.

Zárjunk költőien, lehet gondolatritmus is, most lesz tökéletes ürességem.

Kora hajnali tanyai életkép. A hótól megtisztított lugasban, gyér lámpafény mellett öreg, aszott, engem teljes mértékben elnyomó feleségem oldalán barátaimmal kvaterkázok. Boldogság van bennem és még valami: a szükségszerű búcsúk előtt érzett torokszorító érzelmesség tolatkó lüktetését legyűrni képtelen ösztönös félelem a létezés tényétől. Tudom, hogy már nem fog sokáig tartani mindez; feleségem érthető, mégis szokatlan kedvessége egy idő után mindenki számára nyilvánvalóvá teszi, hogy ideje lesz indulni, lassan pirkad, a marasztalás szavatossága lejárt. Kikisérem a barátokat a kapuig, és a szűk, kacskaringós utca néma fényei alatt utolsó öleléseik kedvetlen tanulságára ocsúdva feleségem, ez a töpörödött, pici, szigorú asszony mellém oson és azt mondja: – Utoljára láttad őket. Utoljára voltál idekinn. Most szépen bejössz velem, és együtt leéljük az életünket. Az öreg ház már vár minket, és ahogy kéz a kézben megindulunk feléje, szépen elhal minden nesz, és én felébredek.

Munkaterv (ideges vázlat)

Abbahagyom a tanítást. Soha többé nem közvetítek értéket, soha többé nem hiszek a szó erejében, soha többé bármifajta emberiség legcsekélyebb látszatában sem. Passzívan ellenállok. Még bemegyek az iskolába, de már csak azért, hogy eltengjek-lengjek a tanári asztal és a hivatásom hiábavalósága feletti gyász tudata közötti légüres térben, még megteszem azt a szívességet, hogy a fába szorult féreg kínját lefojtom a tehetetlen düh néma átkai alá, még leosztályozok bárkit, aki hajlandó könyörögni érte, még nyílnak a völgyben a kerti virágok, még zöldell a nyárfa az ablak előtt.

De soha, soha többé nem leszek tanár. Nem tekintem természetes ösztönnek többé, hogy valaki tanítani akarjon, de most már azt sem, hogy ne akarjon tanítani.

Büszkeségem soha nem engedte, hogy kevesebbre vállalkozzam, mint amire értelmem feljogosít. Soha nem engedtem meg magamnak, hogy felében-harmadában valósítsak meg valamit. Az a tanóra pedig, amely mindenkor felkínálta magát, hogy megtartsam – most már belátom –, sohasem állt semmiféle kapcsolatban személyiségem öntörvényével, mint ahogy becsvágyam logikájával sem, egyszerűen csak megtörtént. Minden ez ellen irányuló szellemi erőfeszitésem kontraproduktívnak bizonyult. Ennek a felismerésnek a fájdalmát, mint minden igazság fájdalmát, soha nem voltam képes elviselni, és ezért mindig a mindenkori maradék méltóságom megsemmisítésével felérő erkölcsi vereség tudatának bizonyosságával igyekeztem magam legalább szellemileg kárpótolni. Most már ezt a kenyelmetlen kompenzációs manővert is megtagadom magamtól.

A világ valóságos életében csak az vesz részt, és így csak abból lehet ma már jó tanár, akiben több az akarat, mint az értelem, több a tennivágyás, mint a józan

ész. Tanítson az, aki ezzel nincsen tisztában, nem akar tisztában lenni, vagy ha valaha ugyan tisztában is volt vele, de mára már a készséges rabszolga csillapíthatatlan bosszúsomja elvakította benne a megalkuvása előtti utolsó pillanat erkölcsi fölényének szent tébolyát. Tanítson az, aki bármiféle önkényes metafizikai felhatalmazás, mindenfajta szociális érzékenység vagy a legcsekélyebb morális önfegyelem nélkül képesnek bizonyul rá. Tanítson az, aki az önmagával kialakított harmónia látszatát többre becsüli, és ezért jobban is tud ragaszkodni hozzá, mint a meghasonlása gyötrelmének megszelídítését visszautasító értelem már semmihez sem ragaszkodó prózai hétköznapiságát. Minden megnyilatkozásom erről az állásfoglalásomról tanúskodjon, és minden más megnyilatkozásom, ami nem erről tanúskodik, ne tanúskodjon semmiről.

A továbbiakban bármiféle anyagi ellenszolgáltatásért való bármiféle tanári megnyilatkozásom csakis a pénz dicsőítésében merülhet ki. Amennyiben a pénz dicsőítésén kívül bármi mást tanítanék, azt csakis az anyagi ellenszolgáltatás azonnali manifeszt megtagadásával és az elveimhez való ragaszkodni nem tudás képességének azonnali beismerésével tehetem meg (és ez alól még egyes Ady-versek sem képezhetnek kényelmes kivételt). Tehát nemcsak ingyen és bérmentve, de az önmagát még erkölcsileg is kisemmiző bérrabszolga kényszerű szegényét is magamra véve van csak jogom hozzá, hogy tanítsak. A tanítás elől ekképpen elrabolt időt ilyen és ehhez hasonló képtelen feltételek kiöltésével kell eltöltenem.

Egzisztenciám kétségbeejtő mivoltát kortárs magyar szépprózára kell váltanom. Ez a követelés egyaránt kell vonatkozzon a kollégák iránti elfojthatatlan gyűlölet felismerésére, a diákokkal szembeni kérlelhetetlenség látszatának hiabavalóságára, a szülők agresszivitása szította neveltségességérzet vagy a közönyükre visszavezethető fölöslegességérzet nyomán egyaránt előntő képtelenségérzet eseteire is. Más eset nincs, és akkor még ez a más eset nincs is ide sorolandó.

A prózáirói késztetés kizárólagosságának minden esetben rímennie kell az illúziótlan tanári szerepvállalás esztelenségére.

Az írás sem tematikájában, sem stílári színvonalában, de még csak stilizációs minőségében sem reprezentálhatja alul a tanári létnek köszönhetően megélhető gyötrelmeket. Felül- vagy túlreprezentálni képtelenség, habár meglehet, és sok esetben meg is kell próbálni. Most már nincs az a képtelen szituáció, ami ne kiáltana szóért. A tanárnak a szavakon kívül nincsenek, és nem is lehetnek cimborái. A szóhasználatnak már csak íróként megélve van tétje. Ennek a felismerésnek az íróként megélhető további tétjére való folyamatos ráébredés artikulálja majd, ha egyáltalán, hogy a tanárlét másképp, mint íróként, megélhetetlen. Amit rögtön ki kell egészíteni azzal, hogy íróként még inkább megélhetetlen. E felismerés megszervezése azonban már-már tanári helytállást követel. Követeljen.

Arra gondolva, hogy tanári „karrieremben” minden lépés az Új rettenetével történő szembesülés volt, és minden új kolléga és diák, akit megismertem, újabb élő darabja volt az ismeretlennek, amelyet az asztalomra raktam mindennapi ijedt elmélkedésem tárgyául – eldöntöttem, hogy tartózkodni fogok mindentől, nem törekszem semmire, az úgynevezett tanítást a lehető legkevesebbre csökken-

tem, amennyire csak lehet, kiteérek az elől, hogy akár a diákokkal, akár a kortárs szépirodalommal valamiféle kapcsolatba kerüljek, tökéletességre fejleszttem az önmegtagadást és végtelenségig finomítom a lemondást. Ennyire rettenettel tölt el és gyötör meg az, hogy magyartanár vagyok.

Azt, hogy elhatározom magam, bevégezsek valamit, kilépjek a bizonytalanságból és a homályból, apokaliptikusként, kataklizmaként élem át. Napról napra alkalmatlanabbnak érzem magam arra, hogy csak halványan is megnyilatkozzam, hogy csak elképzeljem magam valamilyen kézzelfogható valóságos helyzetben.

Mások jelenléte – amely lélekben mindig annyira megrendít – napról napra fájdalmasabb és gyötrelmesebb a számomra. Az, hogy tanár vagyok, nem öndefiníció, hanem ítélet. Az, hogy mindjárt be kell mennem órára, nem munkaköri kötelesség, hanem az ítélet végrehajtása. Éppen ezért hiszem és vallom, hogy még mindig a prevenció a legjobb megelőzés.

Folytonosan védekezem. Fájdalommal tölt el mások kíváncsisága, vagy az a feltételezés, hogy az én tudásom rovására kíváncsiak lehetnek. Nem vagyok képes szembenézni a diákjaimmal, de még a tanítványaimmal se. Már az esedékes tananyag is épp eléggé elbátortalanít és lehangol. Saját szándékaimban – de saját szándékaimban is meghasonlottan, idegenül, tétován, elveszetten, elveszítve a kapcsolatot a tankönyvvel és a valósággal egyaránt, távol minden hasznoságtól – találok csak magamra, és érzem jól magam.

Az irodalomtól kiráz a hideg. A tanításától automatikusan elárvulok. A könyökömön jönnek már ki a szerzők és a hozzájuk bilincselte műcímek, vagy az a jelentés, amit nekem kellene rájuk kattintanom. Egy nemlétező szerep utolsó félreértelmezése vagyok. Egy réges-régi, hatalmas civilizáció végnapjaira emlékeztetek. Magam vagyok, elhagyatva, tanári becsvágy és írói öntudat nélkül, páratlan héten meg fordítva.

Csak bizonyos könyvekhez – melyekhez olyan bensőséges viszony fűz, hogy már kicsapódott a só a lapélükre – vagyok hú, vagy árulnám el értük az anyámat, ha odáig fajulna a helyzet. A kortárs magyar szépirodalom egésze viszont, a nemzetközi hidegen hagy, demoralizál. Amikor egy tehetséges új név bukkan fel a piacon, amire mindenki felkapja a fejét, én a tenyerembe temetem, és megvárom, míg valamennyire lecsillapodik bennem az irigység kéje. Állandóan azt fontolgatom, hogy lemondok az *ÉS*-előfizetést, és rendszeressé teszem a véradást.

Örökösen attól rettegek, hogy beszélni fogok magamról. Hogy dacára minden témátlanságnak, egyszer majd kibújik a szög a zsákból. Csak parafrázeálva, intertextusok mögé elbarikádózva érzem úgy, hogy normális emberi életet élek. A rám törő közlésvágyat a természetes dolgoknak kijáró megnyugvással fojtom vérbe még az akarat hajnalán. Mások kilehelt lelkét magamba szippantva kapok csak levegőt.

Az a képességem, hogy becsengetés után egy-két perccel a nyilvánosság előtt máris műveket elemzek, óvatosságra int önmagam iránt. Hiába tudom, hogy van rá társadalmi felhatalmazásom, hogy ezt tegyem, hiába, hogy / pillanat, ha csak adminisztratív nézem is, de mégiscsak én vagyok a legképzettebb a szakos kollégáim közül, hiába, hogy tudtommal egyedül én pályolgatok magamban irodalmi

ambíciókat, tehát csak az időmet és a méltóságomat pazarlom: egy műelemzéssel eltöltött óra után bármilyen aljasság elkövetésére képesnek érzem magam.

Mi közöm van nekem a más művéhez, de akárcsak a magaméhoz is! Hogy jövök én ahhoz, hogy halott szerzők halott sorait feltámasszam, és közben ne menjen el a kedvem az élettől!

Állítom, hogy egy Parkinson-kóros hentesbe több önérzet szorult, mint belém. Egy kezdő vágóhídi szakmunkásnak nagyobb megbecsülés jár, mint a magamfajtának, pedig azért én is aprítok rendszeren. Megesik, hogy néha olyan mohón túrok bele és olyan kéjjel vájkálok egy idegen szöveg titkaiban, ami már kimeríti a közösség elleni izgatás büntetőjogi tényállását. Örökösen meg akarok felelni egy már rég a saját hamvába holt szakmai elvárásnak. Néha már nem is attól némulok el órán, hogy senki sem kíváncsi arra, amit mondok, hanem attól, amit mondhatnék. Attól a felismeréstől, hogy én akár egy, az irodalom tanításával szakmaszerűen foglalkozó felnőtt európai állampolgár is lehetnék, kiszalad a vér a lábamból. Attól, hogy akár csak különösebb szorongás nélkül, bízva a szüleik nemlétező értékrendjét megtagadni képtelen diákjaim irgalmában, megtarthatnék egy órát úgy, ahogy egyébként mindenki más megteszi, szédülés, nehezen csillapuló émelygés lesz rajtam úrrá.

Nincs bennem szeretet, és nem is lesz. Az élettől nem várok többet, mint hogy hagyjon engem békén. Kolléganőt még álmaim félhomályos folyosóján sem molesztálnék. Könyveket is már csak polcon vagyok hajlandó megtúrni, gerinccel a fal felé fordulva, ahogy legszívesebben én is átaludnám az életet, ha lenne rá elég pénzem.

Továbbá azt is meg kellene állapítani és határozni, hogy vajon regény-e ez vagy paródia, tanulmány vagy pamflet, emlékiratokat írtam-e, vagy változatokat egy fantázia szülte témára, és el kellene dönten, mi van benne túlsúlyban: a tréfa, az irónia, az ostorozás vagy a badarság, a *pur abszurdum*, *pur halandzsa*; továbbá, hogy voltaképpen nem póz-e az egész, tettetés, színészkedés, mesterkélttség, szellemességihiány, érzelmi vérszegénység, képzeletsorvadás, a rend aláaknázása és a józan ész lejáratása. De mindezeknek a lehetőségeknek, kínoknak, definícióknak és részeknek az összessége annyira felöllelhetetlen, annyira felfoghatatlan és kimeríthetetlen, hogy a szóért érzett legnagyobb felelősséggel és a leggondosabb mérlegelés után csakis azt mondhatjuk, hogy semmit se lehet tudni, **csip-csip, csirke**; ezért hát kérem azokat, akik szeretnének még mélyebbre hatolni, és még jobban megérteni művemet, fáradjanak be a következő óráimra is, minthogy ezek rejtett szimbolikájába foglaltam a választ az összes gyötrő kérdésekre.

Welcome, meg ilyesmi.

S miután ez napvilágra került, immár akadálytalanul merészkedhetünk mélyebbre az egyes, egyhangú részek sűrűjébe (*Kerényi Grácia fordítása*), lassan el, más, ennél kétségbeejtőbb dolgok felé.

Jónás Tamás

Töredék

1.

*Nyugalmat nem hozott, tudást hozott nyugodni
És figyelemhez csendet az a négy-öt szerelem
Mi áttűnt rajtam mint tejablakon az árnyék
Vagy a huszadik századon át a háborúk
És túlélhettem mindet és nincstelenül várok
Már nem merem remélni hogy újabb háborút
Nyugalmas két szobás előszobás szerelmet
Két ablakkal: a múltra s terád nyíljon a másik*

2.

*Bőröm ha barna is már csak a rozsva marja
Szélesre nyitottam magamban a csend vaskapuját
Még bele-beleszóllok a beszélgetésekbe
De mások helyett s nagyon ritkán a magamét
De nem múlt el énvelem semmi meg se rogyant
Büszke hogyha vagyok erre: tartozás
Nem rogyantja tartásom nincsen ami sürget
Magamtól indulok épp úgy ahogy jöttem*

3.

*Voltam ugyan boldog: semmit se tudok arról
Éppen mert a boldogság takarta szememet
Nem volt időm tanulni csak faltam ami történt
Két fiam feleségem és sok-sok szeretőm
Dombok lakások utcák ha ritkán felidézük
Mi történt és hogyan nehéz azt elviselni
Fehér ködben tévelygek saját magam irigylem
Pedig hálás lehetnék szelíd tompa kolomp*

Jegyzik az álmokat

*Azt, aki nekem tetszik, feltétlenül elhanyagolom.
Félek tőle, de inkább tudom: nem lennék méltó párja.
Csak tápláléka lehetek bármi szépnek, áldozata.
Ha meg tudom tenni, hogy nem kívánom, már jól szeretem.
Nem viszem haza, nem leskelődöm utána, elkerülöm.
Nem mutatkozom be neki soha, ne tudja, ki vagyok.
Nem zaklatom telefonon, és nem követem az utcán.
Nem ábrándozom róla – talán jegyzik a vágyakat is.
S használom mégis: vele törlesztem titkos tartozásom.
Legfeljebb verseket írok róla, de soha sem neki.
Elfelejttem arcát, sorsát, nevét, álmom se adja ki.
Világok pusztulásán néma tanú: készülök rejtetni őt.
Vihart teremtek, hadd tévedjenek el
bennem az őt*

keresők

Balla D. Károly

Helyben-lét

*A távlatok most mind előtted járnak,
amerre lépnél, egyre több az út.
Göcsörtök éle vérig marja lábad,
hiába kötsz a sebre gyógylaput:*

*az út szeszélye szétmarja sarud.
A felvert por kisírt szemedre szárad,
s amíg ravaszdin megkísért a múlt,
már elveszítéd tékozló hazádat.*

*A helyben-lét is jó az elmenésre:
ha nem mozdulsz is, végleg elhagyod
a tűnt időbe elvetett magot.*

*Hogy ez lenne az Úrnak rendelése?
A Könyvbe írtat régen nem hiszed.
Csak állsz – és talpad alatt ég a seb.*

Féreglyuk

*A hajlításon múlhat újra minden,
amint egy kunkor hátrafordul épp,
s a gömb közébe fúródik serényen,
hogy elfeledje síkok képzetét.*

*És áthatol a sok-sok érett szinten,
harap és rág és ízeire tép.
A járatának ép határa nincsen,
nyomán világok burka hullik szét.*

*A magról feslik így a bomló kéreg,
s a tér palástja így vethet redőt.
A hajlításon múlik újra minden,*

*ha dolgaitól megválnak a lényeg,
s parányok tánca tartja fenn a színen
az önmagába visszahullt időt.*

Gerold László

Testvérem, Joáb

Sajátos, mondhatni különös sorsot élt/él meg Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye. A Forum Könyvkiadó 1968. évi pályázatának díjnyertes műve, igen eminens mezőnyben, több nagyon jó regényt (Domonkos István: *A kitömött madár*, Tolnai Ottó: *Rovarház*, Bányai János: *Súrlódás*, Major Nándor: *Hullámok*) megelőzött, de mielőtt megjelent volna, a Forum Kiadói Tanácsának közleménye nyomán, nagy és heves polémia alakult ki körülötte, majd amikor az írók határozott kiállításának köszönve, igaz, némi jelentéktelennek mondott húzás után megjelent, szokatlanul nagy kritikái visszhangja volt, hogy azután elég gyorsan megfeledkezzenek róla, s amikor a vajdasági magyar irodalom reprezentáns műveit tartalmazó Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár sorozatában, több mint tíz évvel az első megjelenés után, újból kiadták, Bányai János alapos utószavával, szinte észrevétlen maradt, s utána, még az opuson belül is csak ritkán említődik, akkor is legfeljebb az egykori Joáb-ügy tárgyaként, a közelmúltban viszont több újraolvasó és újraértelmező tanulmány készült róla, felfedezték, de magyarországi recepciója továbbra sincs, holott azóta a Gion-irodalom valóban impozáns méretű lett. Adalékként szolgáljon az opust kedvelő és értően méltató tanulmányíró-kritikus vallomása: „a *Testvérem, Joábbal* nem tudtam mit kezdeni, azóta sem tettem kísérletet, hogy megküzdjek vele” (FÜZI 2005).

Irodalmunk, könyvkiadásunk alakulása alapján 1968-ban a Forum Könyvkiadó elérkezettnek látta regénypályázat kiírását (ugyanabban az évben sikeres volt a *Magyar Szó* novellapályázata, melynek első díját Gion Nándor nyerte *Olyan, mintha nyár volna* című novellájával, Bányai János [*Várakozás*] és Tolnai Ottó [*A hordár*] előtt). A meghívásos pályázat minden várakozást felülmúlt, tizenkét regény jelent meg, ami alapján Tomán László, a kiadó szerkesztője regényirodalmunk aranykoráról írt, a *Híd* egy egész számot (1970/5.) szentelt a regény, s ezen belül elsősorban a vajdasági magyar regénynek. Ebben, mintegy mellékletként, kapott helyet Bori Imre *Évek és életek* című tíz regényről írt bevezetője és kommentárokat tartalmazó, szemelvényeket közlő összeállítása (Varga Zoltán és Burány Nándor regénye később jelent meg). A számban Varga Zoltán hosszan foglalkozik Gion *Testvérem, Joáb* című regényével, amely Bányai János, Bálint István, Tomán László és Herceg János összefoglalóinak is állandó tárgya.

Hogy a tanulmányok szerzői közül Bálint István nem épp a legkedvezőbben vélekedik Gion regényéről, abban kétségtelenül, legalábbis, részben közrejátszott az előző évben lezajlott Joáb-vita is, melynek egyik erősen marxista beállítottságú cikkezője pont Bálint volt. Mielőtt megismerkednénk magával a regénnyel, lássuk előbb a körülötte zajló polémia, amely itt minden addigi irodalmi vitánál hevesebb volt, beleértve a *Híd* 1950. áprilisi száma kapcsán kialakultat is, amikor tizenöt fiatal költő, novellista, kritikus az addig érvényes szocreál irodalmi kánon ellenében másféle, szubjektív hangon szólalt meg, sürgetve így az irodalomnak az ideológia hatása, befolyása alól való felszabadítását.

A vajdasági regény iránti igény a levegőben volt a hatvanas években, kivált az évtized végén, amikor ez az irodalom egészében érezhetően fellendülőben volt, illetve amikor a közelmúltban már megjelent néhány figyelmet keltő mű (Major Nándor: *Dél*, Varga Zoltán: *A méregkeverő*, Végel László: *Egy makró emlékiratai*, Burány Nándor: *Összeroppanás*), köztük Gion első könyve, a *Kételtűek a barlangban* is, hogy csak azokra utaljak, melyeket az „új” regényekről írva Bányai János is említ A „*felfedezés*” regényei című tanulmányának bevezetőjében. A várakozás ellenére a meglepetés erejével hatott a pályázat eredménye, hogy a már említettek mellett tizenkét új regény jelent meg. Ez lenne a vajdasági regény, kérdezték ugyanakkor visszahőkölve azok, akik az addigi hagyomány szerint egészen másképpen képzelték el a műfaj alakulását, netán éppen reneszánszát. Sajátos paradoxon alakult ki, megérkezett, méghozzá tömegesen, a várt új műfaj, amely azonban nem igen hasonlított felmenő ági rokonaira, például Szenteleky Kornél, Majtényi Mihály vagy Herceg János regényeire, ugyanakkor egymásra sem hasonlítottak ezek a regények, „*alig vannak közös vonásai(k), közös programról, közös célokról pedig alig beszélhetünk*”, még az sem közös bennük, amit elutasítanak, „*világuk sem közös*”. Hőseik „*teljesen ellentétes, ellentmondó, egymást kizáró világban*” mozognak, „*irányuk sem*”, „*etikai tartásuk*” (kiemelések: Bányai) sem közös. Közös viszont az a feladat, amit betöltenek, „*irodalmunk valóságos konstituálódási folyamatának*” beindítása. Megjelenésekor tehát az új regény, olvassuk a tanulmányban, jóllehet várták, „*a meglepetés ellenállásába ütközött*”, s nem azért, mert „*torkát köszörülgetve tapogatózva*” szólalt volna meg, hanem mert más volt, mint amilyennek várták. Hogy a vajdasági magyar regény más irányban szélesedik, mint a hagyomány alapján várható volt, azt elsőnek Major regénye, a *Dél* jelezte. Egyfelől mellőzte az addig alapvetőnek ítélt helyi színeket, mint valóságképünk legfőbb ismervét, mert lehet-e ott helyi színekről beszélni, „*ahol mindig mindent újra kell kezdeni (...) ahol nincs egy összetett, múltból és jövőből, történelemből és jelenből, emberi sorsok ismétlődéséből konstituálódott valóság?*” – kérdezi Bányai.

Miféle valóságot fedeztek fel számunkra akkor ezek az új regények, köztük Gion műve, a *Testvérem, Joáb*? A politikumot. Ami egykor a helyi színek volt, az most a politikum. Ez a magyarázata annak, hogy ezek a művek ellenállást váltottak ki. Azok, akik a valóságot várták, a fogalom addigi értelmében, meglepődve fedezték fel, hogy valóságként politikumot kaptak, méghozzá olyat, amely nem volt azonos az ideológia hirdette politikummal. Érthető, hogy akik a hivatalos politika oldaláról közelítettek ezekhez a regényekhez, csalódtak, s heves támadásba kezdtek, „*szélsőséges individualizmus*”-t, a valóság tagadását rótták fel, mint Bálint István, vagy a tagadással azonosított elidegenedést nehezményezték, mint Bálinttal egyetértésben Juhász Géza (*Regények az elidegenült ifjúságról*. Uo.) tette.

Ez a társadalmat óvó (ál)marxista szemlélet lehetett az alapja a Joáb-vitát kirobbantó kiadótanácsi közleménynek is, amit a tanács tagjai az irodalmi közvélemény nevében és nyomására kezdeményeztek, holott a kötet megjelenése előtt annak a bizonyos irodalmi közvéleménynek tudomása sem volt, lehetett a műről, amelynek kiadását a tanács helytelenítette.

A regénypályázat 1968 végén zárult, a zsűri (Bori Imre, Utasi Csaba és Vukovics Géza) a következő év elején (Magyar Szó 1969. jan. 12-én) tette közzé döntését, amely szerint az elsődíjas mű Gion Nándor regénye, a *Testvérem, Joáb*, a második díjat Major Nándor (*Hullámok*), a harmadikat Domonkos István (*A kitömött madár*) kapta. A zsűri (Magyar Szó 1969. jan. 14-én) és Gion (uo. 1969. jan. 16-án) elégedetten nyilatkozott a sajtónak, a díjakat átadták (1969. jan. 17-én). A könyvek szerkesztői munkálatai folytak, amikor Közlemény jelent meg a Kiadói Tanács 1969. június 24-i üléséről. A *Magyar Szó* tudósítása (1969. jún. 26-án) szerint a tanács – „*egyik-másik tagjának kivételével – nem bocsátkozott az elsődíjas regény irodalmi, esztétikai értékelésébe, hanem eszmei-politikai, társadalmi szempontokból mérlegelve megállapította, hogy általában és részleteiben kifogásolható mű*” Gion regénye, s ezért mielőtt

végleges döntést hozna, a művet „megvitatás végett a vajdasági magyar írók elé terjeszti”, s megbízta a könyvkiadót a tanácskozás összehívásával. Erre 1969. július 16-án került sor, s az írók hosszas vita után a mű megjelenése mellett foglaltak állást. A vita azonban ezzel nem zárult le, részben a *Magyar Szóban*, részben az *Új Symposion*ban folytatódott (irodalmát I.: GEROLD, 2001). A Joáb-vita több volt egy kézirat sorsáról folytatott sajtópolémianál, az írók, elsősorban a Symposion-nemzedék tagjai (Bányai, Bosnyák, Fehér, Gerold, Utasi), lényegében a titkon létező cenzúra ellen tiltakoztak akkor, amikor szembeszálltak a Kiadói Tanács szándékával, hogy eszmei-politikai szempontból ítélkezzen egy irodalmi mű felett.

A Kiadói Tanács a maga módján és eszközeivel a fentebb új valóságként említett politikumra reagált. Hogy ezt a maga módján tette, az szinte természetes is, ha tudjuk, hogy a tizenegy tanácstagból nyolc politikus volt, s a három irodalmár közül is másfél főleg az ideológiában volt inkább járatos, mint az irodalomban és az esztétikában. A Közlemény (Új Symposion, 51–52. szám, 1969. júl.-aug.) nyelve, érvelési módja következőképpen a politika világát, stílusát idézte. Kezdve attól, hogy a bevezetőben, mint afféle megfelelőbbétehetetlen tekintélyre az irodalmi közvéleményre hivatkozik, amelyben „egymásnak ellentmondó vélemények és értékelések” fogalmazódtak meg, s ezek késztetik arra a tanácsot, hogy „érdemben foglalkozzon” Gion regényének kéziratával és „határozzon annak kiadásáról”. Mielőtt azonban felsorolná kifogásait, siet elhatárolni magát attól, amiben, tudja, valóban nem illetékes, nevezetesen, hogy kétségbe vonja a mű és a zsűri esztétikai kritériumait, de azonnal hozzáteszi, hogy szükségesnek tartja megvizsgálni a mű „egyes politikai-eszmei vonatkozásait”, „különös tekintettel arra, hogy bizonyos kitételei nem kívánt következményekkel járhatnak a szerzőre és a kiadóra nézve egyaránt”. S a következő mondatban már pontosít is, mondván, hogy a „kézirat közvetlenül reagál 1968 nyarának nemzetközi eseményeire”. A felvezetés után következik az ideológia, amely nevében megemlíti, „nem vitatható el az írónak az a joga, hogy véleményt formáljon az emberekről és a társadalomról”, sőt az sem vitatható el tőle, hogy olyanok ábrázolja a társadalmat, amilyennek ő látja, de csak addig, „míg következtetései és általánosításai nem kerülnek ellentétbe a közösség érdekeivel”. Giontól sem vonja meg ezt a jogot, az sem kérdéses, hogy „az általa ábrázolt társadalmi közösségekben mindenki annyira korrump és erkölcstelen-e, mint ahogyan a mű szuggerálja”, de mint ilyen, nem jelenhet meg, mert „miféle implikációkhoz és nem kívánt következményekhez vezetne, milyen politikai szövődeményekkel járna, ha a regény minden változtatás nélkül, betű szerint jelen formájában jelenne meg”. Világos: cenzúrázni kell! Sugallja, ha szó szerint nem is mondja ki. Az ok, hogy vannak „kitételei, megállapításai, tézisei, értékelései, amelyek feltehetőleg bonyodalmakat idéznének elő, minthogy a szerző – napi politikai eseményekhez nyúlva – nagyon is általánossá, egyetemes érvényűvé teszi azt, ami csak részleteiben felel meg a valóságnak”. Majd az általános jellegű észrevételeket három pontban konkretizálja. Először: „A regény emberi világa, amely a maga gyáva, korrump, politikailag kétszínű vezetőivel, tirannus gyárigazgatóival, a társadalom lelkiismeretét képviselő, lezüllött forradalmáraival, a »rezsim« vámszedőivel, kizsákmányolt gyári munkásaival egyoldalú – következőképp torz – képet szuggerál valóságunk egészéről” s nem érzékelteti, sőt kirekeszti „a társadalomban zajló egyéb folyamatokat”. Másodsor: bár a szerző nem azonosítja magát az általa ábrázolt világgal és hőseivel, de „nem is határolja el magát tőlük”. Harmadsor: „A regényben olyan külpolitikai kitételek találhatók, amelyek nem felelnek meg az ország külpolitikai érdekeinek, amennyiben sérelmesek egyes országokra és nemzetekre, másfelől pedig külpolitikánk koncepciójának helytelen magyarozatára is okot adhatnak”. Ezek tudatában a Kiadói Tanács nem fogadhatja el a regény írói „üzenetét”, melynek „nincsen művészi funkciója”, s arra az álláspontra helyezkedik, hogy „a szerzővel egyetértésben meg kell vizsgálni a kirívó kitételek változtatásának vagy esetleges törlésének lehetőségét”, ami által „nem változik meg a mű egészének koncepciója”. Továbbá a közlemény zárótételként említi, hogy a kéziratot megvi-

tatásra az írók fóruma elé kell terjeszteni, s hogy ezt követően hozza majd meg döntését a kézirat sorsáról.

A közleményre rövid időn belül éles reagálások fogalmazódtak meg a sajtóban. Voltak, akik a misztikus „irodalmi közvéleményre” való hivatkozást kérdőjelezték meg (GEROLD, 1969; UTASI, 1969). Volt, aki az esztétika, s az autochton irodalom védelmében szólalt meg (BÁNYAI, 1969), kifogásolva a politikai ítéletmondás jogosságát, s hangsúlyozva, hogy az „író, ha valóban író, nem hallgat a jogokra (amit mások adnak neki), csak írói és emberi létének parancsoló, kényszerítő szavára, még akkor is, ha ezzel a disszidens sorsát vállalja”, továbbá, hogy nem politikai traktátumról, hanem regényről van szó, s ezért nem lehet kitételekre, értékelésekre, megállapításokra hivatkozni, valamint, hogy elfogadhatatlan az a szemlélet, mely szerint „az irodalmi műnek tükröznie kell a valóságot, mégpedig éppen úgy és olyképpen, amilyen ez a valóság”, s ostobaság arra hivatkozni, hogy egy regény valóságábrázolása romba dönti az országot. Volt, aki az etika felől közelítve a közleményhez védi meg az írók attól, hogy azonosulnia kell „holmi külpolitikai szélkakas szerepével” (BOSNYÁK, 1969), hogy hol katonai beavatkozásnak, hol csak csehszlovákiai eseményeknek tekintse az 1968 nyarán történeteket. S volt, aki szerint „Gion regényének esete eklatánsan bizonyítja, hogy a merev politikai szempontú elbírálás voltaképpen erőszakot jelent a mű integrális egésze ellen, s ugyanakkor az írói lelkiismeret semmibe vétele is” (UTASI, 1969), illetve leleplezi a tanácsot védelmező újságíró-párttitkár demagógiáját bebizonyítva, hogy mennyire álságos volt a tanács sugallata, miszerint az írók fóruma tárgyalja meg a kéziratot s annak sorsát, mivel az írógyűlés előtt a kiadó már tárgyalásba bocsátkozott a szerzővel, és igyekezett megegyezni vele, s ily módon eleve kijátszották az írókat: „jó, jó, mondjátok csak a magatokat, beszéljete kedvetekre, nekünk sikerült, amit akartunk!” (UTASI, 1969).

Nem tudni, hogy az írók felzúdulásának (a Symposium-nemzedék talán sohasem volt ilyen egységes, mint ebben a vitában! – erről maga Gion is nyilatkozott egy későbbi interjúbán: „akkor mindenki mellém állt, függetlenül attól, hogy milyen volt a személyes viszonyunk”, TRIPOLSKY, 1988) vagy Gion kompromisszumkészségének köszönhető-e, de tény, hogy a *Testvérem, Joáb*, némi jelentéktelen retusálással (hogy ez milyen mértékű volt, az az íróknak küldött első és a könyvbeli változat összevetéséből derülhet ki) hamarosan megjelent. Csupán annak adalékeként, hogy a politika miféle eszközökkel élt, jegyzem meg, hogy a becsei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén mert „egy ügybuzgó helybeli politikus szimatot fogott”, megtiltotta, hogy jutalomkönyvként kiosszák Gion regényét (VARGA, 1971).

A regény körüli vita, bár lezárult, a róla készült ismertetőkben, kritikákban rendre felemlítődik.

A *Forrás*-beli kritika írója (VARGA, 1970) miután hivatkozik a Közlemény azon észrevételére, hogy „a regény torzképet szuggerál a társadalom egészéről, mintha a korrupció, a kétszínűség uralkodna, ráadásul a szerző e törvényen kívüli világtól nem határolja el magát”, hozzátérszi egyetértően: „Mondjuk meg őszintén, van is ebben a nyilatkozatban sok igazság”. Tomán László Híd-beli írását (*Olvásónapló regényirodalmunk aranykorából*. TOMÁN, 1970) azzal a kérdéssel kezdi, miért támadt „akkora zenebona” a regény körül, hogyan került sor a hajszára, miért folyt ez a „riadt akció”, aminek semmi köze az irodalomhoz, de amiről szatírárt lehetne írni, majd megjegyzi, hogy „a regény úgyszólván semmit sem veszített azzal, ami kimaradt belőle”, viszont veszített az irodalom, mert az írók „Elvesztették az alkotói szabadság adta biztonságérzetüket”, s következésképpen „írás közben óhatatlanul arra gondolnak majd”, mindig lehet valaki, aki bármelyik alkotásból ügyet csinál, holott azt hitték, „végre elmúlt az a korszak, amikor az irodalomban lehetett »ügyeket« csinálni”.

A regény körül kialakult vita intenzitására és rendhagyó jellegére mutat, hogy évekkal, évtizedekkel későbbi tanulmányokban, összefoglalókban is felemlítődik. A regény második kiadásához írt utószó emlékeztet rá, hogy a regény hírbe keveredett (BÁNYAI, 1982),

s ezt ismétli meg a szerző kissé bővebben a Gionról írt nekrológban: „*Díjnyertes könyve mielőtt még megjelent volna, vitákba, de semmiképpen sem elsőrangúan »irodalmi«*, sokkal inkább eszmei és politikai vitákba keveredett, mert szokatlan szókimondásával, tabutémák érintésével, nem utolsósorban időszerűségével próbára tette az akkori eszmepolitikai ellenőrök tűrőképességét. Pedig akkor »hatvannyolcat« írtunk, és a diákmozgalmakban, az újbalos eszmékben mintha az elérhető szabadság halvány reménye sejlett volna fel, a kimozdulás esélye a szorongató parancsok és szabályok bűvköréből” (BÁNYAI, 2003). Míg Bányai egykori emlékeit, sőt saját aktív részvételét felidézve fogalmaz, addig, jellemzően, egy későbbi generációhoz tartozó tanulmányíró, a Joáb-ügyet a regény „*keletkezésének történelmi kontextusa*”-ként tartja fontosnak felemlíteni, amely a mű „*értelmezésének történetét is determinálta*” (BENCE, 2007).

A bírálóbizottság egységes véleményének eredménye Gion regényének első helyen történő kiemelése. Szinte megegyezik a három zsűritagnak a regényre vonatkozó nyilatkozata. Bori Imre szerint a *Testvérem*, Joáb a pályázati művek között a legharmonikusabb, melynek szerzője „*leginkább regényírói eszközök segítségével állította élénk a világnak egy a teljességet idéző képét, a korszerűséget nem csak formanyelvvel és szemléletének jellegével, hanem hétköznapi értelemben vett aktualitásával és angazsáltóságával is képviselve*” (BORI, 1969). Utasi Csaba számára a kiemelt öt regény, melyeket regényírásunkban ő korszakhatárnak lát, erénye, hogy „*a mai létproblémákból ragadtak meg valamit*”, kivált az elsődíjas mű, amely „*a legteljesebb mértékben tiszta próza, szépírói alkat műve, és emellett szerencsésen aktuális is, meg jó arányérzékkel készült*” (UTASI, 1969). A zsűrit követően nyilatkozó Gion így foglalta össze, mit tart fontosnak regényével kapcsolatban: „*...megírása előtt már többször is hangsúlyoztam, hogy szeretnék időálló irodalmi alkotásban feldolgozva látni egy nagyon is aktuális, szinte újsághírszerűen aktuális és jelentős eseményt. Erre a lapra játszottam, összekapcsolva egy elvontabban megfogalmazott jelenséggel, tudniillik mindig foglalkoztatott a lelkiismeret-furdalás nélküli emberi és erkölcsi lezúllás problematikája, amelyet irodalmi alkotások zömében mindig meghasonlás követ, főként a főhős személyét illetően. Allítom, hogy különösen napjainkban ez egy olyan jelenség, amit már szinte természetesnek lehet venni, s azt hiszem, írni is kell róla*” (GION, 1969). A regényidő és a megírás ideje az író szándéka szerint teljes mértékben megegyeznek, fedik egymást. Hogy ehhez háttérül szolgálhattak az éppen zajló nemzetközi események, a 68-as diákmozgalom és Csehszlovákia megszállása (ez utóbbinak előszelét Gion személyesen megtapasztalhatta, amikor július derekán egy hétig a csehszlovákiai magyar értelmiségiek Nyári Ifjúsági Találkozóján vett részt, amiről az *Új Symposion* 41. számában riportban számolt be), amit ő jó érzéssel háttéreseményként beépített a regényébe, mert úgy érezte, hogy ezek felgyorsítják az erkölcsi zúllás ábrázolandó folyamatát. Arra nyilván nem gondolt, nem is gondolhatott, hogy többek között majd éppen ezek a vonatkozások idézik elő a cenzúrázás szándékát, lesznek a Joáb-ügy kiváltói. Majd két évtized távlatából visszaemlékezve a nem kevés bajt hozó regényre gondolva már az írói öntudat magasságából így látta a *Testvérem*, Joáb szerepét saját pályája alakulásában: „*Ha komolyan akarom művelni az írásomat, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nemcsak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek (...) azt hiszem, igazam volt. Mert ennek a világnak a magva adva volt, megformálódott még a régen átvirrasztott szenttamási éjszakákon, és azóta is mágnesként magára ragasztotta az újabb eseményeket. Otthon vagyok benne (...), talán tudok írni róla, sőt, esetleg alakíthatom is szerény írói eszközökkel és tekintéllyel.*” A Joáb-történetben „*még csak a peremét*” kaparászta meg, de hogy „*botrány keveredett belőle*”, az meggyőzte, hogy jó irányba fordult. Ezt támasztották alá Gion további szenttamási művei, az *Ezen az oldalon* és az interjú adásakor még trilógiának nevezett *Latroknak is játszott*, melyekben „*már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém, ami nem mindig ugyanaz, de eléggé összemósódnak és jól megférnek egymással*” (FÜZI, 1998).

A *Testvérem, Joáb* színhelyei nem azonosíthatók szenttamási részletekkel, annak ellenére, hogy ezekben akár későbbi Gion-művek színhelyeire ismerhetünk, tény azonban, hogy ahogy a *Kétéltűék...*, az *Ezen az oldalon*, a *Latroknak is játszott* s Gion más műveiben, itt is egy zárt közösség világa elevenedik meg, ami egyértelműen jelzi, Gion rátalált arra a mikrokozmoszra, amelyben honos, s amelynek szereplőiről és eseményeiről a legtöbb információval rendelkezik ahhoz, hogy ezeket irodalomná formálja.

Hogy a *Joáb* cselekményének színhelye Szenttamás vagy más helység, az egyfelől valóban mellékes, mivel az alapproblémát, az erkölcsi züllést, a korrupciót a maga elvontságában és általánosságában nem szükséges konkrét, felismerhető településhez kötni, másfelől azonban mégis figyelmet érdemel, mivel jelzi, hogy Gion más regényírókhoz (Major, Végel) hasonlóan felfedezte az itteni világra jellemző kisvárost, amely egykoron Kosztolányi Dezső *Pacsirtájának* volt a helyszíne, ahogy erre Bányai is utal. Ez a világunkra, életformánkra jellemző tér a „*már nem falu, de még nem város*”. Az a „*Kietlen vákuum, amelyben a léptek nem visszhangzanak, amelyben a sorsokon salétrom üt ki, amiben a hősök már eleve, szinte fatalisztikusan elveszettek. Egy senkiföldje-világ, ami mégis az egyetlen igaz és reális színhelye lehetne irodalmunknak*” (BÁNYAI, 1970). Ez az átmeneti életter mutatkozik a legalkalmasabbnak az átmeneti életforma és kor viszonyainak, szereplőinek ábrázolására. Erről Gion-tanulmányában Féja Géza ír, aki szerint a regény társadalmi ideje azt a közteséget idézi, amelyben „*a polgári életforma már régen túlhaladottá vált*”, holott „*nem ment végbe komoly polgárosodás*” (FÉJA, 1975). Ha, mint általában a társadalmi regényekben, a *Joáb*... esetében is bizonyos külön világ létezésére kérdezzünk, akkor ez az életter ebben a se város, se falu közteségben keresendő, található, amely a Gion-opus állandó színhelye lesz, már sokkal felismerhetőbben, mint a *Testvérem, Joáb* tanúsítja.

Gion Nándor pályadíjnyertes regénye alapfokon két vonatkozásban jelentett, hozott újat a vajdasági magyar prózában. Társadalomábrázolás tekintetében és esztétikai vonatkozásokban.

Az előbbiről már a Kiadó Tanács közleménye kapcsán esett szó. A regény társadalmi időszerűsége a hatvanas évek társadalmi torzulásainak leképzéséből adódott. Olyan világ, amelyben burjánzik a korrupció, az önös érdek, amelyben az emberek igyekeznek felszívódni, ahelyett, hogy lázadnának, vagy legalább tiltakoznának, igyekeznek beépülni az adott társadalmi struktúrába, ha ez nem sikerül, mert nincs rá módjuk vagy képtelenek rá, akkor magányosak maradnak, vegetálnak. Ilyen világot és ebben a világban létező emberi kapcsolatok modelljét hozza létre a regény szereplőegyüttesével Gion. Mégpedig szinte a dokumentumok puritánságával, tényszerű közlésmódján, tárgyilagosságával. Nyilván ezért váltott ki nagyobb felháborodást, tűnt provokatívabbnak, mint amit a téma kiválthattott. Valóságként s nem regényként olvasták. „*Nem vették figyelembe, hogy itt regényről van szó, amelynek (természetesen) meghatározott relációi vannak a hétköznapi világ felé, de egyúttal ugyanolyan mértékben vannak relációi a regénykérdés felé is, hiszen ezek a kérdések éppen olyan valóságosak, mint az, hogy egy építkezés-ellenőr korrumpálódhat*” (BÁNYAI, 1982).

Ezt a befogadói tévedést példázza az az igyekezet, amely a mű címét és a Joáb nevet próbálta értelmezni. Varga Zoltán például hosszas bibliai fejtegetésbe kezd, hogy végül megállapítsa a név ősi vonatkozásának „*nem sok köze van*” (VARGA, 1970) a regényhez, s különben is, ki hallott már errefelé erről a névről, amely az itteni embereknek semmit sem jelent. Ebben persze igaza van, de a regény szempontjából ez éppenséggel semmit sem jelent. Sokkal célravezetőbb Bence Erika értelmezése, amely a címet egységes szintagma-ként fogja fel, s háttérnarratívaként értelmezi. Szerinte a cím mindkét eleme „*keresztény mitológiai tartalmakra (a [Káin-] testvérség és a Joáb-történet) irányítja figyelmünket*”, kiegészítve ezt azzal, amit a regényből tudunk meg, hogy „*a háború előtt így hívták a környék leggazdagabb földbirtokosát, aki visszaélt hatalmával*” (BENCE, 2007). Ha a cselekmény viszonylatá-

ban végiggondoljuk a regény címét, akkor kialakul a cím értelmezésének lehető menete. Volt egy földbirtokos, aki a hatalom tudatában önző módon viselkedett, idővel feltűnt egy városelnök, aki hozzá hasonlóan viselkedett, visszaélt hatalmával, természetes, hogy a köz őt Joábnak nevezte (valójában Milačkinak hívják!), hogy a történetben van egy másik Joáb is, Joáb II., a kocsmáros, aki valamikor nagykutya volt, gyanús körülmények között meggazdagodott, s most játssza a segítőkész testvért, például Török Ádámmal, vagy a nála pincéreként alkalmazott Opáttal szemben, az csak megerősíti a Joábokra jellemző magatartás gyakoriságát, a címben szereplő testvérem szó pedig a regény főszereplőjére (is) értendő, aki a helyi kis és nagy Joábok mellé züllik, korrupcióban lesz a testvérük. A primer Joáb-történet Gionnál tehát többszörösen módosul, lokális jegyeket vesz fel, helyi tartalmat kap.

Ha már a regény címében szereplő nevet említettük, akkor, ezzel összefüggésben, a többi szereplő nevére is utalhatunk, mivel mindegyik afféle beszélő név, eleve, már említéskor sajátos kontextusba hozza viselőjét. A főszereplő Tom, azaz Tamás, a névhez a kételkedést társítja a szóhasználat. Ez Gion hőisére inkább a bizonytalanság értelmében érvényes. Török Ádám neve a kiűzetésre utal, nem véletlenül, vele valóban az történt, hogy előbb a hatalom kegyeltje, majd miután rájön a hatalmat bitorlók galád, önző viselkedésére, kiszorul a hatalomból; megmarad örök idealistának. Az sem véletlen, hogy folyón túl a jóságot megtestesítő, szájharmonikázó fiú névtelen. A Nyugatról haza-hazalátogató vendégmunkás barátot Fehér Lónak nevezik, utalva az ismert whiskymárkára. Mária, Tom elhagyott kedvese az ártatlanság és a szenvedés megtestesítőjeként bibliai reminiscenciákat hordoz, Zsuzsanna neve pedig, akihez Tom vigasztalódni jár, a bibliai történet szerinti feslett nőt idézi, s regénybeli szerepe is ennek megfelelő. Nem hagyható említés nélkül Tom barátjának, Kovács Palinak neve sem. Magyar tucatnév, amely itt sajátos jelentéssel bír: regénybeli viselője apját a negyvennégyes megtorlások vesztette el, és ő esténként Joáb II. kocsmájában a rendszeres vörösbor és sült hal rendelésekor a megalázásig kínozza Opátot, a sánta pincért, aki akkor rendőrfőnök volt.

Amint a nevekből is kitetszik, Gion regényének szereplői, mint a mesehősök, két csoportba sorolhatók, a jók és a rosszak közé, ez az oppozíció későbbi műveire is jellemző. Tom, a főhős a két csoport között foglal helyet. Ő az egyetlen, aki változik, a többiek a történetben változatlanok maradnak, mire a regényben találkozunk velük, már kialakult egyéniségek, vagy erkölcsileg züllöttek, vagy áldozatok. Tom változik ugyan, fokozatosan elnyeli az erkölcsi mocsár, de róla mint emberről lényegében nem tudunk meg sokat. Ő ugyan a regény főszereplője, de a történet nem róla szól, ő csak az a bizonyos példa, amin az író bemutatja a korrumpálódás folyamatát. Ezzel magyarázható, hogy Gion Tom esetében sem ad pszichológiai elemzést. Tomnak igazán nincs is lelki élete, mert például az idegbeteg Mária-hoz való viszonyára sem a főszereplő lelki világának árnyalása érdekében van az írónak szüksége, hanem azért, hogy mintegy illusztrálja Tom erkölcsi züllésének egyik dimenzióját. Két jelenet mégis van a regényben, amelyekben érezni, hogy ennek a fiatalembernek szíve van, ez a vágóhídi és játékgári epizód (számomra ez a regény két legremekebb részlete!). Az elsőben a birkák leölésének vagyunk a szemtanúi, annak a döbbenetes pillanatnak, ahogy a birkák némán, sorsukat túrva mennek a halálba, „*az ártatlanságnak semmi esélye sincs*” (POMOGÁTS, 2000), a másodikban pedig az idealista Török Ádám arra vállalkozik, hogy a játékgár sztrájkoló munkásait rábeszéli, folytassák a munkát, kihozatja a gyárban készült műanyag mesefigurákat, s ezekre mutatva, hivatkozva beszél a hitről, de ezzel nemhogy meggyőzné az elkeseredett munkásokat, akik az embertelen munkakörülmények miatt tiltakoznak, hanem felbőszíti őket, s hozzávagdossák a bábukat, csúnyán megsebesítik. Tom mindkét epizódnak szemlélője, jelen van, bár véleményét nem nyilvánít, érzelmileg nem

nyilatkozik meg, Gionnak mégis sikerül érzékeltetnie a döbbenet kiváltotta, benne levő együttérzést. Az író ebben a két jelenetben is megmarad a tárgyilagos tényközlő, ahogy Bori írja az „informátor” (BORI, 1969) szerepében. Ezzel az írói eljárással magyarázható, hogy Tom esetében tévedés lenne katarzist kérni számon, mivel ezt lélektanilag semmi sem indokolja, ahogy azt sem, hogy Tom esetében tragédiáról beszéljünk, annak ellenére, hogy semleges szereplőből negatív szereplővé sülyyed. Talán még az sem áll, amit alapos elemzésének zárórészeiben Bori említ, miszerint „Gion hétköznapi tragédiát írt meg”, inkább helytállóbbnak érzem azt az észrevételét, amely szerint Gion regényét, annak alapján, „hogyan válik társadalmi helyzete kényszeréből következően s a külső és belső körülmények összjátékának hatása alatt” negatív hőssé, „Bátran lehetne (...) irodalmunk »érzelmeik iskolájának« tartani, egy fiatalember élettörténeteként értelmezni, akinek lelkéért jó és gonosz erők egyaránt megküzdenek, hogy végül is a gonosz iránt mutassa ki rokonszenvét” (BORI, 1969).

A választott téma rendhagyósága mellett a regény esztétikai szokatlansága is provokatív volt. Azzal provokált, hogy „A »költői« vagy a »regényes« regénynél megállapodott ízlésünkkel áll (...) szemben a Testvérem, Joáb” (BORI, 1970).

Hogyan? Milyen eszközökkel?

Természetesen elsősorban a nyelv útján, segítségével, amint erről a könyvről írt kritikák, elemzések rendre beszámolnak. Herceg János például – aki nem kimondottan lelkesedik Gion regényéért, elsősorban a hagyományos cselekményességet hiányolja – arra kéri az olvasót, legyen türelme, mert türelemre van szükség, hogy megszokja ezt a „taplóúzi próza”-t, ami „nagyon is illik az író mondanivalójához” (HERCEG, 1969). Hogy ennek a szárazságnak, sivárságnak miben és hogyan van köze a regény világához, arról részletes, példás elemzésében Bori Imre ír. Ő abból indul ki, hogy Gion a tényközlésre alapuló tárgyilagos hangját választotta, amint már említettem, hogy elsősorban az olvasó informátora kíván lenni, következőképpen kerüli a költőiséget, nem színez, csak közöl, „szemmel láthatóan a hétköznapiak sajátosan »hétköznapi« irodalmi megjelenítési formáját keresi (...) A közömbösség szürke színeivel dolgozik (...) Szürke mellé szürkét rak (...) úgy látszik, nem érdeklődik más, mint amit a szem és a fül közvetíthet” (BORI, 1969). S ezért bár a hagyományos olvasói elvárás szerint szegénynek mondható, lényegében azonban találó, célravezető. Életszagú, akár újnaturalizmusnak is nevezhető stílusa elfogadhatóvá teszi a motívumok és a szókapcsolatok meg a szavak ismétlődését, ami vitathatatlanul monotoniságot eredményez, de ennek tartalmi oka, magyarázata van. A nyelv, a stílus sivársága annak a világnak a leképezése, amelyről a regény szól.

A sivár nyelvvel, a redukált stílussal Gion két feladatot old meg. Egyfelől légkört teremt, másfelől pedig realitásigényét demonstrálja. A tudatosan vállalt és alkalmazott stílárius eszköztelenség, miközben megteremti a vidéki életre jellemző szenvtelenség, eseménytelenség légkörét, az állóvízlét mozdulatlanságát idézi, egyszersmind jelzi azt is, hogy az érdektelen felszín alatt felforrósított energiák működnek (GEROLD, 1970), s keresik a kitorés útjait, lehetőségeit, ezeket nyitják meg az aktuális társadalmi és (kül) politikai adottságok. Az ábrázolt világ realitását Gion nyelvi realitással fejezi ki, „a regény nyelve egészében fedi a regényben közölt jelenségeket, helyzeteket, állapotokat”, írja kritikájában Bánya. Ez a gioni realizmus lényege. A Gion-próza realizmusát a nyelv teremti meg. „A szóközegben megteremtett realitáskép, a szavak szocializálódása az, ami Gion Nándor regényét realista alkotásként minősíti, nem pedig a teljes ember vagy a típus. Az itt és most kérdése is a szó kérdése, az elkötelezettség is a szó problémája. Mert hogy regényről van szó” (BÁNYAI, 1970). Ennek tükrében helyénvaló az a megjegyzés, hogy bár a „regény első személyben íródott, de sohasem az író beszél” (TOMÁN, 1970). A keveréknyelv, a magyartalanságok, a pongyola stílus nem Gioné, hanem a regény szereplőié.

Ahogy a regény rendhagyó jellegét a kritika tartalmi, tematikai és nyelvi vonatkozásokban látta, ismerte fel, ahhoz hasonlóan hivatkoznak a regénnyel kapcsolatos „rokonságra” is. Tartalmi tekintetben Móricz Zsigmond *Rokonokját* említik olyan közéleti regényként, amely példa lehetett Gion számára (VARGA, 1970). Aki viszont „»neorealista« látásmódot és regénytechnikát” említ, az a hatvanas évek magyar prózairodalmára, Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Fejes Endre, Somogyi Tóth Sándor, Végh Antal, Moldova György, Szakonyi Károly, Gáll István regényeire, novellásköteteire asszociál, mondván, hogy Gionhoz hasonlóan „Ezek az epikai alkotások általában a társadalmi környezetben tapasztalt visszásságokkal, az erkölcsi züllés jeleivel foglalkoztak, a magyar elbeszélőirodalom valóságábrázoló hagyományai jegyében alakították ki narrációjukat” (POMOGÁTS, 2000). Azok viszont, akik a világirodalmi „rokonságot” fedezik fel, Hemingwayre, illetve az ún. „farmernadrágos prózára” hivatkoznak. Hemingwayre a Gionnál is használt ismétlődő, rövid, szinte tő- vagy egyszerű mondatos, kérdés-felelet típusú mondatok alapján gondoltak, a farmernadrágos prózára, bár Gion „hősei nem viselnek farmernadrágot, hanem nyakkendőt kötnek, mielőtt a kocsmába mennének”, pedig „mindenekelőtt a beszédmód és a nyelvhasználat”, illetve „a »jeans-próza« rendező elveit” alkalmazó eljárásában ismernek, hangsúlyozva, hogy ezeket Gion „nem »kívülről« hozta be” regényének világába, „hanem egy sajátos életanyagból sarjasztotta ki” (BÁNYAI, 1982).

Végezetül, lévén, hogy a *Testvérem, Joábnak* a sok vihart kavart első után volt egy második kiadása is, illetve, hogy manapság újraolvasási érdeklődéssel fordulnak felé, ejtsünk néhány szót a regény utóéletéről. A második kiadáshoz utószót író Bányai János említi, hogy a mintegy évtizeddel későbbi olvasási élmények eltéréseket mutatnak az egykori olvasói élményekkel szemben, „ma is éppen olyan meggyőző”, de „más fényben mutatkozik meg”, jöllehet „már akkor felismert hibái mostanáig nem tűnhettek el”. Egykori „szokatlanságai” mellékesek lettek, időszerűsége „lapszélre szorult”. Nem mintha az egykori társadalmi vagy politikai kérdések megoldódtak volna, de már nem provokál, mert „az akkori hétköznapoknak Gion regényénél sokkal jobb dokumentumai vannak periratokban, sajtóban, szociológiai felmérésekben” (BÁNYAI, 1982). Ezzel a felismeréssel hozható kapcsolatba az a vélekedés, hogy a regény huszonegyedik századi olvasója már nem látja sem provokatívnak, sem ellenregénynek, „átalakultak, módosultak azok az érték kategóriák is, amelyekkel a regénybeli antihősök oppozícióban álltak” (BENCE, 2007). Aki egykori kritikáját szembesíti a mű három évtizeddel későbbi újraolvasásával, az úgy látja, hogy Gion „nagyon is hiteles látéleletet adott arról, hogy a jugoszláviai politikai rendszer a felbomlás felé halad” (POMOGÁTS, 2000), nem mintha ezt Gion tudhatta volna.

JEGYZETEK

BÁNYAI 1969 – BÁNYAI János, *Reinkarnáció, avagy mit rejteget egy gondolatjel*. Új Symposion 1969/51–52.

BÁNYAI 1970 – BÁNYAI János, *A „felfedezés” regényei. Jegyzetek irodalmunk új regényeiről*. Híd 1970/5.

BÁNYAI 1982 – BÁNYAI János, *Utószó. Testvérem, Joáb*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

BÁNYAI 2003 – BÁNYAI János, *Gion Nándor 1941–2002*. Holmi 2002/10.

BENCE 2007 – BENCE Erika, *A nevek jelölte tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében*. Híd 2007/8.

- BORI 1969 – BORI Imre, *Kellemes meglepetés. A zsűri tagjai nyilatkoznak a regénypályázatról.* Magyar Szó 1969. jan. 16.
- BORI 1969 – BORI Imre, *Kommentárok egy regényhez. Gion Nándor: Testvérem, Joáb.* Új Symposion 1969/51–52.
- BORI 1970 – BORI Imre, *Testvérem, Joáb.* Magyar Szó 1970. márc. 1.
- BOSNYÁK 1969 – BOSNYÁK István, *Diplomáciai „etika” és értelmiségi etika.* Új Symposion 1969/51–52.
- FÉJA 1975 – FÉJA Géza, *Gion Nándor. Kortárs* 1975/1.
- FÜZI 1998 – FÜZI László, *„Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”.* Forrás 1998/11.
- FÜZI 2007 – FÜZI László, *„A lét örök meséi”.* Gion Nándor kései elbeszéléseiről. Forrás 2007/7.
- GEROLD 1969 – GEROLD László, *Véleményem a Közleményről.* Új Symposion 1969/51–52.
- GEROLD 1970 – Gerold László, *Szenotelenség és légkör. Gion Nándor: Testvérem, Joáb.* Új Symposion 1970/58.
- GEROLD 2001 – GEROLD László, *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 1918–2000.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
- GION 1969 – GION Nándor, *Egy dicséret visszautasítása.* Magyar Szó 1969. aug. 17.
- HERCEG 1969 – HERCEG János, *Hazai tükrökben.* 7 Nap 1969. jún. 20.
- POMOGÁTS 2000 – POMOGÁTS Béla, *A bárányok hallgatása. Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényéről – egykor és most.* Hungarológiai Közlemények 2000/2.
- TOMÁN 1970 – TOMÁN László, *Olvasónapló regényirodalmunk aranykoráról.* Híd 1970/5.
- TRIPOLSZKY 1988 – TRIPOLSZKY László, *Kisebbség, többség, emberség.* Népszabadság 1988. nov. 5.
- UTASI 1969 – UTASI Csaba, *Kellemes meglepetés. A zsűri tagjai nyilatkoznak a regénypályázatról.* Magyar Szó 1969. jan. 16.
- UTASI 1969 – UTASI Csaba, *Felszólalás.* Új Symposion 1969/51–52.
- VARGA 1970 – VARGA Imre, *Gion Nándor két regényéről.* Forrás 1970/4.
- VARGA 1970 – VARGA Zoltán, *Testvériünk, Joáb.* Híd 1970/5.
- VARGA 1971 – VARGA Zoltán, *A Testvérem, Joábról és a butaságról.* Híd 1971/5.

Elek Tibor

Ifjúsági regények felnőtteknek

Gion Nándor: Angyali vigasság, Zongora a fehér kastélyból

A szerzői fülszöveg szerint az *Angyali vigasság* (1985) című Gion-kötet „folytatása” *A kárókatonák még nem jöttek vissza* és a *Sortűz egy fekete bivalyért* című ifjúsági regényeknek, még ha látszólag novellák formájában is, és immár „elsősorban a felnőttekről és a felnőtteknek szól”-va. Érdekes, hogy a korabeli recepció a folytatásra vonatkozó szerzői szándéknyilvánítást mintha nem vette volna komolyan, senki nem kezelte együtt a három művet, senki nem beszélt trilógiáról, miközben a *Virágos katona* és a *Rózsaméz* után a recepcióban rendre megfogalmazódott, hogy egy trilógia első két kötetéről lehet szó. Talán azért sem, mert a „novellák” műfaji megnevezését és a nem gyerekeknek szólásra vonatkozó szerzői állítást viszont elfogadva, nem elsősorban regényként és nem is ifjúsági műként olvasták. Egy a novella-novellafüzér-regény problémakört érintő kérdésre Gion életútja vége felé így válaszolt: „A regény az én műfajom, azt szeretem. A regény az hagyja kidolgoztatni magát – csúnyán fogalmazva. Ha elkezdek valakiről vagy valamiről írni, például azt, hogy valaki átment a hídon, és ott valakinek a lábába rúgott, de észreveszem, hogy ez az ember életrevalóbb, még több mindent lehetne róla mondani, akkor a regényben lehetőségem van rá. Menet közben is kiderülhet, hogy dagadhat a történet, szépen, ráérősen lehet alakítani a cselekményt. A novella sokkal gonoszabb műfaj. Az ember a novellában rövid távon kilő nagyon jó ötleteket és történeteket, be kell szorítani mindent úgy, hogy az egésznek legyen eleje, közepe, vége, feszes legyen. A regényben úgy elvagyunk hosszasan, és elvan az olvasó is.”¹ Ez a vallomás arra enged következtetni, hogy Gion tulajdonképpen nem is szívesen írt magában álló novellákat, s valószínűleg azért (is) törekedett ciklusokat építeni novelláiból, mert az éppúgy lehetőséget ad a menet közbeni alakításokra, a hosszabb kibontakozásokra, a történetek és a szereplők sorsának továbbírására, mint a regény. Az *Angyali vigasság* esetében nagyon jól megfigyelhető ez a módszertan.

A kötet hét írásának szoros összetartozását alátámasztja mindjárt az a hangsúlyos narratív szituáció, amely egy vendéglői beszélgetés fikcióját veszi alapul: az elbeszélő a saját gyerekkorából mesél többnyire szomorú történeteket öngyilkosságra készülő, egy életlen késsel ereit felvágni akaró partnerének, de vigasztaló szándékkal, hogy tervétől eltántorítsa. Ez a helyzet keretként szolgál a kötet egészéhez, de az egyes elbeszélésekhez is, ismételten megfogalmazódik, kiderül az elbeszélő reflexióiból (aki ebből is láthatóan azonos minden írás esetében), melyek ugyanakkor nemcsak az egyoldalú (mivel a partner

1 Elek Tibor: „...csak nézett ránk és hallgatózott” (Gion Nándor). In: Uő: *Fényben és árnyékban*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004. 253.

nem szólal meg soha) beszédhelyzetre utalnak, de a korábban elhangzottakra („Igen, említettem már azt a napot, amikor az állatok megvadultak...”) vagy a majd később elmondandókra is, illetve általában a saját elbeszélés módjára („Majd ezt is elmondom a maga helyén, de előbb megpróbálom rendezni a történetet, hogy ön is megértse, uram.”). Ezek az elbeszélői reflexiók sokszoros funkcióval telítettek: formai, szerkezeti szempontból elválasztják az egyes elbeszéléseket, lehetővé teszik, hogy azok önmagukban is megálljanak, működjenek, érthetőek legyenek, ugyanakkor tartalmi, motivikus előre-hátra utalásai révén össze is kötik a különböző írásokban előadott történeteket, s mindemellett betöltik azt a hagyományos (inkább) élőszóbeli elbeszélés módjában jelenlévő szerepet, ami általában a kapcsolat, az érdeklődés fenntartására irányul, ami ezúttal szó szerint életbe vágó fontosságú, hiszen amíg figyel, érdeklődik az alkalmi beszédpartner, addig legalább biztosan nem vágja fel az ereit. Az elbeszélés módjára utaló önreflexiók azt is hangsúlyozzák, hogy (nyilván az előbbit is szem előtt tartva) a beszélő igyekszik kerülni a célirányos történetmondástól való elkalandozást. („Erről a lógó nyelvű lóról eszembe jut... De ne menjünk túl messzire, maradjunk az órháznál és a kendergyárnál.”) A valóságban azonban gyakorta előfordul, hogy az alaptörténet elmesélése közben az újabb szereplők felbukkanása, rövidebb-hosszabb kitérők révén újabb és újabb történet bontakozik ki (*Ma éjjel, Gazdagon álmodni, Füstszagú karácsony*). Az írások többsége ennek következtében kevésbé novellának, inkább terjedősen indázó, vagy több cselekményszálat, különböző idősíkokat egybefűző elbeszélésnek, és mivel a kötet többi részével is kapcsolatot tart, egy nagyobb egységből kiemelt fejezetnek látszik, minden az önállóságuk mellett is érvet kínáló lekerekítettségük ellenére. A nagyobb egység, a fentiekén túl, azért is lehet regény, mert az írások szereplőgárdája is alapvetően azonos: az elbeszélő és gyerektársai (Burai J., Szível Sanyi), akik egy negyvenes évek végi tél karácsony körüli estéin járják a környező utcákat, és a házak ablakai alatt karácsonyi dalokat énekelnek, illetve a falu, az utcák azon lakói, akikkel közben kapcsolatba kerülnek, s akik közül időnként némelyek egy-egy fejezetben, az abban elmondott történettel összefüggésben hangsúlyosabb szerepet kapnak. A kötetben olvasható elbeszélések füzére és ebből következően világa is sajátos módon (főként, ha nem regényként olvassuk) túlterjedhet ugyanakkor a kötet szerkezetén, amennyiben, s szerintem (például a szereplők: az elbeszélő, Burai J., Povazsánszki azonossága, illetve az írások egész világának jellemzői miatt) nem alaptalanul, hozzávesszük a *Patkányok a napon, A postás, aki egy ujjal tudott fütyülni* című írások az *Olyan, mintha nyár* című kötetből. És még inkább az *Egy regény vége* címűt a posztumusz, *Mit jelent a tők alsó?* (2004) című kötetből, ez ugyanis szerves folytatása mindenféle szempontból az *Angyali vigasság*nak (például kibontja egy korábban említett történetelemét, miközben már-már lezárja az elbeszélői szituációját). Talán eredetileg is a befejezéseként íródott, csak valamely okból (például, mert jobbnak, kevésbé didaktikusnak ítélte a szerző a nyitott, lezáratlan kötetvéget) elmaradt a kiadás során, de az is lehet, hogy évekkal később, egy újabb ötlet, téma nyomán íródott. A kötet viszont ezen elbeszélések nélkül is kerek egész, a felelevenített múltbeli történetek lezárulnak, pontosabban az olvasó aktív közreműködésével lezárhatók, egyetlen kérdés marad nyitva, hogy az elbeszélő beszélgetőpartnerére végül is milyen hatással van múltidézés, de ez talán nem is olyan nagy baj,² nem véletlenül nem zárja le egyértelműen az *Egy regény vége* című írás sem. Az *Angyali vigasság* regényszerűsége melletti egyik legfontosabb érv végül épp az lehet, hogy az egyes írásokban előadott történetek kronológia szerint is

2 Abban igaza van Fekete J. Józsefnek, hogy elég banális és nehezen elképzelhető ez az elbeszélői szituáció, azzal viszont nem tudok egyetérteni (lásd a fentebbieket!), hogy „a keret végül is teljesen funkció nélkül marad, felesleges, és gyakorlatilag elrémítő mindjárt a szöveg elején”. (Fekete J. József: *Hová siet az élet?* In: *Uó: Próbafüzet*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1993. 111–114.)

(karácsony előtti napok, karácsony, karácsony után) egymást követő, a cselekmény lineáris vonalán is részben egymásra épülő láncolatából 2–3 egymással is összefüggő, a kötet egész világát átfogó történet körvonalazódik, azaz az elbeszélések együttese ebben az értelemben is mást, újat, többet nyújt, mint amire az egyes szövegek képesek. Mindezért saját korábbi álláspontomat³ is módosítva kicsit, ma már úgy látom, hogy az *Angyali vigasság* című kötet írásai, miközben önmagukban is teljes novellák, éppúgy olvashatók egy regény (igaz, egy egészen más kompozíciójú regény) fejezeteiként is, mint az *Ezen az oldalon* köteté. Érvényesíthető rá például az ún. összetett regény Margaret Dunn–Ann Moriss szerzőpárostól származó fogalma: „Az összetett regény olyan rövidebb szövegekből álló irodalmi mű, melyek – jóllehet önmagukban teljesek és autonómok – koherens egészben kapcsolódnak egymáshoz egy vagy több szervezőelvnek megfelelően.” Bezeiczky Gábor ez alapján *összetett regénynek* a meghatározott darabszámú és meghatározott sorrendű, egy kötetben kiadott, de önállóan is közölhető elbeszélések gyűjteményét nevezi.⁴

Az elbeszélői szituáció hangsúlyosságával és szerkezetileg, illetve funkcióját tekintve is hasonlít *A kárókatónák...-éhoz*. Az itt már megnevezetlen elbeszélő éppúgy egy meghatározatlan jelen időből tekint vissza gyerekkorának egyik negyvenes évek végi telére (Gion szerint ugyanazon év telére⁵), és a múltbeli események felidézése éppúgy hatással lehet a jelenre, ha itt nem is az elbeszélő saját életére, hanem a beszélgetőpartnerére, akit visszatartat az öngyilkosságtól. Különbség viszont az is, hogy *A kárókatónák...-ban* a hangsúlyosan megformált elbeszélői szituáció a regénynek csak keretét szolgál, míg itt egyrészt a novellisztikus egységekre tagolás következtében folytonos újakezdés, másrészt az ettől független folytonos elbeszélői önreflexiók, kommentárok révén szinte állandóan jelen van. S jóllehet *A kárókatónák...-énál* mesterkéltőbb, elég banális és mechanikusan működő kerethelyzet ez, ennek a következménye, hogy a jelen nézőpontja általában a múlt idejű elbeszélésekben is felismerhető, a jelen elbeszélője nem azonosul olyan mértékben a múltbeli énjével, nem adja úgy át a szót neki, mint *A kárókatónák...-ban* vagy a *Sortűz...-ben*, úgy is fogalmazhatunk, hogy a meghatározó, az elbeszélések világát uraló nézőpont tulajdonképpen a felnőtté. Csakhogy ez a felnőtt nézőpont, miközben többet és másként is lát, tud (már-már mindent), mint a gyermeké, rálátása van például az összefüggésekre, tudja, hogy mire gondoltak a hősei adott pillanatokban, aközben megőrizte annak az ártatlanul leegyszerűsítő, gyermekien átformaló, „naivizáló” látásmódját is, ami Varga Zoltánt a szándékolt naivitásra törekvő „*rafináltan primitív*” művészek képeiben érvényesülőre emlékezteti.⁶ Görömbei András pedig azt írja ennek kapcsán, hogy Gion „*szemléletének szándékolt naivitása a legfontosabb művészi dimenzió itt*”⁷. Ugyanis ebben szemléletmódban nem válnak szét a megtörtént és a hallott dolgok, a valóság, a mese, a babona. Az elbeszélő úgy mutatja be gyerekkorának történeteit, alakjait, ahogyan azt elraktározta a gyerekkor világából. „*Egy falunak a gyermeki lélekben megőrzött tudatja ez, sok minden megtörténik itt, ami a valóság kritikáját nem állná ki, de ez a megfeleltetés föl sem merül a novellafűzér öntörvényű világában. Annyira minden a helyén van itt, hogy hitelesek a képtelenségek is. Nem valóságosak, hanem hite-*

3 Elek Tibor: „*A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak*” (Gion Nándor ifjúsági regényeiről). In: *Uó: Arnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007. 185.

4 Bezeiczky Gábor: *Az elbeszélésciklusok poétikája*. Literatúra 2003. 2. 185–198.

5 *Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk*. Becsy András beszélgetése Gion Nándorral. Bárka, 1997. 4. 7–12.

6 Varga Zoltán: *Vigasztaló szomorúság*. Üzenet, 1986. 3. 172–174.

7 Görömbei András: *Napjaink kisebbségi magyar irodalmi*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 295.

lesek. Lélek szerinti hitelességükhöz nem férhet kétség, mert ami a gyermeki lélekben eseményként, történetként maradt meg, az a gyermeki tudat valósága.”⁸ Egy ilyen mesés-balladisztikus-mitikus világban nem is annyira feltűnőek az egyébként szokatlan, furcsa emberi és állati szereplők: a vajákoskodó, beteljesületlen jóslásai miatt kútba ugráló Velezné, a szentfazék, szerelemgyereket mégis rendre az utcára kiverő Péntekné, a cowboyregényeket olvasó, részeges, de a gyerekeknek segítő Sheriff, a pénzmapatkányokra vadászó, kutyafalkával viaskodó Povazsánszki, a kútásó és birkanyíró mester Szlimák Mihály, a háborúban lábujjait és családját elvesztő, de sorsát vállaló Mozdonyvezető stb., a lidércként galibákat okozó hermafrodita tyúk-kakas, a holdvilágnál a saját fülének árnyékától megvaduló számár, a kiherélt, kiesett szemű, Fodor tanár úr ábrázatú kutya stb. Többnyire ezek köré a hétköznapi, de általában valamilyen különöséggel mégis megáldott vagy megvert szereplők köré szerveződnek az önmagukban is érvényes történetek, gyakorta egy íráson belül több is. Burai J. itt már nem olyan központi alak, mint a két ifjúsági regényben, s az, hogy a hangsúly a gyerekek cselekedeteiről és világról itt már átkerül a felnőttekére, szintén jelentős különbség. Jól mutatja ezt a kötet első (még leginkább novellaszerű), *Fodó tanár úr* című írása: az állatokkal (legyen az pénzmapatkány vagy kutya) kíméletlenül, kegyetlenül elbánó Povazsánszki menti meg a jég alá csúszástól az állatokért mindenre képes Burai J.-t. Vagy akár a második (inkább már egy összetett elbeszélésre emlékeztető, a kötet egészének regényszerűségéhez is nagyban hozzájáruló, mert csak később kibontott motívumokat, cselekményelemeket elindító), *Ma éjjel* című írás, amelyben jelen vannak ugyan a gyerekszereplők, de a felidézett (számtalan irányból táplálkozó, illetve irányba elágazó, több idősíkban lezajlott eseményeket összekapcsoló) történetbokor nem róluk, nem az ő cselekedeteikről szól igazán. Még ha végül bele is futtatja az elbeszélő a részeges Sheriff, Péntekné, a kútba fulladt fia és lánya, a halálát lova megvadulásának köszönhető Kalmár Gyuri, a kútásó Szlimák Mihály és idegbajos számára összefonódó sorsának egy ködös őszi éjszakán kezdődő bemutatását egy téli éjszakán történetek felidézésébe, amikor a számár macacssága miatt, új gazdája, a Sheriff énekével belerondít a fiúk karácsonyi dalaiba. Az angyali vigasság hordozása olyan rendre visszatérő, nemcsak a regénykohéziót szolgáló, hanem szimbolikus erejű motívummá válik, amely azt sugallja, hogy a felnőttek sokszor embertelenül kegyetlen, nyomorúságos és tragikus világát a gyermeki jelenlét és szemlélet képes humanizálni. Az elbeszélő legalábbis így emlékszik rá, ezért is idézi föl azokat a karácsony előtti napokat („*amikor fehér volt minden, a házak és az eperfák, bent a házban meg az emberek az ablakokhoz nyomták a homlokukat, és tőlünk várták az angyali vigasságot*” – *Angyali vigasság*), abban bízva, hogy beszélgetőpartnere számára is vigasztaló tud lenni. A karácsonyi ünnep fényköre sugározza be és teszi széppé azt a telet, mutatja meg a felnőttek világában, cselekedeteiben is fel-felismerhető jó akaratot, segítő szándékot, örömteli pillanatokat. „*Az ének viszont ellenvilág – a megmaradás esélye, a megelevenített Orpheusz-mítosz vigasza – írja Grezsa Ferenc. – Nem lehet akármilyen dallam (...) csakis »angyali vigasság«, azaz modern mágia, amely kiemeli az embert léte kisszerűségéből, és a szolidaritás, az embertestvériség nagy áramába köti be.*”⁹ Vagy ahogy Görömbei András fogalmaz: „*A jóság és a szeretet is megjelenik itt olyan erővel, hogy a szomorú történetek ellenére erős érték-szolidaritás, belső emberi jóság is megnyilatkozik a történetekben.*”¹⁰

A történetek egymásba kapaszkodó láncolata pedig még inkább fölerősíti ezt az olvasói élményt, de az angyali vigasság hordozásának történetén belül az olvasó tudatában

8 Uo. 294–295.

9 Grezsa Ferenc: *Regényen innen és túl*. Gion Nándor: *Angyali vigasság*. In: Uő: *Vonzások és vallomások*. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 1999. 309–313.

10 Görömbei András i. m. 296.

(amellett, hogy 3–4 írás alapján összeállhat a postarabló Burcsárék kincsének története) megképződhet az elbeszélő és Burai J. Péntek Vera iránti gyerekkori szerelmének története is. Az olvasói élmény összetettségéhez, így a mű világának teljességéhez és üzenetéhez, talán kicsit a líraiság ellenpontjaként is, hozzájárul még az a bujkáló irónia, finom humor is, amit egyes helyzetek és karakterjegyek elrajzolása révén rejt bele történeteibe a szerző. Mindezek eredményeképpen válik az *Angyali vigasság* nemcsak Gion egyik legszebb, de intellektuálisan is egyik leggazdagabb művévé.

*

A könyv alakban eddig még nem, csak a *Forrás* 2003. 4. számában megjelent (a szerkesztői jegyzet szerint 1994-ben, Gion Magyarországra való áttelepülése után írt) mű, a *Zongora a fehér kastélyból* című kisregény a szerzői szándék szerint tetralógiává igyekszik teljesíteni az ifjúságiként indult regényciklust¹¹. Az elbeszélő, a műbe foglalt alaptörténet mesélője, a névtelen szerkesztő ismét felveszi a gyerekkori világot szövögető fonalat, konkrét utalásokkal is jelzi egy a negyvenes évek végi év nyári (*A kárókatona még nem jöttek vissza*), őszi (*Sortűz egy fekete bivalyért*), téli (*Angyali vigasság*) kalandjaival való folytonosságot, miközben már a következő év tavaszán¹² lezajlott eseményeket idézi fel. A szerző pedig, ha megint másként, de ezúttal is *A kárókatona...*, az *Angyali vigasság* keretes szerkezetéhez hasonló fogással él. A legújabb kori délvidéki háborúk kitörése utáni jelen időben a narrátor, Szabó Zoltán nevű fotóriporter barátjával, a háborús övezetben készült felvételeket nézegeti, s rábukkan egy olyanra, amelyen három ősz hajú öregasszony látható, akik közül az egyik említette a fotósnak a narrátor nevét, akikben ő most a Torontál nővéreket véli felismerni. Nem sokkal a második világháború után lettek szerelmesek beléjük Burai J.-vel és Szível Sanyival, de ezt már a gyerekkorra leszűkített optikájú elbeszélő meséli tovább múlt időben. A korábbiaknál rövidebb és egyszerűbb, célratörő cselekményvezetéssel, egy szálon futtatott történet előadása után viszont visszaveszi a felnőtt elbeszélő a szót, aki fotós barátjával megpróbálja felkeresni a Torontál nővéreket, de ők már megint és még mindig a háború áldozatai, és ezúttal is elmenekülni kényszerültek lakhelyükről, a Süllő-szigetről. A keretnek nem sok köze van a gyerekkorhoz, leginkább a két háború egyként embertelen, értékpusztító voltára irányítja a figyelmet. A térséget ismét „felszabadító” katonák éppúgy szétlövik a városokat és falvakat, szőlőskerteket és borospincéket, mint a második világháború végén „a dicsőséges, felszabadító hadsereg egységei”, az ellenségnek tekintett őslakó bortermelőt pedig most is kíméletlenül lelövik. A bolondnak tartott öregasszonyok Süllő-szigeti háza is leég, feltehetően felgyújtják a katonák, akik örülnek neki, hogy a zongora is bent égett, mert „az egyik bolond öregasszony szinte éjjel-nappal csapkodta a zongorát, minél több katona jött a szigetre, ő annál hangosabban zongorázott, a másik kettő meg esténként énekelt a zongoraszó mellett, öreges, rezgő hangon.”

A keret közé ékel történet sem a gyerekekről és még kevésbé a gyerekkorról szól már, sokkal inkább a délvidéki térséget a második világháborút követően is jellemző kegyetlenségekről, emberi sorsokat lábbal tipró iszonytató igazságtalanságokról, törvénytelenésekről. A gyerekek falujába költöző (mint utóbb kiderül, már máshonnan menekülő) egykori úrilányokat, a Torontál nővéreket, Mártát, Zsuzsannát és Elvirát (akik valamikor gazdagok voltak és egy fehér falú kastélyban laktak) meggyalázták és kurválkodásra kényszerítették a háború végén a hős partizántisztek (mintegy megtorlásként is, mert korábban a min-

11 Lásd a már idézett szerzői vallomást! *Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk. Becsy András beszélgetése Gion Nándorral.* Bárka, 1997. 4. 7–12.

12 Az *Angyali vigasság*hoz kapcsolható, *Egy regény vége* című, csak a posztumusz, *Mit jelent a tők alsó?* című kötetben olvasható elbeszélés is a tél végén játszódik már.

dig úriemberként viselkedő német tisztakat időnként fogadták a kastélyukban), majd a felszabadító orosz hadsereg tisztjei sem kímélték őket. Az egykori (nevük alapján) szerb partizántisztekből bőrkabátos rendőrtisztek lesznek, és a gyerekek falujában is megtalálják áldozataikat, hogy továbbra is megalázó szolgáltatásokra kényszerítsék őket. Mindez azonban csak fokozatosan, egy-egy utalásból, emlékidézésből derül ki Burai J. és társai számára, akik azonnal szerelmesek lesznek a hozzájuk tanárnóként érkező gyönyörű nővérekbe (pedig eredetileg egy-egy kortársukba akartak szerelmesek lenni), amint segítenek beköltöztetni őket egy üresen álló házba (amelyet egy szorgalmas német paraszt épített valamikor a családjának, a háborúban eltűnt fiainak), s ezúttal rajtuk próbálnának segíteni. Kigazolják a kertjüket, megszervezik a beültetését körtefákkal, esténként pedig betérnek hozzájuk teázni és hallgatni a kicsit bolondnak látszó Elvira szépséges zongorázását, s amikor a bőrkabátos rendőrtisztek újra és újra megjelennek, a nővéreknek pedig a lármás éjszakai mulatozások rosszhíriüket keltik, kiállnak mellettük, igyekeznek meggyőzni a felnőtteket arról, hogy a nővérek nem rosszfajta nők, nem érdemlik meg, hogy elűzzék őket a faluból. Itt azonban a gyerekek már kevésbé lehetnek az események alakítói, mint a regényciklus első két kötetében (amelyek világához ugyanakkor a felnőtt szereplők egy részének azonossága miatt is jobban kötődik ez a kisregény, mint az *Angyali vigassághoz*), ennek következtében sem a gyermeki látószög, sem a hozzáigazított előadásmód nem indokolt igazán ehhez az életanyaghoz. A gyerekek többnyire követői, szemlélői lesznek inkább a felnőttek világának, az igazi történések ököztük zajlanak, bár a gyerekektől mégsem egészen függetlenül. Nekik is szerepük van abban, hogy Fodó tanár úr, Berecz plébános, a sánta, háborús hős Dukay János (akinek a háború idején is meggyűlt a baja a bőrkabátosok vezetőjével, a Kopasz Milovojjal) és a háború után más bőrkabátosok miatt sokat szenvedett (kőbányát is megjárt) Balla István is segíteni próbál a nővéreken. Valószínűleg éppen a gyerekek és a felnőttek világának folytonos összekapcsolási kényszere készítette Giont olyan kevésbé hiteles jelenet leírására is, amikor a srákok győzik meg a részeg Ballát, hogy miután rálótt éjjel a bőrkabátosokra, ne adja fel magát Dukay megmentése miatt, mert vele a háborús érdemei miatt úgysem mernek elbánni. Ezzel szemben mesteri módon szövi bele a Torontál nővérekkel kapcsolatos történetbe a Németországból apja sírja és egykori házuk megtekintése miatt titokban hazatérő, a háborúban katonatiszt Dietrich Schröder és a haláltábor is megjárt zsidó Korniss Flóra 20. századi balladát idéző történetét, amely nem mellékesen egyszerre érzékelteti, hogy a történelmi eseményeket a különböző nemzetiségű emberek mennyire másképp élték át, s ugyanakkor azt is, hogy az emberség mennyire nem nemzetiségfüggő. Hasonló szerepe van az egykori katonaszökevény orosz Dimitrij szerepeltetésének is. Kár viszont azért a jelenetért is, amikor a pártakatartó érvényesítő tantestületi döntés (hogy mégiscsak hagyják el a falut a Torontál nővérek) után Fodor tanár úr újra elmeséli, mintegy összefoglalja mindazt a nővérek előző életéről, ami korábban már a fiúk (és az olvasó) számára is világgá vált.

A nővérek elköltözése után a fiúk, mintha mi sem történt volna, szerelmi vágyaikkal visszatérnek az eredetileg kiválasztott kortárs lányokhoz, s ez a motívum nem egyszerűen a keretes szerkezeten belüli történetet keretezi be, de egyúttal hangsúlyozza annak gyermeki voltát, azt, hogy anno gyerekszereplőként milyen könnyen túlléptek még a tragikus felnőttorsokon. Ezáltal sem válik azonban ifjúsági jellegűbbé ez a kisregény, ha az *Angyali vigasság* novellái „*felnőtteknek és felnőttekről*” szóltak, akkor a múlt és a jelen szomorú történelmi tapasztalatait összekapcsoló *Zongora a fehér kastélyból* még inkább.

Miklya Zsolt

Kő, korom, olaj

*vándor-motívumok
Salvatore Quasimodo nyomán*

*Sziklabarlangod kémleled, az elhagyottat.
Visszhangot vársz, legalább, falra írt jelet
kormoló fáklyafényben. De csak a kor.
A klasszikus árnyék, sorsmutatványod helye
reflektorok zuhatagában. Belépőjegyed árába
foglalva a Szimfónia nyitánya. Ouverture,
összhang, bőregérszárnyak csapata rebben.
Fény és hang kikapcs., vonul tovább a
közönség. Marad a kő, a fáklya emléke
is elévül. Ultrahang mérte puszták em-
lékezet előtti, emléken túli csöndje.*

*

*Eljött érted, és hajnali derengésben
vezetett fel a hegyre. Nem szólt, némán
baktattál te is nyomában, ciprusujjak
mutattak árnyékként föl az égre. Szürke
kövek közt szuszogott még a fehér.
Fent a magasfeszültség szikratávírója,
alant a tenger, turistaközpont, börtönsziget,
fakó világ. Szürkévé váltál magad is ott
egy pillanatra, eljött hát, kövekre öntve
szűrt olaját, pedig tudhatnád, soha
nem ragyog fel hiába az öröm.*

Öt bagatell

*Könnyű átkot hord feléd a szél,
nyár-pihe vattabolyhát, bomló
felhő-virágot, mi folyamatosan
arcot vált, alvó öregből kamasszá
nyúlik lassan, és nézd, készülődik
már benne a csitri-öröm. Múlik
egymásba minden forma, tartalma
nem több (nem kevesebb), mint
amit forró fazékból szippant fel a
párátlanító tölcsérében keletkező
huzat. Nem a te hangod, csak egy
légpamacs: tűnő, páratelt levegő.*

*

*Magakelletése szál végén
lengő kalásznak. Szaladni
bele a gabonatáblába, lévén
nyár, tűnni csak el, ki bírja
(ki nem) ezt a női szeszélyt?
Városi gyerek azt se tudja,
miből készül a kenyér, mitől
olyan fehér meg omlós. Azt
mondják, az adalékanyagtól.
Pedig csak a nyártól, amit
nem lehet lehántani a lisztről,
csak ízlelni, falni, szeretni.*

*

*Földből kikapart tört idolom,
visszaírom a földbe neved.
Suttogom csak a varázsigét
arcod fölé, tört éjszakákon,
bánat nélküli pillanatragasztó,
cserepeidből álmot ígér. Végül
elalszom. Álomtalan zuhan rám
újra a föld s ami van. Alatta
időtlen tört mosolyod más-
napot ér, s én kaparom, kapar-
gatom, idétlen archeológus
arcod gödröcskéiből a fényt.*

*

*Magának beszél, csapzott haját
a szél kibontja. Metszett orsóról
a szálak lebegnek így, ahogy
mondja csak, nem lel nyugalmat.
Nem tudod, merről támad ma
újra a szél? Korai harmat lepi
a vendégszobányi tájat. Ma is
kiteszi szélnek és napnak ellen-
zőit, felvonja vitorlának, arcát
fordítja délnek, nyugatnak, s
amíg lábával löki a hintaágyat,
szivacsmatracát képzeli tatnak,
mit a hullámok körbenyalogatnak.*

*

*Ki merne kevesebbet akarni.
Ki illesztené helyére az eltékozolt
éveket, ülne csak érvek helyett,
s mikor motyogássá szelídül a
vadludak éneke, felállna halkan.
Olajtól sebzett szárnyakkal leg-
feljebb tócsákban ragyog fel a
szivárvány, olyan túlvilági, való-
színűtlen színekkel, hogy még
a feltámadástól is elmegy a kedv,
nemhogy az evezőtollak azúrba
mártott álmaitól. Ugyan, ki merne.*

Fekete J. József

„A miniatúrákba hágjanak bele a mindennapok”

Műfaji marginalitás Szentkuthy Miklós életművében

Ötven-száz év múlva a legbanálisabb tény is izgalmas-sá lesz. Ami szürkévé teheti őket, a középszerű irodalom. Bármilyen emlékirat, önéletrajz, napló, krónika időállóságával csak a kor néhány remekműve versenyezhet. Szophoklésszal a rabszolga feljegyzései.

Mészöly Miklós

A legmagányosabb, az a legmagányosabb, aki igazán még magányos se tud lenni, mert mindig is nézője önmagának.

Sinkó Ervin

Szentkuthy Miklós kamaszkorától írta naplóját, 1939-től naprakész rendszerességgel és módszeresen vezette magának szánt feljegyzéseit, azzal a tudatossággal végezte a műre készüléssel pepecselő precíz munkáját, amellyel a közönség számára készülő szövegeit, műveit is írta. Amikor betegsége akadályozta¹, titkárának, Tompa Máriának diktálta gépbe a kötelező napi gyónás, önvizsgálat, reflexiók lecsapódásának diáriumát. Mindent le kell jegyeznie, mert csak az válik számára valósággá, amit leír – mondta el az 1988-ban megjelent terjedelmes interjúvallomásában, a *Frivolitások és hitvallások*² oldalain. Természetesen nem csupán az elszánt lejegyzésvágy motiválta a naplóírást, hanem az önmagával és művével szembeni folyamatos elégedetlenségből eredő önvizsgálat és önelemzés, a vallo-másos gyónásvágy is közrejátszott ebben. Elannyira, hogy egyre terebélyesedő életművét is a *naplóanarchia* műfaji megjelöléssel illette, s ezt a műfajideált programszerűen is megfogalmazta: „Mindig a realitás és nem a fantázia: el tudom képzelni egész életművem, mint egy Montaigne- vagy Saint-Simon-féle óriásnaplót, melynek mámoros és önellentmondó kódája abban állna, hogy felkiáltanék: »végre sikerült megtisztulnom a magam sem tudom, honnan szedett mű-(opus-)neurózistól, és átadom magam a tiszta, improduktív, írás-szűz életnek.«”³

1 „Annyit dolgozott, hogy a szervezete, a teste fellázadt a szelleme ellen, s a pihenés e borzalmas formáját, a depressziót választotta. Az esze persze tiltakozott a kényszerpihenő ellen” – nyilatkozta az említett betegségről az író titkára és munkatársa, hagyatékának gondozója, Tompa Mária. (*Virágszál a bandzsa kisfiú sírján*. Kovács Boglárka interjúja Tompa Móriával. Népszabadság, 2001. március 17.)

2 „[A Frivolitások és hitvallások] minden eddigi Szentkuthy-műnek valóságos summája, egyúttal az író életregénye is [...] De nevezhetnénk irodalomtörténeti regénynek is ezt a vallomáskötetet, vagy kultúrhistoriai kisenciklopédiának, ha pozitív ismeretek iránt érdeklődünk, melyek Szentkuthy írói munkásságával szoros kapcsolatban állnak vagy állhatnak. [...] nem fontosak a vallomások úgynevezett igazmondásának a határai: nem az igazolhatóságuk a dicséretes, hanem az elhithető erejük a lényeges.” Bori Imre: *Fréziák és barkák*. In: Bori Imre: *Hétről hétre*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 101–102. o.

3 Szentkuthy Miklós: *Az alázat kalendáriuma (1935–1936)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998, 25. o.

A Szentkuthy-naplókról tulajdonképpen csak legendák szóltak 1992-ig, amikor Tompa Mária a győri *Műhelyben*⁴ közreadott egy csokorra valót az író korai, zárolás alá nem került naplójegyzeteiből és -illusztrációiból. A kiragadott, kiemelt részletek azonnal párbeszédbe álltak a posztumusz kiadású regényekkel, aminek következtében a napló közlése esetleges folytatása iránti remények fokozódtak. A *Fájdalmak és titkok játéka*⁵ cím alatt megjelent ifjúkorú, vagy talán inkább: zárásra nem került naplójegyzetek megjelenésével ezek a remények részben ugyan teljesültek, ugyanakkor le is zárultak. Az olvasó ugyanis éppen csak hogy belekóstolhatott az ifjú Szentkuthy élesztőként dagadó érzelemmasszáját frivol vallomássá tagoló pazar, önmegszólító elbeszélésbe, máris azzal kellett szembesülnie, hogy folytatása 2013 előtt nem várható, ugyanis az 1948-ig írt naplók zárlatát akkor oldják majd fel, viszont a később keletkezettek 2038-ig lesznek zárolva. Ugyanakkor hiába reménykedtünk a cenzúrázatlan Szentkuthy megismerésében, Tompa Mária igyekezete ellenére az író lánya, Mariella Legnani (a szerző egyik jogutódja) kérése bizonyult döntőnek, így közöletlenek maradtak a napló azon részletei, amelyek „*sértenék őt, valamint bizonyos személyeket, illetve közvetlen leszármazottaikat*”. Az eredmény így sem felelős, a napló szövegeinek művi úton okozott folytonossági hiányai nem kétségbeejtők, nem sodornak az értelemzhetetlenség kátyújába, bár egyes megjelenítettek álnéven szerepeltetése megnehezíti a filológusok dolgát.

Fiatal, alig tizenhét éves múlt fiú kezdte vezetni naplóját, szinte még pubertáskori dokumentum került az olvasó elé, ezért nem meglepő a bejegyzések extatikussága, maró öngúnyba torkolló ironiája, a folytonos ontológiai elmélkedések gyónásba forduló vallomássossága, a halleluják és átkok kaleidoszkóp-szerű fraktálja, ami jellemző az 1925-től 1942-ig terjedő, a kamaszkortól a felnőttkorig ívelő bejegyzésekre.

Döbbenetes, hogy a nyelvvel mindent leírni, megjeleníteni, valósággá fantáziálni képes Szentkuthy naplójában és életében egyaránt elégtelennek érezte az irodalom eszközt – bár az is tény, hogy a személyiségfejlesztő önvizsgálataiban során valójában a művészlét, nem pedig az írólet megvalósítására törekedett –, és ezért képzeletének képzőművészeti leképzetését a szöveg lejegyzésével egyenrangúként kezelte. Ám amíg a szövegben a földközelség realitásának a hevülete is átsüt, addig rajzaiban, naplóillusztrációiban az emelkedettség, a spiritualitás folytonossága uralkodik. Alakábrázolásai leginkább lebegtetettek, Greco modorában nyújtottak. Figurái mintha valami éteri vonzás sugarába kerültek volna, légüres térben lebegő testüket láthatatlan erő centrifugázza maga köré. A minimális eszközökkel megjelenített figurális kompozíciók hangsúlyozott jelképiséget nyomatékosítja az ugyancsak vázlatzerűen jelzett, de kompozíciójában az antikvitást, sőt a biblikus időket idéző háttér. A naplóíró szellemi orgiája akkor hág tetőpontra, midőn a rajzokat értelmező magyarázatokkal, párhuzamos szövegekkel egészíti ki. A napló némely ilyen, gondolatot és fantáziát egybemosó illusztrációja még a *Prae* elvont dialektikus futamainak ismeretében is az értelemzhetetlenségig absztrakt marad, műalkotássá minősül, amit megmagyarázni nem, csak élvezni tudunk. Tompa Mária szerint Szentkuthynak a rajzolás iránti mohó vágya a folyamatos gyónásigényre vezethető vissza, arra az önvizsgáló vallomássosságra és a külső-belső élményeknek a lejegyzés általi realitásba emelésére, amelyek összefonódása Szentkuthy életformájává vált. Az ábrázolhatóság problémája a kortárs magyar szerzők számára hasonló akadályokat állított, amelyek mellett nem mehettek el szótlantul. Szentkuthynak a szellemtörténet vonzaskörében ikrásodott doktori disszertációja Ben

4 Az 1992/2-es és 1992/3-as jelzésű számokban.

5 *Fájdalmak és titkok játéka*. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Jonson munkásságáról⁶ az európai romantizmussal szembeni angol (egyéni) romantika útkeresését taglalja a reneszánsz konvencióval szembeszegülő klasszicizmus modernista sarjadásának burjánzó drámai világában, erkölcs és dogma, élet és morál, tudás és érzelem, tapasztalás és benyomás viszonylagosságának kereszttüzeiben. A pályatárs Hamvas Béla se maradt érintetlen a nyelv konvencionálisának felismerésétől, ami egyben az írói alkotás lehetőségének megkérdőjelezését hívta elő belőle is, akárcsak a valóság és a valóság kifejezhetősége feletti tépelődések labirintusába tévedt kortársakból, akár Márai Sándorból, akár Borgesből, gazdag névsorból válogathatnánk. Hamvas a világ ábrázolhatóságának megközelíthetőségét az időskori műalkotások kiváltságának tekintette, amelyekkel szemben minden egyéb jószerével kóklerkedésnek tűnhet. Az írói nyelvvel szemben kimondottan kemény ítéleteket fogalmazott meg: „Az irodalmiság szemfényvesztő és látszólagosan gazdag szóhasználat bonyolult rafinéria eredménye. Az irodalmár tulajdonképpen kontár, és pedig a legveszedelmesebb, a rutinié kontár. Nyelve ízetlen és ízléstelen. Zenéje nincs. Erőszakos, mesterséges, trükkös és nyegle. Az irodalom nem valódi, hanem mű- és ál-szavakkal operál. Ezért hat úgy, mintha stílus lenne, holott a süketnéma jelbeszéd egy faja, mint minden slang és terminológia. Az igazi stílus pedig liturgia.

A szó-megdicsőülés az irodalmiságnak csaknem pontos ellentéte. A nyelv félelmetes és forró varázshatalmától való ittasságnak az a tartós állapota ez, amelynek rövid felvillanásait a művészek és a gondolkozók ihletnek vagy sugallatnak nevezik. A szó-mámor a létezésnek egyik legintenzívebb helye. A tudás egyetlen eszköze a szó. A legtöbbet erről a helyről az öreg Herakleitos⁷ tudja, aki ebben a transzcendens logos-entuziazmusban élt. Erről az entuziazmusról szól Origenés⁸ nagy logos-metafizikájában. Ez az irtózatos heve János evangéliumának, amikor azt mondja: Kezdetben volt a Szó és a Szó Istennél volt és a Szó Isten volt.⁹ Ez az áldott, megszentelt, emelkedett állapot, ami előhívja az író szövegteremtő géniuszt, túllép a sematizmuson, stíluson és formán, a nyelv önteremtő aktusként kel életre Hamvas szerint: „Ha az embert a szó-mámor elkapja, felismerhetetlen jele van. Ez a mű-kicsapongás. A szenvedélyes munkaláz örülete, fájdalmas és gyönyörű, kínos és káprázatos, mint együtt a szerelem és a betegség. Mint a szerelem, teles-tele kínzó kéjjel, és mint a betegség, sötét izgalommal. Aki erről a kicsapongásról nem tud és nem akar lemondani, de akinek a fenyegető és bűnös homály kitisztul, az a Logos-Mennyországba érkezik. Ez a létezés egyik legintenzívebb helye. Ez a logos mágikus hatalmának birtoka. Semmi rafinéria. Semmi rutin. Semmi irodalmiság. Nem parazita. Van eset, amikor a logos-extázis olyan, mint az üvöltő dadogás. Herakleitos¹⁰ mondja Sibylláról, hogy tagolatlan szavakat nyögött s kiáltott és e szavaknak oly értelme volt, amely évszázadokra szólt. A szó-mámorban az ember mantrákat mond, értelmeket teremt és válságokat old fel és titkos aktus birtokába jut, amely minden rejtett helyet megnyit, minden zárt szívet felold, minden némaságot megszólaltat, minden siketet hallóvá tesz, bénákat és sántákat gyógyít, hegyeket megmozgat, vihart lecsillapít és a vizet borrá változtatja. A logos-entuziazmus a létezés egyik legintenzívebb helye.¹¹ Szentkuthy Hamvashoz képest földközeli régiókban gondolkodva kereste a nyelvfilozófia kitérhetőségének lehetőségét: a matematika, a fizika, a természet-tudományok, illetve az erkölcs-szépség, jóság-szépség, diabolikusság-szépség viszonylagosságának szellemi tartományaiban. Ennek a nyelven belül megközelíthető, de voltaképp-

6 Szentkuthy Miklós: *Realitás és irrealitás viszonya Ben Jonson klasszikus naturalizmusában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1931.

7 Az eredeti szöveg szerinti formában.

8 Az eredeti szöveg szerinti formában.

9 Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája*. Új Symposion, 100. szám, 1973. augusztus, 950. o.

10 Az eredeti szöveg szerinti formában.

11 Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája*. Új Symposion, 100. szám, 1973. augusztus, 950. o.

pen nyelven kívüli természettudományi-metafizikai területnek a műalkotásba vonását a szinte legegyszerűbb stilisztikai eszközként definiált hasonlat által vonta be alkotásaiba. A hamvas gondolkodástól éppen akkor szakadt el, amikor az a képi elvonatkoztatást elszakította a mindennapi érzéki tapasztalástól, és a világvallások metafizikája, a germán, hellén, római mítoszigeny, a hindu lótuszszekvák látomásvilága, a freudi lélek- és személyiségstruktúra körébe utalta, amikor a dada és a szürrealizmus, a képi informel mögött őskor előtti isteni szándékot, a tobozmirigybe zárványult ösztönöket és hallucinogén anyagok felszabadulását, a kozmosz megértésére áhítózó belső készletének működését vélte felfedezni, amikor Szentkuthy ott – hagyjuk meg: éles szemmel színt, vonalat, struktúrát, intenzitást látott, a legreálisabb valóság mikroszkopikus kinagyítását, elforgatását, sarkítását, kimozdítását, az érzéki világ érzékletes részleteinek érzéki formában megtestesülő megjelenítését. Erről Hamvas Béla és Kemény Katalin közös könyve, a *Forradalom a művészetben*. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon (1947) kritikájában írt – minden barátság, és annak ellenére, hogy Kemény Katalin Szentkuthyt Magyarországon a művészeti modernizmus szinte egyetlen képviselőjeként és szinte jelképeként aposztrofálta – igen elmarasztalóan.¹² A Magyar Esztétikai Társaság *Mouseion* című évkönyvének 1946-os kiadásában a két szerző tanulmányait minősítő marginális bejegyzések igencsak figyelemre méltóak és szinte szerkezeti előkészítőként szolgálhattak a kritikához. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy ezeket a bejegyzéseket a Szentkuthy-kutatókon kívül másoknak is feltétlenül látniuk kell. Szárnyaló indiszkréción ide, látványos irónia oda, ezek a bejegyzések mégiscsak egy tanulmány egységben megjelenő, egyediségükben elhanyagolható építőkövei.

Szentkuthy rajzokkal illusztrált, színes filctollakkal dekorált, tehát a képzőművészet világából is kiebudalhatatlan naplófolyamát voltaképpen ma is legenda övezi: 1978-ban a *Ki kicsoda* lexikon 50 kötetes, megközelítőleg 150.000 oldalra rúgó opust említ, a mai becslések az oldalszám kétszeresével számolnak, illetve ötven-száz nyomtatott kötetre rúgó naplóanyagról számolnak be¹³. Szentkuthy magánkönyvtárának esetében már kiderült a becslések túlzása, egy ideig 20, később 25 ezer kötetesre tették, illetve tette az író maga is, a leltár elkészültével viszont kiderült, 8940 művet foglal magába ez a könyvtár, ami megközelítőleg 10000 kötetet jelent¹⁴. Meglehet, hogy a naplók oldalszáma esetében is túlzás a 300000, viszont a bár ötven nyomtatott kötetet kitevő anyaggal mindenképpen számolni kell. Persze eleve kétséges, hogy ez az iszonyatos mennyiségű írásos – és ne feledjük: művészi jellegű – anyag bármikor is napvilágot láthat könyvek sorozatában, hacsak nem az Európai Digitális Könyvtár on line kereshető állományában, ám amíg a jelenleg nyilván tartott két és fél milliárd könyv digitalizálásra kerül, a magyar nyelv bizonyára elszánt filológusok PhD-dolgozati témája lesz a kihalt nyelvek témakörén belül, s a doktoranduszok Szentkuthy létéről se tudnak majd. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a napló tényleges vizsgálata az említett Szentkuthy-könyvtár párhuzamos kutatása nélkül elképzelhetetlen. A terjedelmes naplófolyam ugyanis komplementer Szentkuthy egyik mikroműfajával, a szorgosan gyűjtött, gyakran többször is újraolvasott könyveibe tett bejegyzéseivel. Szentkuthy ugyanis nem könyvészeti műalkotásként kezelte az emberi tudás és fantázia elemeit a gutenbergi hagyomány nyomán közvetítő könyveket, mint például a precíz Halász Gábor, aki Szentkuthy emlékezete szerint „...*ha a legdémonibb hatású könyvet olvassa, és az őt valami ördögi szenvedélyre lobbantja, akkor egy túlhegyes ceruzával egyetlen pontot tesz a*

12 *Gyermek keresztes hadjárat*. Magyarok, 1947. október. Legutóbb: *Műzsák testamentuma. Összegyűjtött tanulmányok, cikkek, bírálatok*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985.

13 Serf András: *Szentkuthy Miklós rejtélyes naplója*. HVG, 2008/29. szám.

14 Parragi Mária: *Szentkuthy Miklós könyvtára*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2008.

*margóra*¹⁵, hanem egyfajta modern, participatív olvasóként beleírta bibliofil remekeibe az olvasás dátumát, hogy honnét került birtokába a könyv, beleírta magánjellegű kommentárjait, pillanatnyi ötleteit, regényterveinek éppen felvillanó mozzanatait az olyan pazar albumokba és ritkaságnak számító, évszázados kötetekbe is, amiket a megszállott gyűjtők szabályozott mikroklímájú üvegvitrinokban tárolnának. Szentkuthy számára a könyv az élet lenyomata, az életben pedig semmi se szent, se nem sérthetetlen, hacsak nincs más kárára, így nyugodtan hozzátehetünk magunkból, életünkéből, gondolatainkból, érzéki tapasztalatainkból és elvonatkoztatott metafizikánkból, ha az számunkra szebbé, színesebbé, tartalmasabbá teszi ezt a lenyomatot, ami aztán ráadásul dokumentáris szempontokból vissza is kereshető. A lapszéli bejegyzésekben ugyan képzőművészeti kreativitás is tetten érhető, céljuk azonban más: a kompozíció sűrítése, akárcsak a középkori miniatúrák rajzolóinál: egymásra zsúfolni szereplőket és leírásukat, történéseket és a történések kommentárjait, írói ötletet és magánjellegű megjegyzést, filozofikus gondolatot és pikáns észrevételt: „... könyvet tölthetnék meg margójegyzeteimmel: agyonfirkálom könyveimet gondolatokkal, pillanatnyi naplókiccekkel, cross-referenccel. Minden művemhez ez a kezdetek kezdete, a teremtés első napja. Még az olvasás közben történt naplóanyagot is beírom, mert így többszólamú. Dolly odaégette a kelkáposztát! A miniatúrákba hágjanak bele a mindennapok. Így színes, így gazdag. Mindenholt arra törekszem, hogy a legapróbb valóságmagvakat legplasztikusabban színesen, szagosan, kitapinthatóan ábrázoljam. Hogy aki belenéz a naplóba, illetve a széljegyzetbe, vagy a műbe, amit írok, annak minden érzékszerve odatapadjon, mint egy légy az enyves légyfogó szalagra.”¹⁶ A miniatúrákba hágó mindennapok találó kifejezése voltaképpen arra utal, hogy a naplóírás nem feltétlenül a majdani visszaemlékezés mankója, hanem az alkotásra készülődés egyfelől inspiratív, másfelől penzumjellegű eszköze. A naplóíróban ugyanis egyszerre forr a naplóírás idején szerzett benyomások eleven kavalkádja, a szövegbeli megfogalmazás víziója, illetve annak az előtudásnak a kaotikus masszája, amit az alkotás terve előhívott. Ezt a vásári színekben tobzódó kavalkádot hivatott megregulázni, mederbe terelni a gondolatok napi lejegyzésének vállalt, teljesítendő feladatának elvégzése. Hamvas Béla naplóját idézem a folytatásban. Az 1945. március 4-i bejegyzés kiragadott részlete nem szól egyébről, mint egy állandósult negatív egzisztenciális állapotról, és a napi cselekvéseket foglalja össze, miközben a tényrögzítő mondatok mögött folyamatosan jelen van a mindennapok efemeritásának és az egyetemesség nagy manifesztumainak termékenyítő transzgressziója: „Állandóan éhes vagyok. Valamit szeretnék enni, amitől jóllakok. Mit? Édes tésztát: lekváros mákos barátfülét bő zsírral. Milyen szégyenletes kívánság. Ebéd. Néha lopva egy kis olvasás. Platón: Parmédist, Kharmidest olvastam.”¹⁷ Az állandó éhség csillapításának vágya a halálfélelemmel tetézve metafizikai szintre emelkedik alig néhány nap elteltével, és – Szentkuthyval rokon módon – imaként ölt testet, ami nem egyéb, mint az orális műalkotás írott változata: „Mikor enged meg nekem, hogy ne vétkezzek a gyomor és a félelem bűnében, amely most a legnagyobb bűn. Kérlek, jószágos Jézusom, nézz le reám áldott szeméddel, könnyörülj rajtam, és engedd meg, ha visszatérek Katóhoz, ne vétkezzek többé. Uram, Uram, hallgass meg, kérlek Téged, ne engedj megtévelyedni, ne engedd kezemet tiltott dolgokra vetni. Szabadíts meg az éhenhalástól való rettegés szörnyű démonától. Szakítsd át a sötét felhőt, amely körülvesz, s amely eltakar engem a Te szellemedtől. Uram, légy velem, légy velem, kiáltok Hozzád, minden erőmmel kiáltok és könyörgök, szenvedésemből, amelyet magam idéztem s idézek magamra. Légy velem jószágos Jézusom, drága Megváltóm. A Te kezébe ajánlom lelkemet, a Te szent kezébe, hogy tégy velem, amit Te akarsz, Gondviselőm.

15 Harmonikus tépett lélek. Réz Pál videobeszélgetése Szentkuthy Miklóssal. Magvető, Bp., 1994, 127. o.

16 Frivolitások és hitvallások, Magvető, Bp., 1988, 605–606. o.

17 Hamvas Béla: *Napló 1943–1947*. Vigilia, 2008/3., 187. o.

*A Te akaratom legyen meg, s nem az enyém, mind örökké — Ámen.*¹⁸ Ha még egy keveset időzünk Hamvas Béla naplójánál, kerek történetként képződik meg előttünk a realitás és a metafizikum keresztléte feszített ember küzdelme, a kényszerűségeket előhívó, egzisztenciálisan, morálisan és szellemileg egyaránt fakuló valóság benyomulása az etikus élet ábrándjába: „A tegnapi nap keserűségek közt telt el. Éjszaka és reggel irtózatosságot szétfájdalmak közepette sírás és kétségbeesés. Éhen halunk? Kató hősiessége megrázó. Jár. Óráját akarja eladni egy fél zsák lisztért. Én ma a kertet dolgozom. Meleg van, igazi tavasz. Éhes vagyok. Kezdek hozzászokni az éhenhalás gondolatához. Ma éjjel és reggel öngyilkossági roham. Szörnyű. Atyám, édes Jézusom, ma ismét vétkeket követtem el. Ismét a vétkeket. Uram, édes Jézusom, óvj meg, védj meg ettől a démonától — az éhenhalástól való félelem démonától! Szent Atyám, Szent Atyám! Köszönöm az erőt és a világosságot, amit adott, mert ma nem vagyok olyan erőtlenség és sötét, mint voltam a napokban. Segíts meg, hogy a Te szellemedben és parancsolatod szerint tudjak élni és halni, és el tudjam viselni azt a sorsot, amit reám mértél. Édes Jézusom, áldd meg drága kis Katómat, áldd meg a szentendrieiket. Engedd meg, hogy Kató útja eredménnyel járjon, hogy hősiessége ne szenvedjen törést. Szeresd őt, Uram, szeresd és add reá áldásodat, kedves szolgálodat és leányodat légy velünk, Uram Jézus, légy velünk — Ámen.”¹⁹

A napló autobiografikus vonulata itt egy novella olvasataként is értelmezhető, a történet zárómondatát közel három esztendő múltával jegyezte le Hamvas Béla: „Nem merem magam a gondviselésre bízni, mert azt hiszem, csak én tudom, mi kell nekem.”²⁰

De térjünk vissza Szentkuthyhoz.

A képekhez, metszetekhez, inspiratív szövegrészekhez fűzött megjegyzéseit aztán tovább írta, kifejtette naplójában, visszautalva lapidáris széljegyzeteire. S ez a napló, lett legyen akár 50, akár 100 kötetre terjedő szövegfolyam, Szentkuthy számára valamiféle mitikus képződményt jelentett, a Szerb Antal mellett a német Geistesgeschichte bűvkörében nevelkedett író később ugyan elutasította a germán szellemtörténet mindent nagy mitológiákkal magyarázni óhajtó igyekezetét, viszont a naplóra, mint a ködbe vesző Olümposzra, tekintető szerzői szándéka eme (ön)mitologizáló szándékból fakad, noha távolról sem a mulandósággal szembeni küzdelem keretében tetet öltő maradandóság-idea megfogalmazásaként, hanem a születendő műre készülődés folyamatát képezi, amit Szentkuthy a tőle megszokott túlzó modorában fogalmazott meg: „Minden egyes napot, sőt sokszor órát, drámai, színpadi jelenetként komponálok meg, sőt megsűghatom, konkrét életemet néha naplóm szemszögéből nézem, és megvalósítás előtt már megkomponálok, aszerint, hogyan akarom majd leírni naplómba”²¹ (kiemelés: F. J. J.). Az élet és irodalom egybejárása, a nagy mitológiák és a mindennapi, magánjellegű, a perszonizmus, a biográfiai hulladékok szemlétdombjának terepére szoruló események egymásra vetítése nyomán létrejövő virtuális diaporáma Szentkuthy alkotóprogramjának egyik alappillére volt, de az idézet második része, amely a magánéletnek az előre konstruált fikció általi befolyásoltságára utal, inkább a magánmitosz építőkövei közé sorolható: „...mert én mint mondom, komédiás természet, bármit csinállok, imádkozom, vagy szerelmeskedem, vagy eszem-iszom, vagy mint ebben a pillanatban, játszom, szerény képességeim és képtelenségeim szerint teszem. Mindig játszom, tehát a naplóban gyakran van szerepjátszás. Sőt, manifeszt hazudozás. Az ember stilizálja magát.”²² A szerepjátszás pózaiban lubickolás oda-vissza hullámozó hatása a mű és a magánélet között természet-

18 Uo. 1945. március 11., hétfő.

19 Uo. 1945. március 16.

20 Uo. 1947. november 12.

21 Idézi: Serf András

22 *Az élet faggatottja*. Beszélgetések Szentkuthy Miklóssal. Hamvas Intézet, Bp., 2006, 116. o.

sen nem ilyen egyszerű, és legkevésbé sem a biografizmus apológiája, nem az önéletrajzi olvasásmód(ok) hitelesítése. Sokkal inkább kapcsolható hozzá az írás és megörökítés, az emlékezés és felejtés, az elzárttság és nyílvanosság, az intimitás és indiszkrécio, a hivatkozás és utalás, a perszonizmus és a medialitás problémaköre, hiszen mint minden naplóban, így Szentkuthyében is, ha referencialitást keresünk, akkor sem igazán a tények fontosak számunkra – kivéve a filológiai és irodalomtörténet-írói megközelítést –, hanem a naplóírónak a tények iránti viszonya. A diáriumot tehát nem referenciális adathalmazként olvassuk – ugyan miért tennénk? –, hanem a naplóíró önrekonstrukcióját kívánjuk belátni általa, léleknaplóként látjuk, ami átvezet a szellem tárgyiasult, de mindig valamilyen mértékben fiktív világába, ahol a másolás (füzetbe írás) révén minden szöveggé minősül, s leválik a személyes énről. Miként Szilágyi Zsófia írja: *„...az önéletrajzi szövegek nem egy stabil önkép eredményei, és nem is egyszerűen az énkeresés folyamatába illeszthető vizsgálhatók, hiszen a szöveg megírása az emlékeket is átalakítja”*²³.

Szentkuthy Miklós káprázatos, terjedelmében impozáns életműve az elbeszélő és értekező próza térsége mellett egyéb, marginális, nem szépirodalmi, vagy azzal csak határos, de jószerével az önkonstrukció irányába mutató területeket is meghódítani látszik az újabb kiadványok tükrében. A Hamvas Intézet gondozásában elsőként az *Égő katedra* (2001) jelent meg, amiben a Szentkuthy Miklóstra visszaemlékezők azt a folyamatot mutatták fel, amely során az író magánmítosza megképződött. A kötetben egykori tanítványai, barátai, tisztelői vallottak nyílt őszinteséggel a tanár úrról. A kötetbe foglalt visszaemlékezések azok számára izgalmasak igazán, akik már olvastak valamit Szentkuthytól, de az életrajzi eseményekbe nem nyertek betekintést, az írói habitust csupán a művek alapján igyekeztek elképzelni. Számos meglepő vonást és érdekes epizódot eleveztettek fel a megemlékezők. A kötetbe foglalt interjúk, vallomások, levelek, visszaemlékezések azt a színes, ugyanakkor méltóságteljes karakterű figurát jelenítik meg, aki a katedráról *„kőszáli sas”*-ként magasodott megszeppent tanuló fölé, ám nem zavarta, ha azok a polgári nevéből (Pfisterer) kreált Fityó néven emlegették. A visszaemlékezés-kötetből egy, az életet teljes intenzitásban megélő, az élvezeteket habzsoló, intellektusával magasra kiemelkedő, ugyanakkor közvetlen, a barátságot nagyra értékelő, szeretetre éhező és szeretetadásra berendezkedett, a maga módján mégis különös író és tanár mítosza teljesedik ki oly módon, hogy azonnal a mítosz mögé is láthat az olvasó. Rónay László ebben a magánmitológiában éles szemmel a színészi ösztönt jelöli meg egyik alapvető vonásként: *„Színészi képességével²⁴ és hatalmas tudásával még a rosszabb diákokat is lenyűgözte, csak a rendszeretők és a rendszerezett tudásra vágyók idegenkedtek tőle. Tanítványai közül többen kiváló színészek lettek, mások jeles sportolók, tanárok. A színészeknek mindenestre már a gimnáziumban volt kitől tanulniuk. Fityó mintha kedves Shakespeare-je valamelyik darabjából toppant volna a katedrára, tréfálkozott, deklamált, s közben megszerettette diákjaival az irodalmat, amelyet nem holt anyagnak, hanem, hanem élő organizmusnak gondolt, s így is beszélt róla, sutba vágva a könyveket, élővé varázsolva a holtakat és a régi korokat. Ez lett művének is a lényege: bármelyik regényét olvassuk is, egyetlen állóképre nem akadnak, minden látázik, indázik és folyamatosan mozdul.”*²⁵

23 Szilágyi Zsófia: *Lávaömlés vagy hídláb?* A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában. Alföld, 2007/január.

24 Szentkuthy nagyapjának egyik testvére színész volt. Pfisterer néven katonatisztként szolgált, de amikor huszonhetedik párbajában is megölte ellenfelét, kilépett a seregből, s Alsodorfa módosította nevét, színházakat vásárolt, és magyarul játszott bennük. Vö. Végh Alpár Sándor: *Köznapló*. Magyar Nemzet – Magazin, 2008. március 22.

25 Rónay László: *Egy különös író világa*. Vigilia, 2008/3., 238. o.

Másodikként Az élet faggatottja (2006) cím alatt a Szentkuthy Miklóssal folytatott beszélgetések, interjúk jelentek meg, mintegy nyomatékos bizonyítékául, hogy az első regényét (*Prae*, 1934) ezerkétszáz kézirattalodon papírra vető, majd hatvan éven át vagy háromszázezer oldal terjedelmű naplót vezető író a szóbeli előadás műfaját is kiszajátította művészeté számára. Szentkuthy szeretett és tudott beszélni. Dramatikus retorikáját ugyanúgy szerkesztette és építette, miként írásos műveit, ugyanúgy cikázott mondataiban történelem, művészet, tudomány, intim vallomás és kinyilatkoztatás, mikroszkopikus nagyítás és kozmikus túlzás, mint regényei fejezeteiben, ugyanolyan arányérzékkel fordította szóviccbe, ördögi öniróniába a döbbenetes tartalmakat, miként sziporkázó prózájában tette. Huszonhat éven át iskolában tanított, s természetszerűen mindig ő volt az iskola szónoka, amikor udvarolt, orációs képességeit csillogtatta, midőn nyilatkozott, életről előadott – teátrális gesztusokkal alátámasztott – műalkotásokat nyújtott át kérdezőjének. Meggyőződéssel állítható, hogy a próza és a naplóírás mellett a beszéd, ami nála mindig színpadra kívánczó színészi alakítás is egyben – legyen az ima, széptéves, nyilatkozat, beszélgetés, előadás – alapműfajainak egyike volt.

A regényírás, a könyvekbe írt széljegyzetekkel köteléket vállaló naplóírás és szóbeli előadás mellé negyediként²⁶ sorolhatjuk a dedikációt, ugyanis ezt a sőtlan, és az írók által többnyire kevésbé kedvelt műfajt Szentkuthy „a káprázat kézjegyeivé” (Nádor Tamás) lombosította és színesítette, miként arról mintegy kétezer válogatott dedikációja alapján győződhetünk meg az *Örök közelség, ezer emlék* kötetben²⁷. Ez a gyűjtemény is az író hagyatékát gondozó, a kötetet szerkesztő és a bevezetőt író Tompa Máriaának, illetve a Hamvas Intézetnek köszönhetően jelent meg.

A dedikáció a tizenhetedik század legelejéről származó Szenczi Molnár-szótár értelmezése szerint szentelést, ajánlást, dedikálást jelent, az ajánlás pedig az áldozás fogalomkörét is átfedi, ebben az értelemben is használták a múltban. „Amikor azonban a mai szerző tiszteli meg kézírásos ajánlással a dedikáció címzettjét – írja erre vonatkozóan Kovács Sándor Iván²⁸ –, már nem áldozatot hoz vagy mutat be, nem megszenteli, nem a címzettnek szenteli a könyvét, hanem csak autográf hitellel – tiszteletből, szeretetből, vagy protokollárisan – odaajándékozza.”

Eme gesztusértékű cselekedetből Szentkuthy külön műfajjá emelte regényeibe, fordítás-köteteibe, folyóiratközlései fölé jegyzett ajánlásait, amelyek, miként a káprázat kézjegyei találó megnevezés utal rá, egyfelől a képzőművészettel is rokonságban állnak, viszont sajátos prózaformaként is értelmezhetők. Szentkuthy mániákus gyűjtő- és rendszerező szenvedélye mellett a lejegyzést is létmódjától elszakíthatatlan tevékenységnek tartotta. Ebben a szemléletben fogantak pazar dedikációi, amelyekben az adományozás pillanatát kívánta a legnagyobb átéléssel, ebből eredően teatralitással és emelkedett pátozsszal megörökíteni. A legtöbb író számára túl szűkös a dedikáció, az ajánlás tere: egyetlen lap, ami ráadásul nem is üres, igénytelenebb tördelésű folyóirat esetében pedig csak a margókra korlátozódik a „beírható” felület. Ez az eleve a bezártság érzéséből fakadó, szorongást keltő alig-tér Szentkuthy számára pazar színpad, alaköltő játékosságának, az én – pózokkal megtermékenyített – színrevitelének kifutópályája. Ennélfogva a szokványos „tisztelettel”, „barátsággal”, „szeretettel” bejegyzések helyett ő mikrotörténetekben örökítette meg a dedikációval megszólított karakterét, a hozzá fűződő viszonyát, közös élményüket, egyszóval azt az

26 Ötödik a levélírás, ebbe a témakörbe is hamarosan betekinthezünk Szentkuthy válogatott levelezése megjelenése után.

27 *Örök közelség, ezer emlék*. Szentkuthy Miklós válogatott dedikációi. Szerkesztette Tompa Mária. Hamvas Intézet, Bp., 2007.

28 Kovács Sándor Iván: *Dedikáció: szentelés, áldozás, ajánlás, dedikálás*. Irodalomismeret, 2001/1. szám (<http://www.c3.hu/~iris/>).

impressziót, amit a dedikáció írása közben éppen a megajándékozandó iránt meghatározónak tartott. Beck András értelmezésében Szentkuthy dedikációi „*egyfajta színváltás, átminősülés tárgyai lesznek*”, a „*formális gesztusokból irodalmi és életrutinunkat váratlan villanófényvel bevilágító vinyettákká*”²⁹ minősülnek át. A megbecsülés, a szeretet és a hála felsőfokon sűt át sorain, szét is feszítené a pátosz, a megajándékozott személyének vagy kiemelt tulajdonságainak aránytalan megemelésé ezeket a barokkosan hajlongó dedikációkat, ha nem határolná őket csillag a lap tetején és alján. A dedikáció által Szentkuthy egy-egy színpadi helyzetről készít lenyomatot, ami gesztust, emléket, ruhát, történetet, szerelmet idéz fel, olykor filctollakkal színesítve a szöveget, akár egy középkori manierista kódex lapjain.

Az egyedi dedikációkban a zenész a kottaszerűségükre, az irodalmár a sűrítésre és tömörítésre, a képzőművész az ornamentikus megjelenítésre érez rá. A Szentkuthy-dedikációkban a tartalmi közléssel azonos hatású az íráskép. A nevek csupa nagybetűvel írva, nagybetűk mindenütt, ha kell, ha nem, nyilak, gondolatjelek, színes tollakkal jegyzett szavak, nyelvi lelemények, a képzőművészeti igényen túlmutatva arra a felfokozott, erősen lírizáló és hatványozottan teatrális, felajzott és izgalomba hozott lelkiállapotra utalnak, amely közepette a dedikáció megszületett. Ki is futnának ezek az ajánlások – úgy tartalmilag, mint grafikailag – a könyvlapokról, miként a naplófolyam deltája is a magánkönyvtár köteteinek lapjain keresendő, ha a lapon alul és felül nem határolnák őket a már említett csillagok, amelyek jelentése sokféleképpen értelmezhető, az egyszerű grafikai megoldástól kezdve, stilizált rajzszölgként, amivel mintha egy külön fóliót illesztene a szerző a könyvtest élére, el egészen a misztikus, alkimista kézjegyig. Most úgy tűnik, a magánmitológia eme parányi részletére is fény derült. Tompa Mária talált rá Szentkuthy könyvtárában a *Szentelek élete* harmadik kötetében egy Szent Domonkosról készített rajzon az alak feje fölé illesztett csillagra, és a kép mellett Szentkuthy széljegyzetére: „*Mint Beato Angelico képein = * = az én »kézjegyem!«...*” Vagyis: a Szentkuthy-dedikáció csillagok közé feszített miniatúráként is értelmezhető, amelybe markáns színekkel és karakteres betűkkel vésődtek be a mindennapok lenyomatai.

És ezek a marginalitások, efemer benyomások, a mindennapok történéseinek a mindörökké lét vagy feledés szférájába utalása átvezet egy újabb marginálisnak minősülő, de kutatásra, vagy bár figyelemre érdemes autográf tevékenység produktumára, a tartalmi kivonatolásra. Nem a tartalomjegyzék-készítésre, ami eleve a tartalmi kivonatolás folyamánya Szentkuthy minden műve esetében, hanem azokra a szerzői bejegyzésekre, amelyek a készülő regény szerkezeti pilléreit nevezik meg. Illetve, a regényvilágba bevonják a magán-szféra csiklandósan intim villanásait is.

Maga a tartalommutató Szentkuthy-féle kisműfaja irodalmon kívüli ösztönzés nyomán állandósult. Amikor 1934 nyarán a *Prae* a boltokba került, nem tartalmazott tartalmi kivonatot. A könyv méretével, tagolatlan szövegtömbjével nem csalogatta magához se az olvasókat, se a kritikuskokat, a szerző felesége ezért indítványozta, hogy Szentkuthy írjon a műhöz tartalmi kivonatot, ami utólag jelent meg egy kis, 15 oldalas, de a *Prae* könyvtestéhez méretezett füzetecskében. Talán azt se árt itt elmondani, hogy a könyvet és a tartalomjegyzéket megjelentető Királyi Magyar Egyetemi Nyomda a 632 oldalon megjelent, 8 pengőért árusított *Prae*-t „*a modern európai szellemi életnek (filozófia, erkölcs, képzőművészet) és a szellemi élet háttere előtt lejátszódó mindennapi életformának (szerelem, divat, fájdalom, mondainség, tájkép) szinte teljes enciklopédiája*”-ként hirdette. Az egyetlen *metafora felé* 1935-ös kiadásában se volt tartalommutató, csak az 1985-ös második kiadáshoz írta meg a szerző személyi titkára, Tompa Mária, akárcsak a *Fejezet a szerelemről* második kiadása esetében is, Szentkuthy csupán „*vastagon belejavított*” a kivonatolásba.

29 Beck András: *A fölülírt mű. Élet és Irodalom*, 2008/24. szám.

A *Véres számár* szövegét már Szentkuthy tagolta és írta meg hozzá a tartalmi hivatkozásokat. A posztumusz kiadott művek feldolgozásában és megjelentetésében ez a feladat újra Tompa Máriára hárult. A Cicero-regénynek ő adta a *Cicero vándorévei* címet, s mivel a szerző csak a kézirat első felét javította ki, és a fóliók hátoldalán bőséges tartalmi kivonatot készített, a folytatást ezek szellemében rendezte sajtó alá. A *Narcisszusz tükre*, az *Euridiké nyomában*, a *Barokk Róbert*, a *Bianca Lanza di Casalanza* és a *Bezárult Európa* kéziratoldalai nem tartalmaztak ilyen hátlap-megjegyzéseket, így azok címét Tompa Mária adta, tartalommutatóikat is ő állította össze, de minden esetben a művek szövegéből idézett szavakat és mondatokat emelte át a hivatkozott szöveghelyekből. Az eddig kiadatlan, 1946–1947-ben írott *Pendragon és XIII. Apolló* regény kézírata viszont vérbő Szentkuthy-sziporka, a fóliók hátlapjain a szerző naplószerű, pikáns tartalmi kivonatolást végzett, ezek a feljegyzések a szöveggondozás során részben belekerülnek a regénybe, részben viszont kimaradnak belőle, miként az a közölt Szentkuthy-naplók esetében is történt. Ebben a regényszövegben az autográf betétek szoros rokonságot mutatnak Szentkuthynak az olvasott könyvekbe rótt széljegyzeteivel, amelyekről remek hasonlattal mondta, hogy „olyanok ezek a tömör szövegek, mint a gótikus katedrálisok keresztboltozatainak találkozásánál a kis domborművek, ahol egész bonyolult bibliai történetek vannak kifaragva kis helyen”³⁰. A kéziratoldalak hátlapjára rótt bejegyzések a *Pendragon és XIII. Apolló* születésének munkanaplójaként is olvashatók. A regény sajátossága, hogy a más művekhez képest, amelyek ugyancsak bővelkedtek pazar portrékban, a figurák megjelenítésének parádés tárháza, olykor a portrészennibilításból fakadó hasonlatburjánzás teljesen átfedi a különben is középkori színpompában lobogó történet epikus vonulatát, és az egész Szentkuthy-életműben itt, ahol tobzódik a regényalakok leírása, a hátlapon tett bejegyzések közvetlenül utalnak a modellekre, akik egyébként visszaköszönnék a *Frivolitások és hitvallások* megaintertjú oldalairól. Reichardt borbély például harminc évről korábról, Szentkuthy gyermekkorából előhívott alak, aki a regényben szereplő felcser mintájául szolgált, Habdák suszter meg korabeli friss élmény, Budapest ostroma nyomán került figurálenyomatként a regénybe. Legpikánsabb viszont, hogy amikor a regénytöredék felénél kiderül, hogy az eszményi szépséget megjelenítő Pendragon király voltaképpen nő, az író az akkori szerelméről, Bettáról mintázta a Jézus és Mária Magdolna személyisége között villózó alkatának érzéki megtestesülését. Amikor Szentkuthy ezt a regényét írta, már megfogalmazta a később naplőanarchiának keresztelt műfajra kiterjesztett igényét, ami teljes intenzitásban leképezve közvetíti a szerző valóságigényét, egyazon szövegstruktúrában mellérendelő funkcióba állítván fantáziát, fikciót, életrajzot, naplót, forgácsot, töredéket, hulladéket, monumentális konstrukciót, stílust és halandzsát, történelmet és logoszt, matematikát és kocsmaszámilát. Az önreprezentáció legenyhébb műbehatolásának kaleidoszkopikus tobzódása során is bár a kódexmásolók keze nyomához hasonlatosan, hogy minden érzékünkkel tapasztaljuk, ahogy a mindennapok benyomulnak a miniatűrűkba.

30 Tompa Mária közlése.

A belső törvényszerűség

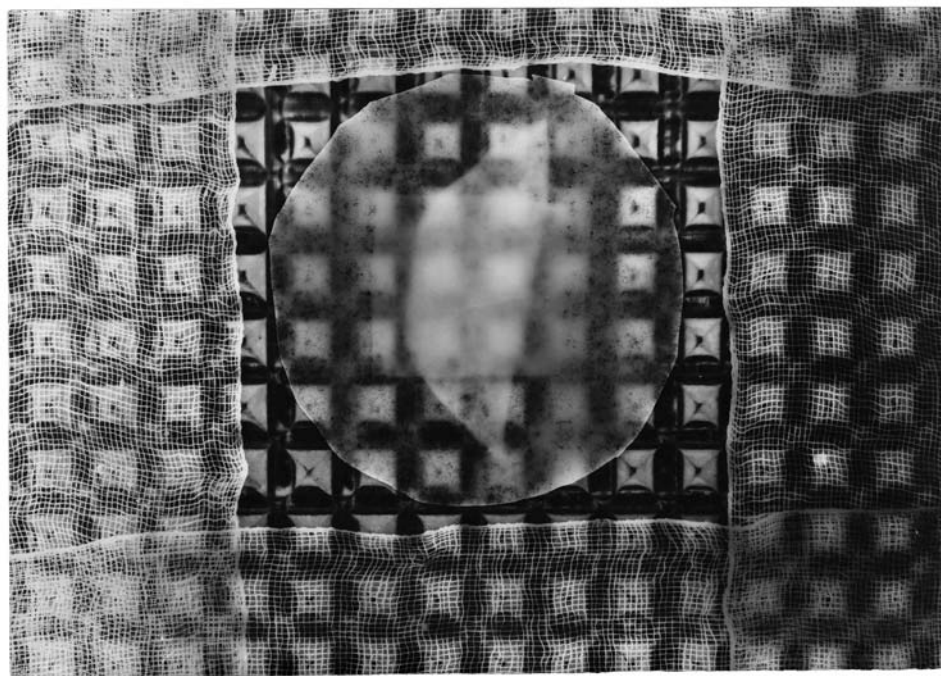
Gyarmathy Tihamér fotogramjai

Gyarmathy Tihamér fotogramjait még mindig nem teljes mértékben fogadta be a magyar fotótörténet. Jogosan tehető fel a kérdés, hogy miért, hiszen ezek a műalkotások, melyek az 1950-es, 1960-as években készültek, egyfajta folytatásai a két világháború közötti avantgárd művészek által létrehozott fotogramoknak. Sőt ötvözik is azokat, mert a statikus képi elemeket bemutató szürrealista Man Ray és a konstruktivista Moholy-Nagy László által készített „mozgó” fotogramok között helyezkednek el valahol félúton, hiszen némelyik alkotás inkább statikus képi világot mutat, más esetben pedig két, már elkészült fotogram egymásra vetítésével és elforgatásával készültek.

Ezeknél a műtárgyaknál különösen fontos, hogy tudjuk keletkezésük évszámát, nem csak azért, mert ebből megállapítható, hogy a fotogramot művészi szintre emelő művészek második hullámához tartozott Gyarmathy, hanem főképpen azért, mert ha magunk elé tudjuk idézni az 50-es évek hazai művészetének alkotásait, rádöbbenhetünk ezen alkotások unikális voltára. Gyarmathy Tihamért nem térítette el útjáról a korszak kultúrpolitikája, művészetét 1949 után is ott folytatta, ahogy annak belső törvényszerűségeiből fakadt.

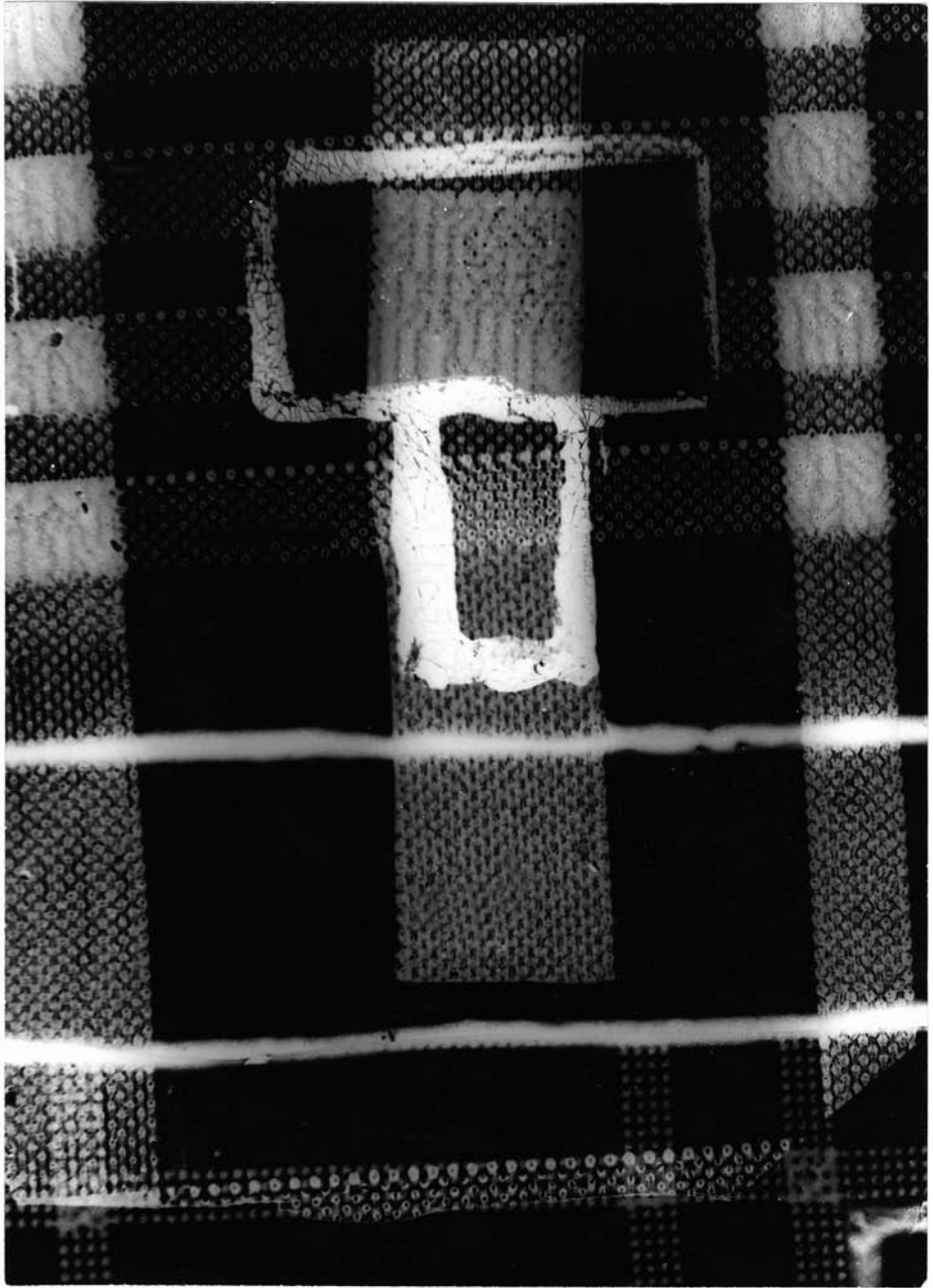
Fotogramjai két üveglap közé helyezett, általa kivágott növényi formákra visszautaló, textúrával rendelkező formákat rögzítő alkotások. Az így készült kollázsokat világította meg, vagy nagyítógépének fényforrásával vagy reflektorral. Így épülnek fel csak a fény és a fényérzékeny anyag segítségével ezek az olykor szürreális, máskor realista alkotások.

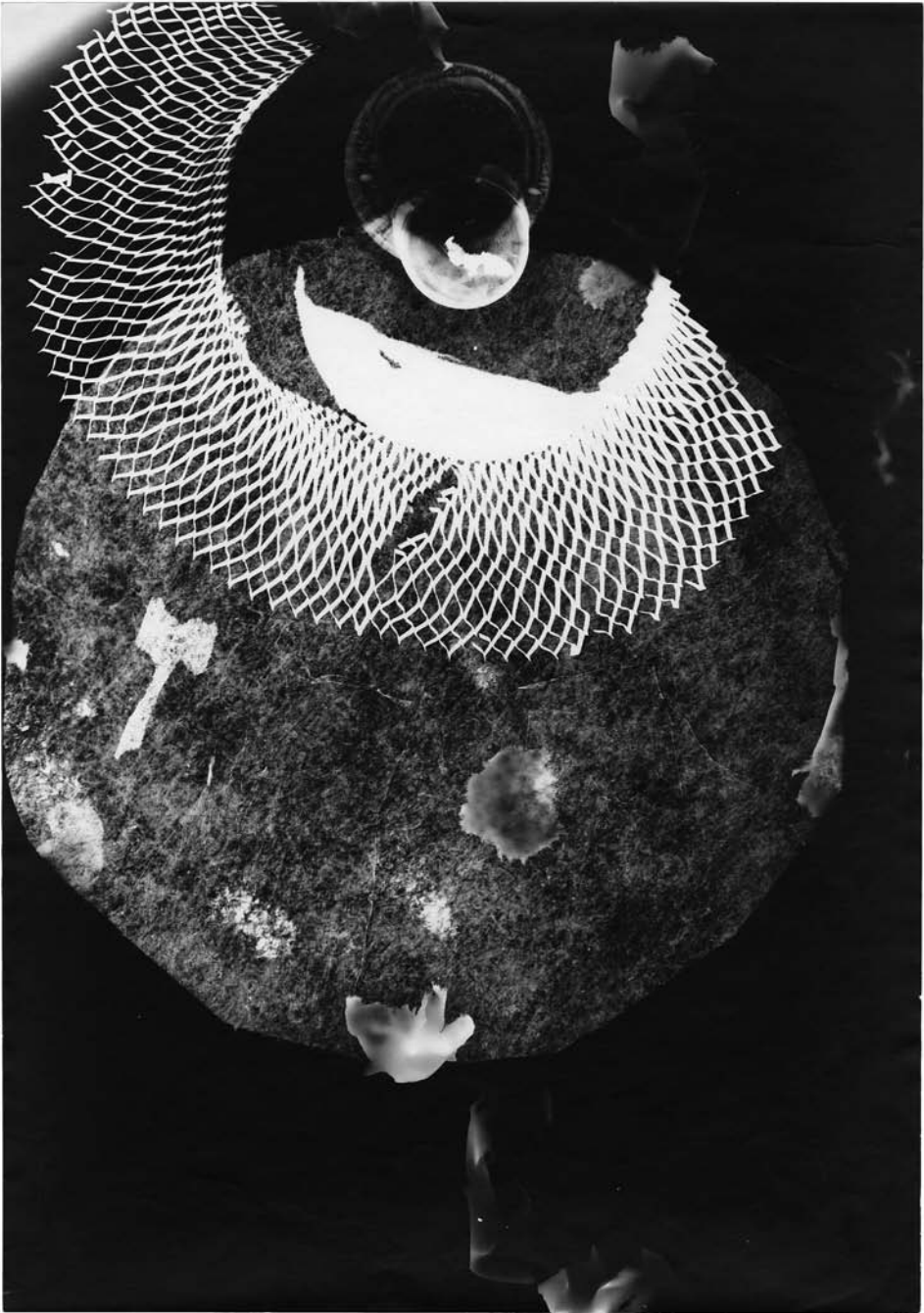
Baki Péter

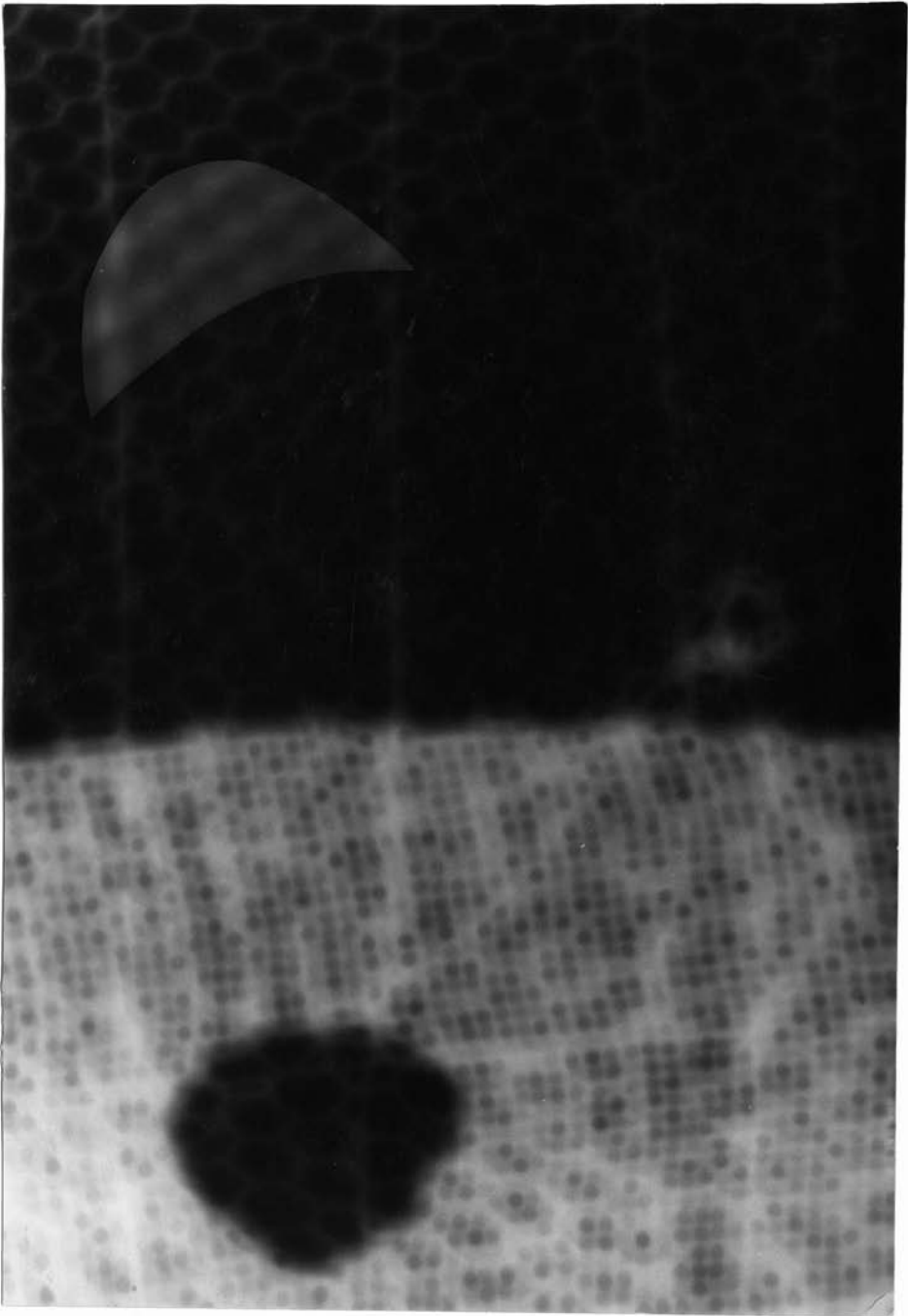

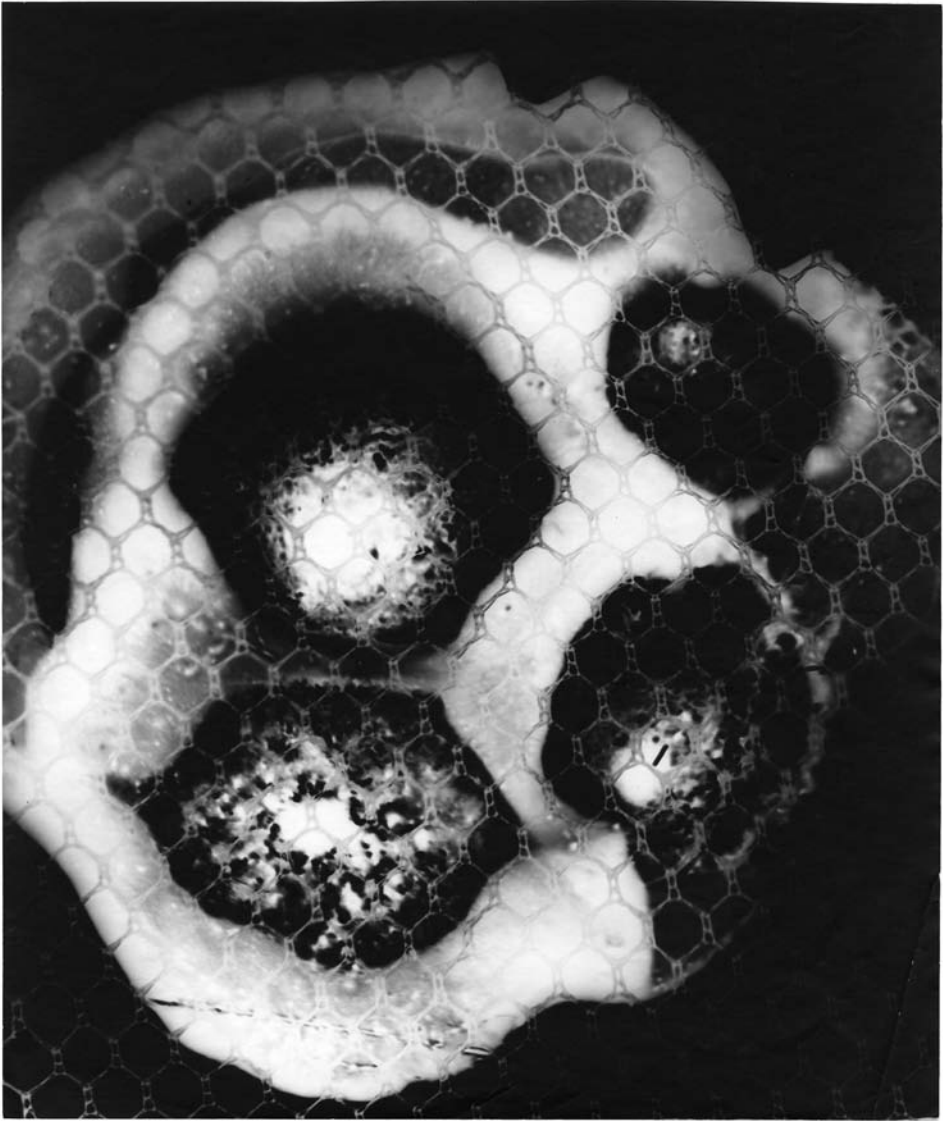

Fehér Zoltán

„De szép kocsi, de szép ló előtte”

(A bátyai paraszti lótartás hagyományai)

A szakismeret elenyészik

Nem hinném, ha nem magam tapasztaltam volna.

Úgy a hetvenes évek elején négyéves keresztlányom, akinek apja, anyja paraszti sorban nőtt fel, az ablakon kinézve az ötvenegyes úton egy lovas kocsit pillantott meg. *Nézd, anyu, milyen nagy kutya!* – kiáltott fel a lóra mutatva.

Ennyi az esemény mindössze. A tanulás mégis döbbenetes. És társadalomtörténeti jelentőségű. Magyarországon egy nem városi, hanem egy falusi kislány, még ha négyéves is, nem ismeri a lovat. Még nem látott *pacit*. Olyan élményt jelent számára az első vele való találkozás, mintha az állatkertben az elefántot látta volna meg.

A *mezőgazdaság szocialista átszervezése* után öt-hat évvel kísérleti felmérést végeztem a magam szakállára. Végigjártam a tanítás előtt a felső tagozatos osztályokat. Jobb kezem hüvelyk- és mutatóujjából karikát formáztam, bal kezemmel meg egy darab madzagot tartottam. *No, itt a jászolkarika, ez meg a ló kötőféke. Kösd meg a lovat!* A kun kötésre voltam hát kíváncsi, arra az ősi, egyszerű, mégis rafinált hurokra, amely egyre szorosabbra húzódik, ha a ló fejének rángatása révén ki akar szabadulni, s amely a gazda egyetlen rántásával mégis könnyedén kibomlik, s eloldja a jószágot. Gyerekkoromban még minden pajtásom ismerte.

A hatvanas évek végén „felmérésem” száználmas eredménnyel zárult. Alig egy-két fiú oldotta meg sikeresen a feladatot.

A magángazdálkodás megszűntetése a sokezer éves múlttal rendelkező parasztság és a paraszti hagyományok felszámolását is jelentette. Cezura volt a magyar társadalom történetében.

Korábban még a szálláson (tanyán) élő apósom, ha esténként hazaérkezett kocsiján a határból, fiúunokája nem lévén, óvodáskorú lányaimat ültette fel a kifogott, vályúnál itatott lova hátára, s így vezette büszkén a Keselyt az istálló jászlához.

A régi parasztcsalád elsősorban termelői közösség volt, amelyben régtől fogva kialakult a nemek s korok szerinti munkamegosztás. Míg az aprójószágokkal, a baromfival és a tehénnel az asszonyok foglalkoztak, a lóval való bánásmód a férfiak jogai és kötelességei közé tartoztak.

A technikai civilizáció mai korában már falun is ritka a lótartó gazdaság, de még él az a nemzedék, amelynek tagjai számára a ló nem egyszerű munkaeszköz, hanem munkatárs, sőt szinte családtag volt. Az elmúlt paraszti világ a 20. század harmadik negyedéig egyre csökkenő intenzitással ugyan, de őrizte és gyakorolta a lótartás, a lóval való bánás minden csínját-bínját. Erről egy egyszerű bátyai parasztasszony, Vidáné Farkas Margit így írt:

A fiúk még több más dolgokat is megtanultak az apjuktól. Főleg azt, hogyan kell az állatokkal bántani, a lovakat megvakarni, befogni, hajtani, sőt még felnyergelni is nagyon fontos volt, mert a sürgős és fontos dolgokat csak futárral, vagyis lóháton lehetett leghamarabb közölni. Mind a fiúknak, mind a lányoknak a szülöktől kellett megtanulni, hogy majd önállóan tudjanak gazdálkodni, vagyis élni.

A fiúgyerekek nemcsak naponta látták, de már karonülő koruktól fogva hallották emlegetni a lovat a dajkarímekben. *Rá, rá, cocóra, / Ketten ültünk egy lóra. Vagy: Drem, drem kobila, sto si tamo cinjila (Aludj, aludj kanca, mit csináltál ott.)* – énekelték nekik höcögötés közben. Nagyobb fiúk befogták egymást madzagból készült hámba, s egyikük mint kocsis hajtotta a másikat játékosorral. Egymás nyakába is fölültek, mint huszár a lovára, s ilyenkor a másik lovast próbálták a földre rántani. Ez a játék talán a hajdani legények lovas vetélkedését őrizte meg. Kis kocsit faragtak maguknak, vagy rossz lábasra madzagot kötöttek, s húzták maguk után, mint ló a kocsit. Apjuk már kicsiny korukban felültette őket a ló hátára szántás vagy istállóba vezetés közben. Hazaérkezéskor segítettek kifogni, leszerszámolni. Nagyobb fiúk már vezették a lovat ekézéskor. Országúton csendes kocsikázáskor az apa fia kezébe adta a hajtószárat. S az igazi „beavatást” az első önálló szántás jelentette. Sáfrán József erről így emlékezett: *Tizenkét éves lehettem, mikor először szántottam. A bátyós tartotta az ekét, én a lovat vezettem. Addig-addig ácsingóztam, hogy megengedte, hogy én tartsam az eke szarvát. Ő meg vezette a lovat. Aztán, mikor látta, hogy jól megy, ő lefeküdt a borozda végibe, én meg örültem, hogy szánthatok.*

Fontos ismeret volt a csikók betörésének tudománya. A csikót fölszerszámazzák, de hosszabbra hagyják az istrángját, s befogják az anyja mellé. A hároméves csikókat úgy szokták betörni, hogy nehéz rönköt húzatnak velük, míg ki nem fáradnak, vagy öregebb mellé fogják be trágyával jól megrakott szekér elé. Szólás volt: *Ló elli a csikót, de zab az édősanyja.* Azt jelenti, hogy a csikónak a szopás mellé ne adjunk kukoricát vagy más abrakot, hanem zabot. Mikor elkezd a csikó tisztulni az orrán keresztül, akkor a zabhoz szoktunk még napraforgómagot is keverni, mert az elősegíti ezt a tisztulást.

A ló társadalomtörténeti jelentősége

A ló talán a legfontosabb, legjelentősebb fajtája volt a domesztikált állatoknak. Általa megsokszorozódott az ember fizikai munkabírása, hihetetlenül megnőtt mozgékonyasága. A nomád népek félelmetes harci ereje kiváló lóállományuknak volt köszönhető. Minket, magyarokat is ilyennek ismert meg a világ európai megjelenésünkkor, s azóta is önképünkben a büszke lovas nép sztereotípiája él.

Mínthogy az Árpád-kori Bátya lakói a szekszárdi bencés apátság praedialis nemesei voltak, katonáskodással adóztak. A szekszárdi bencés apátot ugyanis az 1498. évi országgyűlés száz lovasból álló bandérium tartására kötelezte. Ebben a bandériumban talán szolgáltak bátyaiak is.

A szántóföldi művelés növekedésével a lábasjóság egyre inkább a földműves gazdálkodás segítője lett. Ebben a funkcióban Bátyán is, mint országszerte, eleinte az ígás ökörnek volt nagyobb jelentősége, a ló csak később, fokozatosan vette át a vezető szerepet. 1699-ben a bátyai zsellérgazdaságok 24 ígás ökör mellett csak 13 hámos lovat tartottak. 1703-ban 73 ígás ökör és csak 27 hámos ló állt a bátyaiak szolgálatában. Mindössze 3 család nem rendelkezett ígás ökörral, de voltak, akik egy-két, mások akár hat-hét darabot is tartottak belőlük. Vida György bíró tekintélyét nyilván jelentős jószágállománya is emelte. Neki ugyanis egyedül – egyebek mellett – 6 ígás ökre és 7 hámos lova is volt. Az 1733-ban kelt contractus szerint az ígás robotot még 2–2 *Marhás marhával* kell teljesíteni-

ük a bátyai zselléreknek. A Urbárium szintén marhás robotot ír elő: A zsellérnek ugyanis *négyszer marhával, maga szekerekkel* kell teljesíteni éppen úgy, mint az évenkénti egyszerez *hosszú fuarozást*.

A ló növekvő jelentőségét jelzi, hogy a 18–19. század fordulóján egyre több végrendeletben szerepel, s mindig kocsival együtt testálják az örökösre. 1787-ben például az öröktagyó gyermekei közös használatára rendeli kocsiját, lovát. *Két Lovam, Kotsim minnyájoknak egyaránt Házy Szükségekre szolgállyon, és mindenkinek egyaránt legyen benne része, s el ne adódgyon mind addig, valaméddig gyermekeim közül egy marad házamban*. Teleky János (talán jobbágysorban élő kurtanemes?) 1794-es végrendeletéből arra következtethetünk, hogy az ígás fogat megélhetést jelenthetett a szegény özvegyasszony számára is, mert azt írja: *Feleségemre hagyom mind a két lovamat, Kotsimat melyből élhessen*. Egy 1809-ben írott testamentum az akkor még újnak számító *vasas kocsi*ről szól, s a lovak színét is megnevezi: *adom (...) egy deres paripa, egy sütét pej Kantza Lovaimat az ezekhez tartozandó avit vasas Kotsimmal és Szerszámmal*. 1833-ban keletkezett a következő végrendelet: *Kotsimat, Lovamat mint tulajdonomat Kettőt ezekből szaporítóan Dusnokról hajtott engem illető három darab Jószágból és szereztetett szintén Marossy fiamnak utolsó rendelésem szerint hagyom*. Az 1862-es végrendelet szövege már általánosnak tekinthető: *a kocsit, 2 lovat is ide értve (...) fiamnak hagyom*.

1828-ban radikális változást tapasztalunk. Ekkor ugyanis a 384 zsellércsalád birtokában mindössze 4 ígás ökör található. (A szarvasmarhák száma is csak 146 darab.) Míg a lovakból 431-et írtak össze. A 19. század elején a bátyaiak mezőgazdasági haszonállata tehát már elsősorban a ló volt.

Az 1828-as regnikoláris összeírás megállapítja, hogy az 1770-ben behozott urbárium szerint a *helységet katonai szállítás nem terheli, de hozzájárul a szállító állomásokhoz*. Ez azt jelentette, hogy a *forspont* kötelezettséget a katonaság számára adott búzával és portio szalmával váltották meg.

A községnek mint communitasnak a 19. század első évtizedeiben már van előfogata és kocsisa. Egy magántulajdonban lévő irat 1843. dec. 29-ei bejegyzése azokat a kiadásokat sorolja föl, amelyeket az előjáróság tagjai utazások alkalmával költöttek. Itt olvassuk, hogy amikor január 29-én Tasson volt a bíró és a jegyző a *confronationalis széken*, lovakra 2 portio szénát vásároltak 24 krajczárért. Ugyanekkor 3 lóra istálló gyertyára 15 krajczárt költöttek. December 4-én Ketskeméten jártak lóportiók váltásádjáért. A négynapos úton istállóért, hálásért, szénáért (stb.) 612 krajczárt fizettek. December 29-én pedig újból Tasson jártak s pénzt vittek (?). Ekkor 2 szál gyertya, istálló két ízben, 4 portio széna, 1/3 pesti mérő zab egy forintba került.

Míg 1851-ben a bátyai határ túlnyomó része még legelő töménytelen lábásjószággal, 1876-ban, tehát az úrbéri per lezárta után, Galgóczy monográfiájában azt találjuk: *Legelő felosztás és feltörés óta az állattartás a réginek 1/10-ére apadt. Ez csaknem kizárólag az ígásbarom tartására szolgál*. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy *ménló nincs. Kantzáikat némelyek Kalocsára viszik hágatni*.

1935-ben az 1046 bátyai önálló gazdaságban és az akadémiai nagybirtokon összesen 130 egyes és 233 kettes lófogat volt használatban. Legelőre mindössze 27 ló járt. A legelő ekkorra 218 holdra zsugorodott. De még így is a teljes terület 26,4%-át teszi ki, ami az országos átlagnál jóval magasabb. (Az országos átlag ekkor 10,6, az alföldi átlag pedig 12,3 kat. hold.) A szarvasmarha igázásának visszaszorulását mutatja, hogy ugyanekkor 1 kettes, 7 négyes ökörfogatot és 1 tehénfogatot használtak. A gazdaságok több mint felének tehát nem volt igaereje. Soknak vagy kevésnek számít az 596 ló? (A legelőre járókat nem számítva, mert azok valószínűleg benne foglaltatnak a fogatos lovak számába.) A 100 kat. holdra jutó lovak száma országos átlagban ekkor 9,9, az alföldi átlag 9,0. Ha a teljes

bátyai határra (5880 kat. hold) vonatkoztatjuk az itteni lóállományt, akkor az már akkor is 10,1, tehát az országos átlag fölötti. A község birtokában azonban csak 3200 kat. hold volt. A lóállomány nagy része pedig az egyéni gazdák használatában állott, mivel az akadémiai uradalomban ökröket, sőt már traktort is használtak a nagybirtok lóállománya nem volt jelentős. (Emlékezések szerint 2–3 kettes fogatot használtak.) Így a 100 kat. holdra jutó átlagos lóállomány 18,4, s ez a szám majdnem a kétszerese nemcsak az alföldi, hanem az országos átlagnak is. A háború után megszűnt a nagybirtok, de a lóállomány is megemelkedett, így a 100 kat. holdra jutó lovak száma kb. 17-re nőtt, ami duplája az 1957-es 8,2-es országos átlagnak.

A téesz előtti években ugyanis becslés szerint több mint ezer ló állott a kb. ugyanennyi kisgazdaság használatában. Természetesen nem rendelkezett minden gazdaság lóval, hiszen legtöbbször két lovat tartottak, s kevesebb volt az egylovas gazda. *Az ötvenes években szinte rákényszerítették a parasztembert, hogy neveljen csikót. Mert ahol egy ló volt, ott annak az azévi adója 1000 forint volt, de ahol csikója is volt a lónak, ott azután nem kellett abban az évben adót fizetni. Nálunk is volt két kanca lovunk, s majdnem minden évben leellettük, hogy ne kelljen adót fizetni utánuk.*

A bányai lóirtás történetében az utolsó radikális változást a téesz megalakulása hozta 1960-ban. A gazdáknak be kellett adniuk a közösbe lovaikat, amelyek számára a majorban két hatalmas lóistállót építettek. 1967-ben 140 ló volt a Piros Arany Tsz-nek, amelyet két háromtagú brigád gondozott. A szegény párák itt elég mostoha körülmények közé kerültek. Sokszor nem takarították ki az istállót, ritkán vakarták meg őket, folyton más keze alá kerültek, megszűnt az a kapcsolat ember és állat között, ami eddig olyan bensőséges volt. A háztájik megművelésére a tagok igyekeztek régi lovukat egy-egy napra kikölcsönözni, de emiatt reggelenként sokszor veszekedés volt az istálló körül. A fölöslegessé vált lovakat százával vitték be Kalocsára, ahol állítólag olaszok vásárolták fel azokat olcsón, hogy virslinek dolgozzák fel őket. Az iga nélkül maradt háztáji gazdaságok igényeit egyre inkább a csettegők, a kistraktorok vették át, szállításra meg előkerültek a kézzel húzott *háztáji kocsik*, a személyautók.

Szinte jelképe lehetett volna a hatvanas évek elején a magyar parasztság helyzetének az a jelenet, amikor egy elbontott szállás nádtetejét egy parasztszekérre hányták elszállítás céljából, majd négy-öt ember húzta-vonta a műúton az arra járó autóbuszok és személykocsik utasainak nagy csodálkozására. Afféle modern Bástia szekere volt ez. A téesz fokozatos gépesítése következtében aztán a téesz lóállománya is egyre csökkent, végül elvesztette jelentőségét és megszűnt. A háztájik és a néhány egyéni gazdaság azonban sokáig igénybe vette a lófogatokat. Szántás, ekézés, betakarítás idején igen keresettek voltak annak a néhány lovas gazdának a szolgáltatásai, akik jó pénzért vállaltak ilyen munkát.

Volt, akinek sikerült megmentenie a kocsiját. *Nekem volt már akkor két kocsim. Volt egy gumis kocsim, meg volt egy lócsös parasztkocsim. És persze a gumiskocsit én nem akartam beadni, mer bevittem a lócsös kocsimat, az is jó állapotba volt, meg a két lovamat. Akkor volt egy ilyen szemle, ahová be kellett menni. Fölbecsülték a lovak értékét, a kocsinak az értékét. Akkor kijött a bizottság, és kérdezték: ezt hoztam? Ezt hoztam. Visszamentek és akkor kijött a bizottságnak az elnöke, a Pali bácsi, hogy*

Laci, hát neked van gumis kocsid is.

Pali bácsi, hát én a gumis kocsit nem akarnám behozni. Azt meghagyom, mert van három család, és abból tudom majd a családomat fönttartani.

Akkor nem firtatták tovább. De aztán valakinek szemet szúrt, hogy a gumis kocsit nem akartam leadni. Még a rendőrséggel is fenyegettek. Erősen ellenálltam, és így megmaradt a gumis kocsisaját részemre.

Lófajták

A 19. században, az emlékezés szerint, Bátyán is a régi fajta kicsiny termetű lovat tenyésztették. Ez nyilván az országosan elterjedt szívós, erős, gyors mozgású úgynevezett *magyar parlagi ló* lehetett. Ezek ivartalanításáról, a nagy testű, későbbiekben elterjedt fajta szaporítása céljából, hivatalos intézkedések történtek. Egy mai bátyai lótenyésztő vállalkozó szerint itt a legelterjedtebb fajta a *furiozó* volt, amely igásnak és hátnak egyaránt megfelelt. Általában keverék fajtákat használtak. Számon tartották azt a néhány gazdát, akinek az istállójában tiszta *nóniusz* vagy *gidrány* fajták állottak. A *nóniusz* meg a *gidrány* keverék tekintélyes, szép kiállítású, gyors, de nem annyira szívós. Az *arab* beütés jegyeit viselő ló kicsiny termetű, nagyon igyekvő, képes beleszakadni a munkába és ideges, csak a gazdáját túri maga körül. A *lipicait* nagyon okos, erős és tanulékony lónak tartották. A 30-as években volt a faluban két *óberlandi* fajta. Külön becsben tartották a *kisbéri* fajtát. Nagy teherbírási *mura* vagy *félmura lovakat* csak a háború utáni időktől néhány gazda tartott, de nem voltak népszerűek.

A lovak színének megjelölésére használták a *vasderes* – szürkébe áthajló foltos, hozzá volt hasonló a *szödrös*, kevés *fakó* is akadt, *hóka*, *barna*, *pej* (*világos pej*, sárgás; *sötét pej*, pirosba átjászó), *kesely*, *szürke*, *sárga*, *tarka*, *fekete* vagy *holló*-, illetve *bogárszínű* megnevezéseket. A ló homlokán lévő jegyként szokták mondani a *csillag*, *hóka* (homlokán a fehérség a szájáig lehúzódott) szavakat. A ló csülkén lévő fehérségről a lovat *kesének* vagy újabban *zoknisnak* hívták. Ha a ló lábszárán különböző mértékű lehetett a fehérség, de a testen lévő világos foltról is *kesének* neveztek a lovat.

A lovak megnevezése ivaruk és koruk szerint: *csődör*, *kanca* (*kobila*), *paripa*, *csikó*. Paripát nem tarthatott magánember. Csak a honvédség, de a honvédségnek ez a része a Földművelésügyi Minisztérium alá tartozott. Használatuk szerint volt *igás* és *hátas*. De ez utóbbiból alig akadt a faluban.

Az igásnak szánt csődörökét később is kiherélték. Ezt a műveletet az első világháború idején egy idejára halasi pásztor végezte. Ilyenkor négy darab láncos *klumpát* (bilincset) tettek a ló négy lábára. A láncokkal az első lábakat hátra- a hátsókat előrerántották. A ló ekkor az előre elkészített szalmára esett. A műtét elvégzése után az ereket facsipesszel szorították el. A jászolhoz vezetett állatnak eleinte felkötötték a fejét, hogy ne tudjon lefeküdni két-három napig, s ez idő alatt többször is megjáratták.

1812-ben még szokás volt Bátyán a számosállatok kormegjelölésére szolgáló ősi *harmadfü* kifejezés. Ebben az évben ugyanis Jéló György végrendeletében a következőképpen intézkedik: *Helységben lévő Házamat minden hozzátartozandókkal, úgy szinte Szállásomat, s ott lévő Négy Kis Borjas Tehenemet, Két 3fü, Két 1 esztendő Tinómat, Négy Ló, Két Vasas Kotsi, 6 sertvés, Tíz Kaptár Méhem...*

A ló neve

A hatvanas években volt egy általános iskolás diákom. Jóeszű, de az iskolai kötöttéseket nehezen tűrő, rosszul tanuló parasztyerek. Ebben is hasonlított a Móricz Zsigmond novellájában szereplő Rojtos Bandihoz, meg abban is, hogy mindene volt a ló. Akkor már téeszvilágban éltünk, szülei istállója üresen tátongott, s ő az iskolán kívüli életét leginkább a téeszmajor istállóiban töltötte. Segített az oda beosztott felnőtteknek. Talán soha életében nem kapott leckét, amit olyan lelkesen teljesített volna, mint amikor azt kértem tőle, írja le a téesz lovainak a nevét. Fejből tudta a névsort, s már írta is: *Árva, Baba, Bogár, Csillag, Csinos, Gazsi, Géza, Holló, Julcsa, Kacér, Kedves, Kese, Kesely, Kicsi,*

Laci, Linda, Lepke, Madár, Matyi, Pajkos, Rigó, Sanyi, Sárga, Szárca, Szellő, Szödrös, Szultán, Tüzes, Villám, Vilma. Csupa szép magyar nevű állatok. A kancák gyakran kaptak női nevet (Julcsa), a csődörök (ménék) férfinevet (Laci), színükről nevezhették őket (Bogár, Holló, Kese, Szödrös, Fecske), de jelükről is (Csillag, Lepke). A név kifejezhette tulajdonságukat: Pajkos, Kacér, Tüzes, Villám, Kicsi. Benne lehetett a gazda lóhoz fűződő szeretete: Kedves, Csinos, Szultán, Árva, Baba.

A vásárban vett ló általában megtartotta a nevét. Fekete Fülöp azonban, aki néhány éve még a szilvásváradai vásárban vett jószágán lovagolva tette meg hazáig a mintegy háromszáz kilométer utat, azt mondta: *Nekem nem tetszik, hogy a lovaknak emberneveket (személyneveket) adnak. Például Juci, Géza. Ha én ilyen lovat vennék, biztos átkeresztelném olyanra, hogy Pajkos vagy Fecske. Megszokná, megtanulná az a ló.*

Hogy a kedves háziállatnak nevet adnak, ezáltal egyedivé teszik. Keleti lovasnomád népek hősénekeiben a hős nevét gyakran emlegetik együtt kedvenc lova nevével. A türkök történetét például leghíresebb vezérüknek, Kül-Teginnek 1300 éves sztléje őrizte meg, s innen tudjuk harci ménjeinek a nevét is. *Alp-alcsi nevű fehér lován indult a csatába..., Tadic Csurpej (nevű) lovára szállt..., Kül-Tegin Azman (nevű) fehér lován támadott..., Kül Tegin ekkor Árva (nevű) fehér paripájára szállt...* (Az Árva lónév Bátyán is élt.) Nyilván nálunk is ilyen hősének őrizhette meg a kerlési csata emlékét, amelyben Szent László Szög nevű lovával érte utol a leányrabló kunt. Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelemben* megnevezi Deli Vid lovát: *Ő Karabul lovának megkapja fékszarát. (XI/81.)* Arany pedig Toldi Miklós Rigó nevű lováról beszél.

Egy bátyai rác nyelvű közmondás szerint a házastársaknak egy akaraton kell lenniük, mint a páros hamba fogott lovaknak. Ha nem így van, akkor baj van a házassággal. A közmondásban a lovak neve magyar. *A Cicka kece, a Nota ne ce. (A Cicka indít, a Nóta nem indít.)*

A bátyai népi emlékezősekben is számon tarthatták az ős lovainak nevét, mert Markó József tanító így beszélt családjá eredetéről: *Egyik ősanyámnak öt fiú gyermeke született: Markeje, Vinkeja, Jozeja, Paveja és Andreja. Az egyikük megnősült és Markó-szállásra költözött. Csodaszép lovai voltak. Nagypám még tudta is a lovak nevét, de én már nem tudom. (A személyek neve megmaradt, a lovaké kihullott az emlékezetből.)*

A hőmese paródiája a hazugmese. Ezzel magyarázható, hogy ebben is számontartják az állatok nevét – ami ott talán a hitelességet is szolgálta, s később stiláris elemmé vált –, megtalálható a Fekete Ferenc által elmondott *Szúnyog lábán az égbe* című hazugmesében. Itt a történet a hőmesei égigérő fa megmászásának motívumával indul, a hazugmese hőse pontosan úgy kúszik fel az óriási szúnyog lábán az égbe, mint a hőmese kiskondása az égigérő fán. Nos, ebben a parodikus alkotásban már nem lovak, hanem, nyilván a műfaj fordítottsága miatt, ökrök nevei szerepelnek. *Befogtam a kilenc ökröt. Az ökrök nevei voltak: Körmös, Högyös, Dudás, Darázs, Daru, Villás, Bodor, Gatyás.* (Hogy a kilenc ökrök nevéként csak nyolcat sorol föl, a hazugmese természetéből következik.)

Egy történeti monda szól arról, hogy 1848-ban a bátyai zsellérek épp az uraság kerítését javították, amikor Kalocsáról *szürke lovon érkezett egy ember*, aki kihirdette, hogy megszűnt a robota.

A ló lehetett tanulékony, szófogadó, engedelmes vagyis *jámbor*, *kezes*, de akadt ravasz, rosszindulatú, *csökönnyös* és *fáradékos* (fáradékony) is. A nagyon megkímélt ló könnyen válhatott *kényössé*. Az elhanyagolt, rosszul táplált, sovány lovat *gebének* mondták.

A jó lovat gyakran hasonlították a sárkányhoz. *Olyan vót az a ló, mint a sárkány. Szokták mondani, hogy úgy mennek a lovai, mint a sárkány. Vagy ha két lova volt, mint két sárkány. Vagy úgy megy, mintha sárkányok húznák a kocsit.*

A lovat így indították: *Csillag, née!* Vagy: *Gyí!* Megállítás: *Psz, hó! Hóha!* Vagy: *Ha! Vagy: Hó!* Fordítás, oldalzó mozgás: *Tüled, née!* Hátramenet, tolatás: *Curukk!* A csikó megszó-

lítása, félreküldése: *Csöt, née! Maci, née!* Föltűnő, hogy a legtöbb gazda Bátyán a lovával általában magyarul beszélt, magyarul szidták, dicsérték.

Még a valamikori szállási csárdára is kiírták:

*Hóha, Sárga!
Itt a csárda,
Itt a világ közepe!*

Legeltetés

1728-ban Bátya és Varajt pusztja területén a legelő 150 földesúri szarvasmarha és 20 ló számára elegendő a kedvező nyári hónapokban. A Duna kiáradásai alkalmával kénytelenek a Kalocsai Érseki uradalomtól legelőt bérelni saját állataik számára, amíg a víz vissza nem húzódik. Mivel az áradás néha fél évig is eltart, a legelőbérlelésből nincs több hasznuk, mint ami napi szükségleteiket fedezi.

1851-ben a 4740 holdas bátyai határból 3000 hold a legelő, s ezen 1859-ben, az úrbéri per idején, a bátyai bíró szerint több mint 2000 darab ló és szarvasmarha... egyedül a nép... kezén létezik. Ugyanebben az évben egy összeírás 14 bátyai pásztornak a nevét őrizte meg. Közülük *Tuftsia Sándor csikós számadó – Bátya község ménes számadó, Zsigmond József csikós számadó, Bencze János csikós bujtár.* (A többiek, gulyások juhászok, kanászok.) 1857-ben feljegyezték, hogy a Kesina háton 1 kőkút található. Valószínű, hogy a Kesina hát Kesely hátat, a lólegelőt jelenti, a kőkút pedig téglával kirakott kutat.

Bajnai József 1862-ben a kalocsai sárközi állattartásról a következőket írja: *Takarmánynövény alig természetik, s a téli istállóba szorult számos marha kukoricaszárral, mely felvágatlan, s fülllesztetlen állapotban dobatik elé vagy tavaszi búza szalmán csikorog, s téli takarmányozáson elsatnyulva kora tavasszal űzetik gyenge mezőre – mint mondják – 'erősödni'. Lóherést keveset láthatni, s a koci előtt kifogott ló vagy ökör most is még csak a mezőre veretik jóllakás végett, s ha szükség van rá, mezőriül hajtatik terhő mellé. Ilyen furcsa szokás mellett nem csoda, ha a munka lassan megy, mert a marhát sem lehet étlen hajtani sokáig a nélkül, hogy a szolgálatot végképp megtagadja, s nem is lehet sokat várni oly marhától, mely erejét a mező bogaraiból szedi össze, s ezért ismét csodálni nem lehet, ha sekély szántásra is 4–6 csontos nagytermetű ökröt kell fogni az eke elé.*

A téli időben is legelőre csapott ló nem tudott legelni. Vegetált. Innen a szóláshasonlat: *Drema, koa kobila na mrazu. (Szunyókál, mint a kanca déren.)* A legelőn tartott, vagy oda időnként kicsapott lovakat meg szokták bélyegezni. 1857-ben a községháza leltárában szerepel a következő tétel: *padláson bélyeg vas.*

Markó Tamás szerint a 19. század harmadik negyedében külön legelt az ígás lovak ménese és a csikók ménese. Rájuk a *csikós számadó* vigyázott néhány *bujtárral*.

A jobbágyvilágban együtt legelhetett az uraság és a jobbágyság ménese. Illetve másféle jószágá. Az úrbéri per után (1854–1868) elkülönült az urasági és a községi legelő. Az egész legelőt 638 parcellára osztották, s a volt zsellérek, illetve a közbirtokosok birtokarányuk alapján kaptak belőle. A per után készített kataszteri térképhez egy névsort is készítettek, amelyben minden név után feltüntették, hogy az illető hány 638-ad résszel rendelkezik. Itt együtt szerepelnek a közbirtokosság tagjai, a község mint testület, a községben élő iparosok, zsidó kereskedők és a volt zsellérek. A 6, 8, 10, 12-ed résszel rendelkezők kirínak a sorból, hisz legtöbbjük ennél kevesebbel rendelkezett. Néprajzkutatók szerint a régi legelőközösség csökevényes maradványa volt a legeltetési társulat. A Bátyai Legeltetési Társulat elődje már 1868-tól működött, s az 1960-as évekig őrizte azt a kis füzetet, ame-

lyet a kalocsai M. Kir. Gazdasági Népiszkola könyvtárából kölcsönöztek ki. A Legeltetési Társulat megalakulásáról, szervezeti felépítéséről és működéséről a *Bátya életrajza* című könyvemben bővebben olvashatunk. A társulat gondoskodott a legelő tüsökirtásáról és a pásztorok felfogadásáról is. A legelő azonban ekkorra már jóformán kizárólag a szarvasmarhák kihajtására szolgált.

A 20. században, amikor már általánossá vált az istállózó tartás, a lovak a falusi házhoz épített istállóban éjszakáztak. Nyaranta azonban szokás volt, hogy a lovakat gazdájuk éjszakára a legelőre küldte, ahol *vagy a legényfiú vigyázott rájuk vagy a Jóisten*. A hiedelemtörténetek gyakran kezdődnek így: *Két embőr elmönt lovakat legeltetni éccakának idején. Öregök úgy möntek legeltetni lovakat. És akkor közüük elgyűtt a lámpás. Régön az emberek éccaka ki szokták vezetni a lovakat a legelőre legeltetni. Egy bácsi is Szent György napkor a lovait legeltette*. A legényfiú ilyenkor kipányvázta a lovakat, vagy béklyót, nyűgöt tett az első lábukra. Arra kellett csak ügyelni, hogy az állatok kárba ne menjenek. Ilyen alkalmakkor több lólegeltető fiú is a fűben heverészve egész éjszaka beszélgetett. Néha azonban baj is történhetett, mint arról a következő, Jéló Pál által elmondott történet tanúskodik:

Apám Ócsénybe vót csépelni. Anyám meg kiküldött délután legeltetni. Jó bepálinkáztam, azután mentem ki az Ágina-barába. Kinyűgöztem a lovakat, aztán tüzet csináltam, kukoricát sütöttem. Az elsőbül alig ettem, hát elnyomott az álom. Elaludtam. Mikor fölbredek, de hideg van. Hát hol vagyok én? Fölöttem ragyognak a csillagok. Tudom, hogy Nagyasszony nap vót. De hol vannak a lovak? Akkor ijedtem meg. Hát észrevettem, hogy merre mozog a kukorica levele. Meg is fogtam őket. Levettem a lábukról a nyűgöt, az egyikre felhúzódkodtam. A kötőfékek egymáshoz vótak kötve. Ahogy megüünk, hirtelen valamitül úgy megijedtek, hogy vágtaba kezdtek. Az út tőtése jó magas, mégis egy ugrással körösztiül az árkon, és föl az útra. Dusnoki emberek hajtották a tehenet Kalocsára. Hát az én lovaim a vágtaba megközölték a tehenet. Így értünk haza. A dusnoki ember a botját is utánunk vágta mérgébe.

Ha már említettem a kipányvázást, vagyis azt a legeltetési módot, amikor a lovat hosszú porázon cövekhez vagy karóhoz kötötték, el kell mondanom egy közkeletű obszcn szitkozódásunk lótartáshoz kapcsolódó értelmezését. (A szitkozódás így szól: *Lóf... a s... edbe!*) Nyelvészeink szerint ugyanis nomád őseink (mai nomád népekhez hasonlóan) hátaslovaikat éjszakára kipányvázta. Mivel a sztyeppén ehhez nem találtak volna megfelelő karót, vezetéklovaikon magukkal szállították a lókarót, amit *lófának* (*lófa*) neveztek. Ezt állították aztán le jurtájuk mellé, s hozzákötötték hátasállatukat. (Ezeket a lófákat az égi istenek lófái – égig érő fái – modelljeinek tekintették. S szakrális tisztelettel öveztek.) Ha aztán a sötétség leple alatt egy tolvaj elkötötte róla a lovat, s a lóköttöt megfogták, büntetésül karóba vagyis a lófára húzták.

Pásztorok és betyárok

1862-ben írta Bajnai József a Kalocsai Sárköz régi állattartásáról: *Van egy, mit a régi jó idők dicséretül emlegetnek az öregek, s ez az, hogy a rideg legelő életet élt gulyák- s méneseekben kevés ló- és marhalopás történt. De most már az egyszerű erkölcsű Sárközben is bekövetkezni látszanak az idők, hogy a gazda nem alszik gond nélkül, ha lova szerszámát – mint ezelőtt Istenben boldogult apja is, maga is – kerítetlen udvarán az istálló falába vert faszegyet éjen át lógni, marháját pedig felügyelet nélkül kényre barangolni tudja, mert most itt is már támadnak, kik marha becsét jól érezvén, felkeresik azt még a keresztvasas istállóban is csak úgy mint a tyúkokat a padláson, hova éji szállásaikra elvonulnak.*

A népi emlékezet is tud arról, s még magam is láttam, hogy a szállási istállókra erős ajtókat szereltek a betyárok miatt. *Három sarokvasa vót, a középsőn anyacsavar. Leemelni nem*

lehetett az ajtót. Máshol keresztvas zárta el, de azt a betyárok nem tudták átléptetni. Ebben az időben már nem volt tanácsos őrizetlenül legeltetni sem. Nyéggel lakolták a lovakat, szabadon eresztették. Reggel aztán sokszor kereshették, mer a betyárok elvitték. Mesélnek arról is, hogy a betyárok a szállási Kukorica csárdába lovastul állítottak be. A férfiak ezért jártak ki a szállásokra, ahol bezárkóztak az istállóba. Előzőleg szóltak egymásnak a szomszédok, hogy ha kiabálok, akkor gyere, mer lopják a lovat. Társaságban persze megnőtt az emberek bátorsága. Őt, hat, tíz ember is összegyűtt egy-egy istállóba. Vigyáztak, mer loptak nagyon. Nagy lopások vótak. Kívül verték az ajtót, bent meg ezek nyomták. Akkor baltával kezdték verni. Begyűttek. – Maguk akarnak rabolni? – kérdezte valaki a bentlévők közül. Összeverték, aki mondta.

A 19. században Magyarországon kialakult a pásztorok és a betyárok között egy titkos kapcsolat. Azok a betyárok, akiket egy-egy ménes csikósai segítettek, rejtegették őket, ideiglenesen befogadták az általuk lopott lovakat, védelmet és segítséget is kaptak viszonosságul. A bátyai pásztorok sem voltak mások. A híres Pajka pásztor leszármazottja erről még a családi hagyományból tud.

Öregapámékhoz szoktak járni betyárok. Értették egyik a másikát. Egyszer elveszett Koprivanaczéknak két gyönyörű szép csikója, és elgyűttek ezek a betyárok látogatóba. Öregapám vót a számadó. Panaszkodott nekik. Bátorították: Ne félj semmit! Meglesznek! Harmadnapra megvótak. Ide vezették a gazdájához. A vezetőknévét hallottam, hogy Mezeiek vótak Gerjenbül.

Elgyűttek hárman. Jó husángokkal gyűttek, este. Szűrbe. És ez a Sándor (Tupcsia nevű pásztor) állandóan kérdezte, hova valósiak. Öregapám pedig azt mondta: Hallgass! Ne kérdezd. De ú tovább kérdezte. Egyszer az egyik fölkel, és azt mondta neki: De b... meg az apja úristenit! Majd mingyá megmondom. Hát a sarokba ment. Alig bírta öregapám lecsillapítani.

Egy betyár szokott járni az ipamhoz. Mikor itatás vót: Jó napot, Sándor bácsi! – köszön neki. De semmi nem vót nála, csak egy bot és rongyos szűr a vállán. Mondta neki az ipam: Adjon Isten! De ne ám, hogy megkérdezze valamelyik bujtár, hogy hova mén, kicsoda maga. Azt nem szabad megkérdezni az ilyen embertől. Vége vót az itatásnak. Lenyugodtak a kút körül. És akkor úk is leültek ebédelni, a bujtárok és a számadó. Megkínálták azt a valakit is, aki gyűtt. Tessék hát falatozni. Ami van szegény embernek: kenyér, hajma, szalonna. – Jó van Sándor bácsi, jó lösz az is – mondta szegény hangon. Akkor hát egy kicsit beszélgettek, míg a gulya nyugton vót. Kérdezte a Sándor bácsitul, hogy van-e valami baj a gulyába, vagy a csikókba. Mondta Sándor bácsi: Nincsen hála Istennek, nincsen semmi bajuk se. Ment a gulya szanaszét legelni. És a vendég nem igyekezett túllük, hogy elment vóna, hanem bevárta az estét is náluk. Akkó a jószág ment haza. Estefeléd elengedték úket. Ú megen a Sándor bácsi meg a bujtárok jöttek haza, de ez is jött velük, ez a betyár, de nem szótak neki semmit se. Nem szabad vót szóni, hogy ne gyűjjön. Akkor tájba uralkodott a Rózsa Sándor bandája. Begyűttek. A vacsora készen vót. Terítve vót má az asztal, mikor hazagyűttek. Mondta az asszony: Mosakodjanak, kész a vacsora. És hozzáfogtak vacsorázni. Megkínálták a betyárt is, s az vacsorázott velük szép nyugodtan. El is beszélgettek egész este. Hajnál tájba, úgy éjjél után két óra tájba, akkor mondta a Sándor bácsinak a betyár: No, Sándor bácsi, én most elmegyek. Ne féljen, nem lesz magánál semmi baj se. Nem is vót a gulyába semmi baj, se a csikók között. Ha jött valaki más erre, talán csendőrok, hogy megkérdezték az öreg gulyást, nem látott-e erre olyan valakit, akkor hát felelte nekik: Hát nem láttam. Mer nem szabad vót kivallani neki, mer a többi bandák valami kárt csináltak vóna a gulyába vagy a csikókba.

Jószágteleltető szállások, falusi istállók

A régi iratokból kitetszik, hogy a 19. század első felében még a jószágokat a falutól néhány kilométerre álló (részben maig meglévő) szállásokon tartották. Bátya tehát két beltelkes, megosztott település volt. Ennek a településtípusnak a kialakulása részben a

kertészkedéssel, részben az állattenyésztéssel magyarázható. Kapitány János ugyanis így beszélt a régi lótartásról: *Az öregapámnak vót tizenkét lova. Az kiment tavasszal a legelőre, ősszel gyüött csak haza. Kiment a ló, és hazagyüött a csikóval. A bátyai gulyák híresek vótak, és ezek a ménesek is, mer ez nem szikes talaj, jó minőségű fű termett rajta. Attul hízott a jószág. Rideg gulyák vótak és ezek a ménesek is. A félrideg tartásról így beszélt: Szent György napkor kihajtottak, András napkor behajtottak. Télen engedték csak haza a csikókat. Nyáron a legelőn éjszakára karámba vótak. A karámokat durungokbul állították. Szinte ugyanezt írja Bajnai József 1862-ben megjelent Sárközi árvízkönyvében: *A tenyészkanczák a ridegmarha (növendékek vagy meddők) kora tavasztól késő őszig gulyánkint pásztorra bízva, Isten szabad ege alatt éltek és szaporodtak, s az irigylendő gazda csak a tél kezdetén kezdett örülni számos és szép lábasjószágának, elszörnyülködve a nem vélt számon, s rögtön összeüött valamiből téli szállásul szolgáló marhaólakat.**

Bátyán nyilván nem kellett hirtelenében összeütni a jószág számára téli szállást, mert régen megvolt már az a paticsfalú, nádfödeles épület, ahol a lábasjószág kihúzta a telet. Szűcs Péter Pálné emlékezett arra, hogy az 1800-as évek végén a szomszédok téli időben: *Hajnalban azzal ébresztették egymást a faluban: gyerünk, sógor, szállásra a jószágához! Sáfrán József szerint: Télön kigyüött egy öreg, az etette a két-három darab jószágot. Sáfrán Józsefné meg úgy tudta, hogy: Egy hétig is kinn vótak az öregök. Esetleg a szomszéd jószágát is gondozták. Sáfrán József így mesélt: Télön kigyüött egy öreg, az ötette a két-három darab jószágot. Ott vót kóró. Egy sajátos életforma kezdett kialakulni: Négy-öt istállóhoz fölváltova möntek ki ketten-hárman, ott is maradtak pár napra őrizni és ötetni a lovakat. Voltak olyanok is, akik egész télen kinn laktak, csak karácsonykor gyüettek be a faluba. Árvíz idején csunnyal (fatörzsből kivájt bodonhajóval) vitték a takarmányt, s a gondozók is így jártak ki. A tehetősebb gazdáknak, mint például Matota Péteréknek, két szállásuk volt: egy a szarvasmarháknak, egy pedig a lovaknak. Ez utóbbiakat ugyanis nem volt tanácsos együtt tartani a marhákkal, mert azok hamar betetvesedtek, s tőlük a lovak is elkaphatták. A szegényebbek meg úgy oldották meg a teletetést, hogy egy istállóba két család is beszállásolta a lovait. Egy istállóba két család lova is vót teletölbe. Hasonlóan közös istállóról tudósít egy 1841-ben kelt szerződés. ...a fölső szálláson levő tulajdon szállás tanya épületem mellett levő darab pusztá Telkemet Matota József Tek. Vigyázó Uraság Jobbágynának húsz, azaz 20 váltó frtokon örök áron olly feltétel alatt eladtam légyen, hogy az szállási szomszédok jelsül Matota József, alulírt Matota Balázs, Szűcs János, Szűcs Mártony, Gutí Mártony, Illés Mihály és Illés Lukáts által közös szállási épületet tsináltathassék, mely házat mivel Matota József már tulajdon költségén 80 váltó forintokon felépítette ezen, s a Telek árában összesen tehát 100 váltó frtokban általveszi a nevezett gazdaság az egész épületet Telkestől együött, s a 100 frtok aránylag mindenki által neki kifizetődven ezen épület Telkestől 10 gazda tulajdonává válik. Téli időben hosszú szórt eresztettek az állatok, megették maguk alól a ganét is. Ezekben az épületekben gyakran kinn aludtak a gazdák is, máskor meg reggelenként gyalogoltak ki, hogy ellássák az állatokat. Mivel gyakran nem volt elegendő takarmányuk télire, fűzfaágakkal etették a jószágokat. Így nem csoda, ha sok elhullott közülük. Tavasszal, mikor ment ki az ember a szállásra: Szomszéd, gyüjjön segíteni, fölemeljük a lovat. Nem bírt föllállni. Nem vót (neki) mit enni.*

Az istálló Bátyán általában az alföldi típusú hosszú parasztházakkal egybeépítve, azzal egy fedél alatt, az épület végében volt, amelyet a fészker követett. Ez utóbbiban tartották a kocsit és a szerszámokat. A szállásokon azonban még akadt néhány olyan épület elrendezés is, amelyben a lakóépület külön állott az istállótól. Az istálló bejáratával szemközti fal mellett húzódott a deszkából eszkábált jászol. Nagyobb gazdáknál kétoldalt állott a jászol. Külön a lovaké, külön a teheneké. Ujabbán sok helyen már beton jászlakat használtak. Peremébe voltak a jászolkarikák, amelyekhez az állatokat kötötték. Ha tehenet is tartottak a lovak mellett, a két állatfajt *strajfa* választotta el. Volt, aki a strajfa egyik végét a jászol szélire helyezte, a másik végét meg a földre a lovak lábához. De általában fel volt függesztve láncra a strajfa, s a gerendáról lógott. Nagyobb gazdáknál az istálló sarkában

állott a béres hálóhelye, a *kuszlik*. A takarmányt általában az istálló padlásán tárolták, de volt olyan is, ahol az udvarban külön álló *polyvás* volt erre a célra.

Volt, aki golyóra kötötte a lovat a jászolhoz. Ezek a kb. 10 cm átmérőjű átfúrt faragott fagolyók arra szolgáltak, hogy megakadályozzák a lónak a kötőfékszárbá való lépését. A golyó tehát a kötőfékre volt felhúzva.

Az istállót minden másnap szokták takarítani. Kihordják a trágyát, új szalmát terítenek. A lovakat minden reggel vakarják lóvakaróval vagy kefével. Egy paprikakereskedő béresét úgy ellenőrizte, hogy fehér kesztyűt húzott, azzal simította meg lova hátát, aztán megnézte a kesztyűt, hogy poros lett-e.

Nyáron, ha volt az udvarban árnyékos hely, ki szokták hozni oda a lovakat az istállóból, a kocsi mögé kötötték őket, ott ettek, és éjszakára is ott maradtak.

A paraszti lótartás egy sor kiszolgáló iparágat hozott létre. Ezekre itt nem térek ki, csak megemlítem mint ilyeneket: a kovácsot, a bognárt, a kötélverőt, a szíjgyártót, a csengőkészítő kolompárt.

Lóvásárok

A bátyiaiak számára a legfontosabb lóvásárok a *kalocsai* József-napi és András-napi sokadalom voltak. Eljutottak azonban a *bajai*, a *tolnai*, a *szekszárdi*, a *paksi*, sőt a *szabadszállási* vásárokbá is. Trianon előtt azonban szinte a történelmi határokig elmentek, még a *szabadkai* vásárról is hoztak lovat. Főleg a nehezebb testű *sodrott* fajtákat a Dunántúlról hozták. Eladó lovaikat a kocsi hátsó saroglyájához kötötték, s a vásárolt lovat is úgy hozták haza, esetleg a szomszéd fogatával. Volt olyan is, aki gyalog ment a vásárba, s a vásárolt lovon jött haza. (Szóréen ülve meg azt.)

Dr. Szabó Géza, a szekszárdi múzeum igazgatója szép leírását adja a két világháború közötti ottani lóvásároknak. *Akinek volt lova, az számos mesét tud a vásárokról, ahol bizony talán nem is akadt olyan gazda, akit legalább egyszer be nem csaptak volna. Aki pedig csak nézelődött, mint gyerekkoromban én is a baranyai meg tolnai vásárokbán, nem felejtí a külön gondosan elkerített lóvásárok különös, pörgős hangulatát, a szekerek alól hajnalban álmosan előbúvó purdékát, a rájuk morgó öreg vásározó cigányokat, majd vásárnyitáskor egy pillanat alatt zsbongani kezdő sokadalmat, a kiabáló, egymás kezébe csapkodó alkuvókat. Délután a kiürülő vásártér hangulatát, ahol a sátorból a férfiak hangoskodásának erőssége mutatta, hogy meddig tart még a csikó ára, mögötte pedig egy-egy tompa puffanás, vagy megvillanó késpenge jelezte: az alkunál azért nem mindenki volt teljesen elégedett. A kapuban a kifelé kacagva szaladó fiúk dicsekedve suhintották, csattintották egymás felé a vásárfiaként kapott kis ostort, mintha máris a bakon ülnének. A kislányok mézeskalács babát vagy szívet (...) szorítva keblükre nézték, melyiküké szebb, színesebb, nagyobb. A csendes parasztnép pedig szekérre ülve a kocsi után kötött tehénkével, vagy a vásárban vett csikóval elindult hazafelé, hogy odahaza életüket szolgáló, jó társat neveljen belőle.*

A lóvásárookra érkező lovakat a vásár bejáratánál mindig megvizsgálta az állatorvos. Azoknak a kocsiknak a rúdja végét, amelyeket el akartak adni, szalmacsóvával látták el, s az ég felé állították. Ahol csak a ló volt eladó, ott a rúd végére zablát rakott a gazda, s úgy állította függőlegesre. Aki nem volt elég élelmes, arra ráakaszkodtak a kupecsek. Megegyeztek a gazdával, hogy ha ennyiért adják el, akkor ennyi a jutalékuk, ha annyiért, akkor annyi. Attól kezdve nem a gazda, hanem a kupec árulta a lovat. Ők általában cigányok voltak, de akadt köztük magyar ember is. Nagy *lócsiszároknak* nevezték azokat, akik igen értettek a lovakhoz. Némi módosítással itt is igaz az a megállapítás, miszerint *a gyöngé fogatot tartó kis földű emberek egy része szinte mesterségszerűen, állandó mellékkereset céljából cserélgette lovait.*

A vevő megkérdezte: Mire tartja ezt a kancát? Aztán a ló koráról érdeklődött, bár ez a passzuson is rajta volt, de megnézte a ló fogazatát is. Mert az minél feketébb, annál idősebb a jószág. Megnézte a ló küllemét, a lábait. Végigsimogatta a ló lábait, és ha voltak benne apró, szemmel nem látható dudorok, azt *pókosnak hívták*, s csökkentette a ló értékét. Ugyancsak hibás volt a *kaptás ló*, amelyeknek a patája és a csüdje között volt egy kidudorodó párna. *Franciás* volt az a ló, amelyeknek a csánkja, vagyis a térde csaknem összeért. Szemrevették a szűgyit. A széles szűgyű ló volt a jó munkabíró. Általában messzebről is meg szokták nézni a lovat, és ha az első két lába takarta a két hátsó lábat, akkor megfelelt. Meg is járatták a lovat. Volt *húzópróba* is, amikor megkötötték a kocsi egy-két kerekét, s úgy indították a lovat. Hogy félős-e a ló, azt tapogatással próbálták ki. A véknyát, ha nem engedte, akkor *félős, rúgós*. Meg szokták nézni, hogy lát-e. Ha megtetszett a ló, a vevő ajánlott egy összeget, a tenyerét nyújtotta az eladónak. Egymás markába csapdostak, s a vevő mindig többet, az eladó mindig kevesebbet mondott. Végül megegyeztek.

Volt minden lónak passzusa. A vásár nyélbe ütése után a hivatalos embernél át lehetett íratni a ló passzusát az új gazdának a nevére. Fontos szerepe volt a lóvásároknak a felhajtóknak, a *cenzároknak*. A sikeres vásárt, a jó üzletkötést áldomással illet megünnepelni, amelyet mindenkor az szokott fizetni, aki pénzt kapott, vagyis az eladó, s belőle a cenzárs sem maradhatott ki. Volt úgy, hogy az alkuban kikötötték, hogy az áldomást ki állja, s így esetleg a vevő fizette az áldomást.

Egy jegyzék szerint 1843 áprilisában a bátyai bíró Szekszárdon járt lovat venni (nyilván a községi előfogat számára), s ekkor *révre, vámra 24 krajtzárt* költött.

Harangozó László elmesélte, hogy nagyapja az első világháború előtt a szabadkai lóvásárban keresett lovat. Egy szerb gazdától megkérdezte, hogy mire tartja a csikót, mire az a magyar szón felbőszülve ostorával végigvágott az érdeklődőn. A Harangozó nagyapja ekkor átöltözött, és később újból megjelent a szerb tulajdonosnál, de most már rácul érdeklődött, s sikerült is megvennie a lovat.

Mi voltunk szálláson a nagyapám eltartói – meséli feleségem. Egy darab föld termésének értékére haláláig számot tartott. Pár év múlva ebből összejött neki egy nagyobb összeg, s egy alkalommal szomszédja kociján elment a hajósi vásárba. Csak estére ért haza. Már a kapu előtt kiabált: Erzsi, nyisd ki a kaput! Erzsi boldogan szaladt, nyitotta a kaput, hát a dedó ott állt egy szép nagy lóval. A ló azonban nagyokat nyerített, kétlábra állt, nem akart bejönni. Akkor édesapámnak kiabált, hogy segítsen bevezetni a lovat az istállóba. Még a szomszédból is kellett segítséget kérni. Nem értették, mitől félhet ez a ló ennyire. Mindent eltakarítottak pedig előle. Végre észrevették, hogy a kertben lévő gyümölcsfákon úgynevezett csilingó-csattogó sztaniol fóliák voltak felakasztva madáríjesztőnek. Miután leszedték azokat, a Rigót csak akkor lehetett nagynehezen betuszkolni az istállóba. Később is olyan ijedős volt a Rigó, úgy hogy a következő vásáron túladtak rajta. A dedó meg is ígérte édesapámnak, hogy többet ő lovat nem vesz.

A lóvásárláskor már gondoskodni kell a mágikus segítségéről. *Ha nem sikerül az egyik vásárba eladni a lovat, le kell szedni a patkóját, ha új is, és megint megpatkolni. Akkor sikerül eladni. A sikeres eladást meg azzal biztosíthatják, hogy nem szabad sajnálni.*

A lovat, mikor megveszik, először a malomba hajtják, hogy egészséges legyen, hogy sok hasznot hajtson, mint a malom.

A lovak használata. Munka, közlekedés

Mint már említettem, a parasztcsaládokban kialakult hagyományos nemek szerinti munkamegosztás alapján az aprójószág (baromfi) gondozása és a tehén fejése a nők dolga, a lóval való bánásmód kifejezetten a férfiak feladata volt.

Míg az aprójószágokat általában ötettkék, a lábasjószágoknak inkább önni adtak. Adtál a lovaknak? Kaptak a lovak? – kérdezték. A gazda csak azután ültetett a vacsorához, miután a lovakat ellátta. Étkeszéskor első volt a ló, aztán jött a gazda. Nyáron napjában háromszor, télen kétszer adtak a lovaknak. A lovak számára az élelmet a jászolba dobták, öntötték. Lehetett ez széna. Bátyán azonban kevés volt a kaszáló, kevés széna volt a gazdaságokban. Szűken bántak vele. Az előljáróság árverezte az utak, dűlők szélén, a gátoldalban a füvet kaszálásra. Ilyenkor szinte verekedésre került sor a sok igénylő között, mert olyan takarmányszegény volt a falu. Nyáron viszont adtak zöld lucernát. Egész évben volt csöves kukorica, szecska, abrak. A nagy deszkaládában, a *ferslőgban* keverték a korpából, aprított tökből, polyvából, szecskeből és reszelt marharépból készült eledelt. A takarmány elkészítéséhez használták a kézi kerékkel hajtott *szecskaavógót* és a répa feldolgozására szolgáló *reszleőt*. Tavasszal a szénát zöldtakarmánnyal keverték, hogy az ne ártson meg a jószágoknak. Télen éjszakára a kukoricaszár leveleit is a lovakkal etették meg. A csupasz szárákat, a *szaríziket* újból kévébe kötötték és a kemencében tüzeltek el. Általában kora reggel, munkába indulás előtt adtak a lovaknak, aztán este, munka után. Ilyenkor itatták is őket vödörből vagy a kút vályújánál. Napközben, ha pihent a ló a föld végében lévő akácfa hűsében a hátsó saraglyához kötve, a kocsiodalba vetett frissen kaszált füvet vagy tarló kaparékot fogyasztott. *Abrakos tarisznyát* inkább csak a városi piaci várakozás alkalmával akasztottak a ló nyakába. Hegedűs P. József bátyai paprika-nagykereskedő 1946-ban készült írásba foglalt becslése szerint egy ötholdas parasztgazdaságban a két ló ellátására napi 3 kg abrak szükséges, ami egy év alatt 1095 kg-ot jelent.

Télen, amikor nem volt folyamatos kinti munka, néha-néha csak azért fogták be a lovakat, hogy megjárassák őket. De még ekkor is végeztek valamilyen hasznos tevékenységet. Kimentek a rakodóba, hogy hozzanak haza egy kocsira való szénát, szalmát, a szárkúpokból kukoricaszárat. Ilyenkor hordták ki szánkóval az udvarokból a havat a legelőre. Néha-néha ellátogattak kocsival, szánkóval a szomszéd falubeli katonacimborához vagy a szállási, illetve a falubeli rokonokhoz.

A nyári nagymosás, aratás előtt vagy inkább után, amikor már a kapálás is befejeződött, félig-meddig ünnepi eseménynek számított. Ilyenkor lovas kocsival vitték ki a Dunára a kilúgozott szennyest, s nemcsak azt, de szinte a magukon lévő valamennyi ruhát is kimosták. A gyermekek a sekély vízben boldogan lubickoltak, a gazda meg kicsit lejjebb behajtotta a vízbe a lovakat, lemosta őket, s maga is megfürdött.

Egy jó gazda két lóval rendelkezett. Ennyi elegendő volt földjeinek megmunkálásához, a szántáshoz, boronáláshoz, trágyahordáshoz, palántaszállításához, hordóskodáshoz, a 19. században a nyomtatáshoz, a betakarításhoz, a család napi kihordásához arra a földparcellára, ahol éppen az időserű munkát kellett végezni (vetés, ültetés, aratás stb.). A 19. században még a hagymát, káposztát szállító dereglyéket is lovak húzták az árral ellenkező irányba a partról. Valószínű, hogy lóval működött az a két szárazmalom 1715-ben, amelyek közül az egyik a falu közepén állt, s amely 15 pozsonyi mérő gabonát fogadott be. Az 1800-as években a paprikaórló szárazmalmokban a lovat rendszerint az örlető gazda adta, de adhatta a malmos is. Még a 20. század elején is működött az az olajsutú Dobosban, amely szintén lómeghajtású volt. A körbe-körbe járó lovakat kétóránként kellett cserélni. A gyűdi vagy más búcsúba induló zarándokcsapatot is mindig kísérte egy fogat. Ez szállította a nagyobb batyukat, erre ülhetek föl időnként azok, akik nagyon elfáradtak, vagy kisebesedett a lábuk a gyaloglás során. Építkezés során az építőanyag, a föld hordása is kocsifuvarral történt.

A lovas gazda gyakran segített a ló nélkülinek földje fölszántásában, termésének hazahordásában, ekekapálással, s mindezért az illető gyalognapszámmal fizetett, vagyis elment kapálni, paprikát csipedni stb. De néha még a két lovas gazda is szegénynek érezhette

magát, mint arról Szirányiné Maros Erzsébet beszámolt. *Hát az én életömről ne is beszéljünk, mer olyan szegényök vótunk, hogy no. Ugye apám vergődött, hárman vótunk testvérök. Akkor még ott szálláson laktunk. Vót apámnak ugyan tehene is egy vagy két lova, meg disznók meg baromfi is vót. Akkor tán még földünk se vót a házhoz. A szegényebbek örültek, ha egy lovat meg tudtak venni, elég gond volt annak a tartása is. Az egyes lovat mindig a rúd jobb oldalára fogták be. Az egylovas gazda azzal a szólással vigasztalta magát, hogy egyes lónak nincsen párja. A szólás humora kettős értelméből fakadt. Az egyes valóban páratlan szám, a nincsen párja, jelentése azonban lehet az is, hogy nincs több ilyen ló a világon, ez a legkiválóbb, páratlan a maga nemében. Az egylovas gazdák sokszor ketten-ketten összeálltak, összefogták a lovukat, s így végezték el azt a munkát, amit egyes lóval nem lehetett volna (szántás, hordóskodás).*

A régi lovas kocsis világban KRESZ nélkül is kialakult a közlekedési morál. A földesutakon mindenki a kátyúmentes sávot kereste, s ha két kocsi szembetalálkozott egymással, iratlan szabály volt, hogy a fiatalabb kocsis tér ki az idősebb elől, illetve a nagy terület megrakott kocsinak tér ki a másik. A legnagyobb sértés abból származott, ha az egyik kocsis a mellette elhaladó lovakat megcsapta ostorával. Így tett a dölyfös úri kocsis Arany János versében: *„Jobban esik neki, a kevély lelkének, / Ha nyakába sújthat a két árva sőrénnek, Jobban esik neki, ha egyet kiálthat /: Földi, a keréka gyiratja a hájat.”*

Paprikabetakarításkor a zsákokkal jól megrakott kocsira nem ült föl gazdája, nem a lovak, hanem a termés kímélése miatt, s inkább a szekér mellett ballagott. Hordóskodáskor a vendégoldallal megnagyobbított kocsira 7 köröszöt is fölraktak, de kisebbekből akár 9–10-et is. A rakományt a hatóles rudallókötéllel rögzítették, s gamóval szorították le. Ha valamilyen ok miatt felborult, kocsisa a rakomány tetejéről a földön találta magát, az arra menők ingerkedve odaszóltak neki: *Megjött Lackó, hozott körtét?* A tréfában a nyári László napra van utalás, amikor elbágyad az ember a hőségtől. Arany János ezt így írta: *„De felült Lackó a béresek nyakára, / Nincs ki vizet merjen hosszú csatornára.”*

A család lova, illetve lovai még arra is szolgáltak, hogy a közeli vagy távolabbi helységek piacaira, vásáraiba szállítsák gazdájukat, esetleg a szomszédokat. Már 1831-ben felrója az egyházi látogatás a bátyiaiak bűnéül, hogy *vasárnap kocsival elhajtanak a faluból*. Nyilván a távolabbi helységek piacaira igyekeztek ilyenkor. Sok olyan gazda volt, aki rendszeresen vállalt efféle *piaci fuvarozást*. Az ilyen fuvarok néha veszélyekkel is jártak, de szerencsés esetben jó jövedelmet is hoztak, mint arról Benczéné Hegedűs Erzsébet beszámol. Jobb gazdák épp ezért két kocsit is tartottak. Az egyiket munkára, a másikat inkább utasok szállítására, piacra való hajtásra használták. A jobb módúaknak voltak *cséza kocsijaik* is. Ez utóbbiakhoz bőrirés és jobb szerszám is illett. Ilyenkor még a szerszámot, de még a lovak patáját is kifényesítették Ferkó olajjal, a kopott ostor helyett meg az ünneplő, nemzeti színű sallangost használták.

1862-ben Bajnai József szemléletes leírását adja a Kalocsai Sárköz áruszállító fogatainak. *Ki ne ismerne rá görbült oldalú, kopott kocsijáról, szeszélyes összeállított lovairól, öltönyeiről, nyers gúny és vastag tréfákkal tarkázott beszédéről Sárköz fiára és lányára? (...) Ha hosszú menés után sebes ügetésre hajtott két: kicsiny, kisebb, legkisebb, nagy, nagyobb, legnagyobb hasonlítási fokozat szerint egymás mellé fogott ló után Tolnába, Baranyába, különösen Szekszárdra, Pécsre vagy Mohácsra csikorog be valamely ponyvákba pakolt cserénysaraglyás szintelen edény, azaz: kocsi, tudják, hogy Sárközben szabadok az utak, nem volt eső, nem volt árvíz. Az utak gyalázatos volta miatt gyakran kényszerültek arra, hogy a szomszédok összefogják lovaikat a szekér elé, s így négylovas kocsival tudtak csak eljutni akár még a közeli Kalocsára is.*

Volt a faluban egy Mózsi zsidó, aki fillérekért vásárolta a káposztát, de édesapámék nem neki adták, hanem kocsira rakták, és vitték Kiskőröse, Soltra és a kunsági falvakba. Mondta is a nagypapa:

Várjál csak fiam, ezek a kunok milyen gazdag emberek, tíz-húsz arany koronással fizetnek, nem is alkudoznak.

Nem is, mert már ismerték a nagypapát. És ez így ment hat héten keresztül. Hétfőn indultak, és csak péntekre értek haza. Éjszakára sohasem indultak, mert féltek, nehogy valami betyárok kirabolják őket, mert akkoriban bandákban lóháton nagyban garázdálkodtak ezek az Alföldön, sőt még nők is voltak köztük. A nagypapa vászomból varrt a csikókat, és azt akasztotta a nyakukba egészen az ing alá, hogy oda tegyék a pénzt. Édesapámnak ez nagyon tetszett. Útközben édesapám hajtott, de amikor a falukba értek, akkor helyet cseréltek, és a nagypapa fogta a gyeplőt, édesapám meg büszkén hátra ült, és nagy hangon kiabálta:

Káposztát vegyenek! Itt a káposztás, vegyenek káposztát!

Két nap alatt el is fogyott, úgyhogy harmadnap hajnalban hazaindultak, hogy estére hazaérjenek.

Markó József tanító is írt a kocsival lebonyolított kereskedelemről.

Édesapám gazdálkodott, de nagybátyjánál Argat József bírónál, aki kőműves is volt, dolgozott. Később kereskedett. Hagymát, káposztát, paprikát vitt Jánoshalmára. Onnét telekocsi almát hozott és vitte a dunántúli Tolnára piacra.

Amikor Jankovácra jött hazafelé, a Csala-Illancsi erdőn keresztül, a lovak alig bírták húzni a kocsit a homokban. Hirtelen valahonnan két marcona külsejű ember állította meg. Erőszakkal vitették magukat. Se szép szóval, se másképp nem akartak leszállni a kocsiról, sőt azzal fenyegették, ha erősködik, agyon fogják ütni. Végre egy útkeresztvezőnél leszálltak, és eltűntek. A mai napig nem tudni, hogy kik lehetek.

Perity Lajos (Simkó) elmondta, hogy a két világháború között az apácák mindig az ő kocsijukon bonyolították le utazásaikat. Egyszer is épp trágyahordáskor már meg volt rakva a szekér, amikor üzenet érkezik a Zárdából, hogy két apácát kellene elszállítani Foktőre. Az öreg Simkó nagy morgások között hát lehányta a trágyát, letakarította a szekeret, másik ülést, pokrócot készített, átöltözött, és megjelent a Zárdánál. A két apáca fölült. Az öreg meg elkezdte hajtani a lovakat a foktői földesúton, de úgy, hogy mikor félúton hátranézett, már egyik apáca sem ült a kocsin. Valahol leszórta őket, vagy ijedtükben leugrottak.

A szomszédasszonyt illet elvinni a piacra. Ha azonban boszorkány volt, erőszakkal is rá tudta kényszeríteni akarátát a fuvarosra, mert meg tudta állítani (kötni) varázshatalmával a lovakat.

Lovas kocsival mentek a kórházba vagy a javashoz is. A boszorkányok ilyenkor is igyekeztek megakadályozni a célhoz érést. A boszorkányoknak, mint általában a szellemvilág alakjainak, igen nagy súlyuk van, s ha rátelepszenek láthatatlanul a kocsira, azt nem bírják elhúzni a lovak.

A templomba járáshoz nem használták a lovas kocsit, még a szállásokról is gyalog jártak be a templomba. A vőfélyek viszont paripákon hívogattak, mint arról Vidáné beszámol: *A lakodalmi hívásra a legények voltak kijelölve. Szépen felszalagozott lovakon, felszalagozott cifra vesszőkkel, boros üveggel mentek hívni lakodalomba. Mindenki várta és csodálta a kényesen fickándozó jóállású, vőfény paripákat. A gyerekek örömmel kísérték őket.* A lakodalomban csak a menyasszony ágyának szállításában, szüreti mulatsági felvonuláson, újabban húsvéti locsolkodás vagy suprikálás alkalmával veszik igénybe felszalagozott lovakkal a lovasfogatot.

A ló és gazdája kapcsolata

A lovakhoz való vonzódás szinte ösztönösen ott van a legtöbb magyar emberben. Aki már megsimogatott egy paripát, átölelte nyakát, vagy netán életét, sorsát osztotta meg kedves, okos állatával, évtizedek múltán sem tud érzelmek nélkül mesélni emlékeiről – írja Szabó Géza. A bátyai ember is nagyon szerette a lovat. Az ember és a ló transzcendens kapcsolatát fejezi ki, hogy a

gazda halálakor kiódozzák az állatok nyakárul a kötőféket, és szabadon engedik, míg el nem viszik a halottat a háztul. Az egyik szállási öreg mesélte, hogy katonakorában, az 1930-as években minden este kiszökött a kalocsai laktanyából, hogy hazagyalogoljon Bátyára, és láthassa lovait. Ezért vállalta a büntetés kockázatát és a 15 kilométeres gyaloglást. Anisity Fülöp elmondta, hogy az első világháború előtt a bátyja írt a katonaságtól, hogy mikor érkezik haza szabadságra. Erre őt az apja beküldte a kalocsai állomásra. Lóhátra ültette, s ő egy vezetékkel bekocogott az indóházhoz, s a két testvér lóháton érkezett haza.

A lóval való bánásmód némelyik gazdának mindennél fontosabb volt. A lovak miatt jóformán el is hanyagolták egyéb dolgukat. Szirányiné Maros Erzsébet például nagyapjáról így emlékezett: *Maga még olyat nem látott. Semmit se tudott csinálni (öreg korára, amikor betegen feküdt), mer addig mindig a lovakkal foglalkozott. Énnéköm köllött kimönni (éjszaka) a lovakhoz, gyújtottam gyertyát, és mögnéztem: – Papa, keljen csak föl, átlépték a lovak strajfot. Gyújtott lámpát, mer még villany se vót.*

A jó ló – mint erről korábban Fél Edit és Hofer Tamás, újabban pedig Halász Péter moldvai csángó gyűjtésében is beszámolt – presztizskérdés volt minden faluban. (A mai ember talán mint autótulajdonos érezhet valami olyanféle büszkeséget, mint az egykori lovasgazda.) *Az iszlámban a ló a boldogság, a gazdagság és a jólét kifejezője.* Bátya népe is annak tekintette. Benczéné Harangozó Erzsébet a módos gazda édesapja önállósodásának első állomásaként is a lovak megújítását említi. *Édesapám megnyugodott apja akarataiban, és együtt beszéltek meg, hogy fognak együtt új erővel gazdálkodni. Legelőször kicserélték a lovakat erősebbre és egy kancára. Abban az időben ugyanis a falu versengett: kinek vannak a legszebb lovai. Még két tehenet is tartottak, úgy hogy két utcát elláttak tejjel. És volt bőven trágya, amit jól tudtak hasznítani a földben, hogy nagyobb termésük legyen.*

Harangozó László elmondta, hogy családjukat a falu földesura lótenyészetének megalapítása céljából telepítette Bátyára.

A nagyszüleim mesélték, hogy valamikor a mi őseink Sárísápról származtak. Dunántúl, Budától nincs messze. Ott volt a gróf Vigyázó Ferencnek egy birtoka, de itt Bátyán is volt egy birtoka, a Tira puszta. Itt akart, a Tira pusztán, egy lótenyészetet nyitni. Az én őszám, ott Sárísápon, az ő birtokán lótenyésztő volt, és idehozta Bátyára, hogy az itt megindítandó lótenyészetet ő irányítsa. Ez után maradtunk mi a Lovász melléknéven. Lehetséges, hogy az ügyes, lóhoz értő család kezdeményezésére kezdődött Bátyán a paraszti hátszlótenyésztés.

Nem lehet véletlen, hogy épp e tanulmány írása idején került birtokomba egy 1893-ban megjelent állattenyésztési szakkönyv, amely természetesen a lovakkal is behatóan foglalkozik. Abban az időben parasztházaknál a kalendáriumokon és az imakönyveken kívül legfeljebb a vásári ponyvafüzeteket forgatták. Ez a könyv azonban alaposan megviselt, látszik rajta, hogy agyonolvasták. Ma már nem lehet tudni, hogy eredetileg kié lehetett, de gyanítom, hogy az Akadémia intézőjének tulajdona volt, de nyilván gyakran odaadta másoknak is tanulmányozás végett. Ugyancsak ebben az időben szereztem tudomást arról, hogy a neves paprika-nagykereskedő, Hegedűs P. József tulajdonában volt egy 1905-ös kiadású lótenyésztési szakkönyv, amelyet leszármazottja, a ma is lótenyésztéssel foglalkozó Perity Lajos őrzött meg. A könyv belső címlapján olvasható: Hegedűs P. József tulajdona.

Sáfrán József a 20. század első évtizedeire emlékezve ugyanis így beszélt: *Volt olyan, aki csak eladásra nevelt. Négy-hat-nyolc lóva is vót egy jobb gazdának. Az árva, mostohaszülőknél nevelkedett Vidáné Farkas Margit véleménye kiegészíti ezt a megállapítást: Volt a falunak egy nagy közös legelője. Ott aztán voltak mindenféle kiváló fajtájú borjak meg csikók. S hozzájuk idomítók, akik nagyon szép hátszlóvakat tudtak belőlük képezni. Külföldről szoktak jönni ilyen szép fajta állatokat drága pénzért megvásárolni.* Olyan is előfordult, hogy a hátszlóvak megszök-

tek. Fekete Ferenc egy olyan esetet mond el, amikor a bátyai gazda lova csikósul elbitangolt, s ő a foktői határban kereste. Mivel rosszul tudott beszélni magyarul, így próbálta megértetni, hogy mit akar.

Bácsi, elől mén az ihahaha, utána mén gilingalang. Itt a kesza, van peták, hun a cséza háza. Ami azt jelenti: Bácsi, elől mén az anyakanca, utána mén a csikó. Itt a bugyelláris, van benne pénz, hol a csősz háza.

Szintén elkóborolt lovokról számol be Vida Miklósné:

De aztán egyszer négy olyan másfél-kétéves csikó megszökött, és két-három napig sem találták meg őket. Én már voltam olyan tízéves forma. Mivel mindenki dolgozott, nem voltak itthon a népek, én meg délben itthon voltam. Amikor megpillantottam a négy állatot, már kimerültek és fáradtak voltak. Én meg gondoltam, milyen jó volna megfogni őket. Milyen szép jutalmat kaphatnánk ezért. Mindjárt hozzá is kezdtem. Összeszedtem az istrángokat, vettem egy szakajtóba kukoricát, s már indultam is feléjük. Persze száraz kukoricát nem találtak a határban, így szívesen ballagtak utánam, amíg én megfelelő helyre találtam, ahol össze tudom kötözni őket. Egy vastag, magas meggyfára másztam, és így szépen egyenként a nyakukba köthettem az istrángokat, és így indultam velük boldogan hazafelé. Gondoltam, milyen nagy örömet szerzek majd a szüleimnek. Kinyitottam a kaput. Kettőt odakötöttem a körtefához, a másik kettőt a szénakazal mellé, aztán vártam haza a szüleimet.

Hanem aztán mikor hazaértek, a körtefa kiráncigálva, a szénakazal összekuszálva, az udvar összetaposva. Azt mondták nekem, hogy azok a lovak összeharapdálhattak volna. Van azoknak gazdája, majd azok megtalálták volna őket. A lovakat kiengedték az utcára, nekem pedig azt mondták, én meg mehetek világgá. Hát ezt a jutalmat nem tudtam elfelejteni. Azt hiszem, akárhogy megverték volna, az se fájt volna jobban, mint az, hogy mehetek világgá. Ezt azért nem igaziból mondták, de nagyon mérgesek voltak rám.

Molnár Mária megható történetet mondott el kancájuk és csikójuk egymás iránti ragaszkodásáról.

Az 1950-es években volt egy nagyon jó sötétbarna kancánk, Mancinak hívták. Szinte minden évben csikót vetett, s a csikókat el szoktuk adni. Akkor is egy gyönyörű szép csikója volt, s el is adtuk Paksra. Amikor el kellett volna vezetni, hihetetlenül rugdalózott mindkettő, alig bírtuk kivezetni az istállóból. Nagyon nem akartak elválni egymástól. Hát végül azért sikerült. Akkor éjszaka az istállóból nagy dobogás, nyerítés hallatszott. Nagyapám kiment, látta, hogy a kanca majd eltépi a kötőféket, de a kapu felől is lódobogás, nyerítés hallatszott. Mikor kinyitotta a kaput, hát már ugrott is be a csikó, s futott be az istállóba az anyjához. Hát hazajött. Az éjszaka képes volt átúszni a Dunán, s hajnalban itt volt.

Tupcsia János édesapja katonaként a háború során Németországig jutott. 1945 májusában az egész falu csodálkozott kalandos hazaérkezésén, mert egy hét alatt a zavaros körülmények ellenére a honvédségi kocsi-valóval sértetlenül hazatért onnan. Ezek a lovak úgy be voltak tanítva, hogy még a háború után is, ha az úton kocogva repülőgépzúgást hallottak, parancsszó nélkül is azonnal az út szélére, a fa árnyékába húzódtak, s onnan semmiféle nógatasra nem voltak hajlandók addig elmozdulni, míg a repülő el nem ment.

Hasonló történetet mondott el Gereb Károlyné Illés Margit is. Talán 1940-ben vették a szekszárdi vásáron azt a félmura hároméves paripát, amit már a következő évben a bácskai mozgósításkor behívtak katonának. A ló a család kedvence volt. Megengedték neki, hogy az udvarban sétáljon, s ő gyakran bedugta a fejét a konyhába is, ilyenkor mindig kapott egy-két kockacukrot. Katonáéknál valami német ember volt a gazdája, s az megtanította arra, hogy ha repülőgépzúgást hall, azonnal feküdjön hasra. A délvidéki bevonulás után hazajött a Géza, de akármire jártak vele, ha meghallotta a repülőzúgást, azonnal hasra vágódott, akármilyen sáros volt is az út.

Igaz Ferencnek volt egy nagyon okos lova. Mikor azonban divatba jött az ekekapálás, s ő erre akarta betanítani a lovát, az szinte szánt szándékkal nagyon butának tette magát,

még a sort se akarta tartani. Igaz Ferenc azonban egy-két fogással rávezette a lovat a feladatára, s attól fogva még csak vezetni sem kellett. Minden fordulónál pontosan megtalálta a megfelelő sort, ahova be kellett állnia. Egyébként azt tartotta a hiedelem, hogy *ha lovat vezetesz, ne nézz a szemébe, mert nem megy utána*.

Többen beszámoltak róla, milyen ravaszságokkal próbálták némely munkaeszközüket, hengerüket, kocsijukat megmenteni a közöstől, sikertelenül. A lovak azonban többet jelentettek, mint egyszerű munkaeszköz. A ló szinte társa volt a parasztembernek a munkában, *akire büszke volt, akivel beszélgetni szokott, és akit természetesen óvott, gondozott*. A ló is szerette gazdáját, ragaszkodott hozzá. Ha hosszabb időre igénybe vette a katonaság, gazdái otthon csaknem annyit emlegették, mint egy hadba vonult családtagot. Mesélik, hogy a harmincas években Jelencsity Gáspárék lovait is besorozták, bevonultatták. Néhány hét múlva egy gyakorlatozó honvéd fogatolt tüzerűteg vonult végig a falun. Hirtelen az egyik fogat bekanyarodott Jelencsityék kapuja elé szerkocsistul, ágyústul. A bakon ülő tüzer hiába ütötte-verte a lovakat, azok addig nem mozdultak onnan, amíg nyerítésükkel ki nem hívták gazdájukat.

A lovak sorozásakor is történtek igazságtalanságok, hisz méltányossági okokból leginkább a fölösleges lovakat sorozták be, hogy a gazdaság ne maradjon egészen ló nélkül. Harangozó Mártonnal azonban másképp bántak.

A háború alatt szokás volt, hogy a gazdának be kellett adnia a lovát, kocsiját, szerszámát a katonaságnak. Vagy csak egyiket, másikat. Hosszabb-rövidebb időre. Tán 1944-ben édesapámnak kijött a községházáról a papír, hogy neki mind a két lovát a kocsit is meg mind a két szerszámot be kell adni a honvédséghez. A mostani kalocsai kenyérgyár helyén volt egy akácós kiserdő, ott volt honvédségi átvétel a repülőök miatt. Hogy ott nem látják őket. Édesapám is vitte be az egész fogatot. Mikor rá került a sor, egy honvéd százados vette át ezeket, azt kérdezte a százados úr, hogy mennyi pusztája van neki. Édesapám mondta, hogy neki nincs semmi pusztája, neki húsz kishold földje van, nincs egyebe. A százados nem akarta elhinni, de a többi bátyai megerősítette apám szavait. A százados azt mondta, hogy az nem létezik, hogy ettől az embertől mindenét elveszik, mintha olyan nagyon gazdag ember lenne. Ez nem létezik. Azt mondja:

Maga nagyon bűnös lehet a bátyai esküdtek előtt.

Édesapám elcsodálkozott. Azt mondja:

Én is esküdtem vagyok.

Maga esküdte? – kételkedett a százados.

De akkor megint a bátyai emberek megerősítették, hogy úgy van. Pedig apám ezekről a dolgokról nem tudott semmit.

Akkor a százados azt mondta, hogy ő a saját szakállára apámnak visszaad egy lovat, egy lovat meg a kocsit ott kellett hagyni. Amikor apám hazajött, jól berúgott a katolikus körbe, és mondta ott a falu gazdag embereinek. Azt mondta nekik, hogy

Ők kutya füle, hozzám képest, mert ő a leggazdagabb ember a faluba, mer tőle elvitték a lovát, kocsiját.

És persze lehordta őket mindenfélinek. Ezek közül meg két ember bepörölte becsületsértésért. Ez nyár vége felé volt. A tárgyalás őszre volt kitűzve, közbe bejöttek az oroszok. Ez a két ember, aki bepörölte apámat, ezek jöttek könyörögni apámhoz, hogy ne csinálj belőle ügyet. És akkor apám elállt a pörösködéstől. Akkor is voltak csibészégek ám!

A tészvilág legfájdalmasabb emléke, hogy a lovat menthetetlenül be kellett adni. Apósom, míg tehetette, háztáji földje megmunkálására mindig régi lovát, a Csillagot hozta ki. Csillag ilyenkor mindig *boldognak* látszott, mert bizony a közös istállóban *közös lónak* sokszor *túros* (sebes) *volt a háta*. (Kezdett kialakulni a *cselédmentalitás*, a tészdolgozó már nem paraszt, nincs tulajdonosi tudata, csak mezőgazdasági munkás.) Mondhatjuk, *embertelenül*, nem állathoz méltó módon tartották a jószágokat. A lovaktól való megszabadítás,

az üres istálló látványa nem egy gazdát az öngyilkosság gondolatáig vitt el. Markó József tanító máig emlékszik a parasztság intézményes kifosztására.

Be kellett vinni egy pár szép lovat, kocsit, az összes mezőgazdasági felszerelést ingyen. Sőt még fizetni kellett a földek után.

Előző esztendőben új hengert csináltattunk. Hát próbáltuk legalább azt megmenteni. A kertben kukoricaszár-kévékkel körül raktuk. Tavaszra azonban elfogytak a kévék, és kilátszott a henger. Mit át Isten, valaki feljelentett. H. János bácsi személyesen jött el érte, és elhúzatta.

Harangozó Lászlónak meg ez volt az élménye.

A földet oda kellett adni. Az új téesz főnökök elhatározták, hogy fizessünk be négyszögölenként hús fillért is. Meg adjon egy kotlós tyúkot tojásokkal együtt. Ezt is beadtuk a téeszbe. Nekem volt már akkor két kocsim. Volt egy gumis kocsim, meg volt egy lőcsős parasztkocsim. És persze a gumis kocsit én nem akartam beadni, mer bevitem a lőcsős kocsimat, az is jó állapotba vót, meg a két lovat. Akkor volt egy ilyen szemle, ahová be kellett menni. Fölbecsülték a lovak értékét, a kocsinak az értékét. Akkor kijött a bizottság, és kérdezték: ezt hoztam? Ezt hoztam. Visszamentek és akkor kijött a bizottságnak az elnöke, a Pali bácsi, hogy

Laci, hát neked van gumis kocsid is.

Pali bácsi, hát én a gumis kocsit nem akarnám behozni. Azt meghagyom, mert van három családom, és abból tudom majd a családomat fölntartani.

Akkor nem firtatták tovább. De aztán valakinek szemet szúrt, hogy a gumis kocsit nem akartam leadni. Még a rendőrséggel is fenyegettek. Erősen ellenálltam, és így megmaradt a gumis kocsi saját részemre.

Mikor már jártam két-három hétig tanfolyamra, akkor elvették tőlem a lovakat. Hát én általában addig mindig olyan életvidám ember vótam. Soha nem jutott eszembe nekem, pedig vótak jó idők, rossz idők, hogy öngyilkos legyek. De mikor elvitték a lovakat, akkor én egy hétig olyan állapotba vótam, hogy mindig csak azt néztem, hogy hol tudnám magam föl húzni. Fölakasztani. Ha nem jártam volna Bajára a tanfolyamra, ha nem vonja el a figyelmemet erről a tanulás, akkor talán meg is teszem.

Matotáné Perity Mária emlékszik rá, hogy Babának hívták utolsó lovukat. Kislány volt még, amikor be kellett volna adni a téeszbe. Az apja azonban kijelentette, hogy ő ugyan az istennek se fogja kivezetni az istállóból a Babát, így Sz. Péter bácsit küldték oda a lóért. Perity Mária még ma is látja maga előtt szülei szomorú arcát, amint Péter bácsi Babát a kötőfékjénél fogva vezette ki az istállóból majd az udvarból. Hihetetlen gyűlöletet érzett akkor azzal az emberrel szemben, s ez mindig föltámadt benne, még később is, amikor az utcában találkozott vele.

Benczéné Hegedűs Erzsébet paprika-nagykereskedő apjáról írott emlékezésében szól bátyjáról is.

Szilaj természete mellett nagyon jó és szüleit szerető gyermek volt. Édesapám vett neki egy szép háts lovat, és sárga bőrből rézkarikás nyeret, ami csak neki volt a faluban. Benczéné szóbeli kiegészítésében elmondotta, hogy a lovat Gézának nevezték, s nagyon okos volt. Amikor az 1942-es árvízkor éjszaka ki kellett a bátyámnak lovagolnia a Dunához, a gáton megállt, leszállt a Gézáról, a nyakába dobta a kantárt, s azt mondta neki: Most itt várj, nemsokára visszajövök. És a ló addig nem mozdult onnan. Mikor meg neve napja volt a bátyámnak, a bátyai lányok eljöttek köszönteni, s még kockacukrot is hoztak a Gézának, mert azt nagyon szerette.

A Hipla Pista bácsinak olyan lovai voltak, hogy ha a gazdájuk a kocsmából kijövet részegen ült föl a kocsira, ők parancsszó nélkül is elindultak, s a forgalmas úton biztonságga hazaszállították a kocsiderékban alvó gazdájukat háza kapujáig.

Németh Karcsi tekintélyes hentes volt a faluban, emellett persze gazdálkodott is, de elég gyakran leitta magát a kocsmákban, s ilyenkor kocsija deszkájára feküdt, a lovai pedig maguktól hazavitték. Ahogy a rozoga kapuhoz értek, még a kapuszárnyakat is ki tudták nyitni az orrukkal, s beálltak az udvarba.

Perity Margit mesélte, hogy lovukat fajszi embernek adták el a kalocsai József-napi vásáron. Az új gazda igen meg volt elégedve a jószággal, s még a télen meg akarta látogatni Perityéket. El is jött kocsisul-lovastul Bátyára, de itt bajban volt, mert nem tudta, hogy azok hol laknak. Elengedte hát a hajtószárat, s a lova egyenesen odahúzta a kocsit, ahova kellett, ott állt meg a Perityék kapuja előtt.

Illés Veronika édesapja a drágszéli ménesbe szokta adni a lovát nyaranként. Amikor aztán elment oda, csak a karámhoz állt, s halkan hívni kezdte a lovat, a ló a ménesből vágatva rohant hozzá, s boldogan nyújtotta a nyakát, hogy szeretett gazdája megölelje.

Szuróp Pista bácsi kocsijával hazaérve nem szokta lovairól levenni mindjárt a hámot, csak a hátukra dobta az istrángot, s az állatok így sétáltak be az istállóba. Ott a jászol előtt megálltak, hátranéztek, megvárták, míg gazdájuk utánuk megy, leszerszámozza őket, s csak akkor léptek a jászol elé, s kezdtek falatozni.

Szarvas Miklós igen szerette a lovakat, a téeszvilágban is megtartotta őket, s nagyon sok háztáji gazdaságot ő szántott. Soha nem ivott szeszes italt, de ha nem volt odahaza szódavíz, káromkodott, csúnyákat mondott a feleségének. Ha azonban az istállóba lépett, mintha kicserélték volna, odadugta fejét a lovakéhoz, megölelte őket, simogatta és becézgette őket: Aranyoskáim. A téesz megalakulása után őt tették meg a kocsisok brigádvezetőjének. Alkalmasabb embert keresve sem találhattak volna erre a feladatra. Amikor egy brigádértekezleten az egyik kocsis panaszkodni kezdett, hogy a Perity Lajos lovai igen csökönyösek, nem lehet velük dolgozni, Miklós bácsi szinte kikelt magából, ordítva torcolta le a panasztévőt: *Mit tettetek tik azokkal a lovakkal? Azoknál kedvesebb, szelidebb lovakat nem ismertem! Szégyöljétek magatokat! Nem tudtok a lovakkal bánni.*

Az 50-es években Tupcsia Jánoséknál együtt éltek, egy fedél alatt, együtt gazdálkodva az öregek meg a fiatalok is. Volt két lovuk, a Mirzó meg a Mese. Ahogy hazajöttek a mezőről, az udvaron kifogták a lovakat, s azok lassan ballagtak az istálló felé. Akkor vették csak észre, hogy kisfiuk, a másfél éves Janika ott ül az istálló küszöbön. A réműlet megdermesztette őket, sem a lovakra, sem Janikára nem mertek rászólni már, nehogy megjijessék valamelyiket, s az hirtelen mozdulatot tegyen. Nem is történt semmi baj, a két ló olyan óvatosan lépte át a kisfiút, hogy annak a haja szála sem görbült.

Hasonló a következő emlékezés is. *Markó Balázstul vettem a pataji vásárba egy pár csikót. Mindenre be vótak idomítva. Szántásra, fogatolásra, mindenre. Annak idején még a gyerekek kicsik vótak, és sokszor nyáron az istállóajtó nem vót becsukva, hanem vót ilyen saráglya, és azt szoktuk becsukni. Hát hol vannak a gyerekek, hol vannak a gyerekek? Mire végül elmentünk az istállóba, hát ott vótak a gyerekek és a lovaknak a farkából húztak szálakat. A lovak meg csak úgy hátrafordították a fejüket, és csak úgy néztek a gyerekekre. Oda is rúghatott vóna az a fiatal ló. És nem. A vásárba is az vót a főszempont, hogy szelíd legyen az a ló.*

A lóval lehetett virtuskodni is. Ék Fila híres volt lószertetéről, nemhiába volt huszár a honvédségnél. Ha egy kicsit többet ivott a kocsmában, onnan kilépve fölállott kocsija ülése elé, közibe csapott lovainak, s azok vágatva röpítették hazáig. Gazdájuk pedig úgy állva tartotta a gyeplőjüket, haja pedig csak úgy lobogott, mert kalapot meglett korában sem szeretett hordani.

Egy Jánosity István nevű szegényember azért kapta a falutól a Horti (Horthy) ragadványnevet, mert a háború utáni években egy május elsejei ünnepségen fehér lován ülve vágta végig a legelőn. (Horthy Miklós kormányzó legendás fehér lován szokott parádézni.)

Szinte minden család tud mesélni arról a fájdalmas esetről, amikor a *felszabadítók* elzabrálták lovaikat. Egy ilyen sorozatról számol be Harangozó László is.

Reggel aztán jöttek a többi oroszok, és az istállóba bementek, és elvitték az egyik lovunkat meg elvitték a parasztkocsinkat meg a lószerszámot. Maradtunk egy lóval. Még a répa egy része kinn

volt. Kocsink se vót. Igaz hagytak a kocsi helyett egy bricskát, alacsony oldalút. Hát nem sok minden fért rá. És hát egy lóval próbáltunk valamit.

Akkor az oroszok úgy váltogatták egymást másnaponként. Az egyik csapat elment, a másik jött. Három-négy nap múlva elvitték a másik lovat is. Ott maradtunk a tehenekkel. Később aztán jött a Kákonyi Jani bácsi, má akkor november közepe volt. Kérte az apámat, azt mondja:

Jani bácsi, nekünk az oroszok ott hagytak egy lovat, én nem tudom mivel etetni, jöjjön, hallom magától elvitték mind a két lovat, jöjjön, és vezesse ide át. Magának van takarmánya, és akkor magáé a ló.

Es akkor elmentünk édesapámmal, hazavezettük azt a lovat. Aztán később a nagybácsiéknál, a Monoriéknál is hagytak egy lovat az oroszok. Egy nagyon szép ló, de nem tudott lábra állni, annyira ki volt merülve, agyon volt hajtva. És akkor nagyapám mondta az édesapámnak, hogy hozzuk haza azt a lovat is, hogy legyen az istállóba két ló. De apám azt mondta, hogy ő nem akar két-három nap múlva az udvarba gödröt ásni, hogy eltemessük, mer megdöglik a ló. Nagyon rosszul nézett ki. Mikor egyszer édesapám valahová elment messzebbre, hosszabb időre, akkor a nagyapám mondta nekem, hogy:

Gyere hazavezessük azt a lovat a nagybácsiéktul.

Hát úgy kellett a szomszédokat összehívni, úgy emeltük föl a lovat. A távolság nem volt még ötszáz méter se a a nagybácsiéktól hozzánk, de a lónak az az út beletelt több mint egy óra hosszába. De azért hazavezettük. Odakötöttük a másik ló mellé, etettük. A lábai meg vótak dagadva, de nagyon. Akkor egy hét múlva a lábai kifakadtak. Hagy ne mondjam el, hogy mit kaptunk én meg a nagypapa apámtól, amikor ő hazajött, és megtudta, hogy az a ló ott van az istállóban. Aztán egy hét múlva kifakadtak a lónak a lábai. Leírhatatlan bűz volt akkor egy három-négy napig. De utána nagyon de nagyon jó ló lett belőle. A másikkal összefogva, amit a Kákonyi Jani bácsiéktól hoztunk, nagyon egy összeillő pár volt. És hajtottuk is őket, dolgoztunk is velük tán március elejéig.

Akkoriban ugyanis egész télen minden másnap ki lettünk rendelve robotra lovas kocsival. Ami azt jelentette, hogy a környező nagybirtokoknak a raktáraiból a búzát hordták be Kalocsára az állomásra. Édesapám ment mindig a robotba. Először a Tira pusztából vitték el a búzát, utána Orosz pusztáról, utána Kass pusztáról minden szem búzát, Drágszélről az Érsekuradalom raktárából minden szem búzát elvitték. A falu egyik fele egyik nap, a másik fele másik nap lovaskocsi robotba. Én is apám is úgy örültünk, hogy ez a két ló úgy összepároződött, összeszokott, jól beváltak mindenféle tekintetben. És az egyik tavaszi robot alkalmából Kalocsán a vasútállomásnál egy ruszki kicserélte egy másik két lóra. Két lovat adott ugyan, de a két ló együtt nem ért annyit, mint ezek közül az egyik. És aztán azokkal kínlódtunk.

A lóval való bánásmód jellemezte a gazdát. Természetes volt, hogy a lovat rendben tartották, csutakolták, istállóját kiganézták, friss alommal szórták föl, jászlába elegendő szénát raktak, amikor kellett, megittatták. Azt tartották: *Állatnak ember az istene*. Ha téli időben a szabadban kellett várakozni gazdájára, pokróccal letakarták. Ha hosszabb időn át kellett várakoznia a lovaknak, nyakukba abrakos tarisznyát akasztottak. Biztonság kedvéért, hogy el ne induljanak maguktól, az egyik istrángot kioldották a kisafáról, s a ló hátára dobták. Nyáron, ha csak lehetett, hűsbe hajtottak vele. Nem terhelték túl a kocsit. Aki nem kímélte lovait, ütötte-verte, azt elítélte a közvélemény. A 19. században ló húzta dereglyéken szállították a hagymát, káposztát a pesti piacra. Az itt alkalmazott hajcsárok ilyenek lehettek, bár ők nem gazdái voltak a rájuk bízott vontató állatoknak. Nyilván istentelenül bántak velük. Emléküket, s az akkori vélelményt fejezi ki ez az átokféle szólás: *Istened ne legyen, mint a hajóhúzó lónak*. A túlzott kényeztetés viszont szintén szóbeszéd tárgya lett. Ez adott alapot egy dusnokiakat kifizető falucsúfoló mese létrejöttére.

A szegényember álombeli lova

Minden szegény parasztember arról álmodott, hogy életében legalább egy talpalatnyi földet meg egy lovat szerezhessen. A valóságban soknak sikerült is néhány száz négyszögölt, esetleg egy-két holdat megvásárolni. Lovat azonban kevesen tudtak venni, s az is inkább kivénhedt, beteges állat volt. Tartása is nehézségekbe ütközött, hisz nem volt rétje gazdájának, nem tudta elegendő szénával etetni, ezért a szegény ember lovai soványak voltak. Az anekdota szerint így dicsekedett a szegény ember: *Két lovam van. Az egyiknek a neve Jóvóna, a másiké meg: Havóna.* Az is lehet, hogy valami mesetöredék őrződött így meg, mindenesetre jól kifejezi a szegények vágyálmát.

Idős Koprivanacz János, akinek ragadványneve Balázsmisa volt, a harmincas években halt meg. Jó mesélő hírében állott. Méltó párja lehetett volna Hány Jánosnak vagy Münchhausen bárónak. Történeteivel gyakran elszórakoztatta munka- vagy beszélgetőtársait. Lódításai miatt szólássá vált a faluban: *Lázse, koa Balázsmisa. (Lódít, mint a Balázsmisa.)* Szegényember volt máskülönben, néhány holdas *birtokkal*, de lovait leginkább a *gebe* szóval jellemezhetjük. Mégis sokszor dicsekedett velük. Aki nem hitte el képtelen történeteit, azzal rögtön összeveszett. Egy történet elmesélése után *egyszer Szérina Károly bácsival összevesztek. Elég vót őket szétválasztani, mer azt mondta: Az istenedet teneked, te bolond vagy! Ez meg neki: Ki vagyok én neked? Oszk akkor összevesztek.*

A ló a folklórban

Írásom terjedelme nem engedi meg, hogy kitérjek arra a gazdag népköltészeti anyagra, amelynek témája a ló. Ez akár egy külön összefoglalást igényelne. Bátyán is hiedelemmondák tömege őrzi a lovat messziről „megkötő”, a beteg jószágot mágikusan gyógyító tudós pásztorok emlékét. Rengeteg élménymonda szól arról, hogy miről ismerték meg az istállóban a boszorkányok ló elleni mesterkedéseit, s hogyan védekeztek ellene. Ismerik a természetfölötti lényként megjelenő lovat, s az embert „lóvátévő” boszorkányokat. Bátyai hőmesék is őrzik a fölösszámú lábbal rendelkező, kozmikus sebességgel vágatni tudó, gazdáját mindig kisegítő „táltos ló” képzetét. S ki ne ismerne sok-sok népdalt, amelyekben akár reálisán, akár szexuális szimbólumként ott szerepel az ember ősi segítőtársa, a ló.

Konczer Kinga

Tizenkét nap

Szép Ernő: Natália

*„Most jön kérem Natália.
Az ő nevét tettem címnek a könyvemre,
így azt az illúziót kelthetem az olvasóban,
hogy szerelmes regényt vett a kezébe.”*

A Natália 1945 környékén keletkezett (erre utalnak a regényben szereplő utcanévek és a második világháború említése), s az eddig kiadatlan kéziratot az Országos Széchényi Könyvtár őrizte, két, nagyrészt megegyező változatban. Az olvasóközönség elsőként a *Holmiban* találkozhatott a szöveggel, folytatásokban, Vida Lajos sajtó alá rendezésében és szövegközlői jegyzetével. Tökéletes helyen, a folyóirat *Nyugatra* emlékező számától kezdődően, hiszen a századelő hangulatát, a *Nyugat* születését megelőző időszak atmoszféráját élhetjük meg az emlékező-elbeszélő 1905-ös évének krónikájában. Így az önéletrajzi mű, mely a Szép Ernő-életműbe szervesen illeszkedik – a *Dali, dali, dal* és a *Lila ákác* között eltelt idő emlékeit öleli fel –, korrajzként is olvasható.

A mű a költővé válás időszakának leírása. Az elbeszélő mesél, állandóan kiszól, megszakítja az emlékfolyamot – „*Hol is tartunk?*”, „*Elmesélem, hogy mulattassam az olvasót vele...*”, „*Eszembe jut valami*” –; terelgeti magát és az olvasót. Hangja közvetlen, „*emberi*”, akárcsak szemléletmódja – a mindenkit és mindent elfogadni képes ember hangja. Persze nem az emberi igazságtalanságot. Hanem az emberit az emberben. Szánja a tehetségtelen költőt, színészt, kóristát éppúgy, mint a csúnya nőt. Mindenkinek van valami hibája, amivel el kell fogadni, neki magának is – hiszen „*a tökéletesen jó ember nem is tudna élni*”, annyira fájna neki a bánat, mindenki bánata.

A történet magát az elbeszélő az első bekezdésben összefoglalja: az 1905-ös évben járunk, amikor Szép Ernő diákként Pestre érkezik, s elhatározza, hogy költő lesz. Kimarad az iskolából, mindenféle lapoknak „*firkálgat*”, amíg nem szerződtek mint a *Budapesti Napló* munkatársát. Úgy meséli el emlékeit, ahogyan az öregur egy gyermek kalandjait: mosollyal a szája szögletében figyel a kis poétát, a fiút, aki ismerkedik a lányokkal és a világgal, leginkább a költészet világával. Mégis megmarad az őszinte, a világra rácsodálkozó hang is: egyszerre kívülről és belülről látja és látatja önmagát. Nem lehet eldönteni, hogy a visszaemlékező, beérkezett költő vagy az ifjú költőpalánta szavait, gondolatait olvassuk-e, mert a nézőpontok összeolvadnak. Ez az emlékező hangja, melyet mindannyian ismerünk, szeretünk már. Az emlékekből felépülő világot átjárják a költészet, a versírás, a vers, a szavak, a nyelv, a megfogalmazhatóság, a nyelvi megragadás, a nyelv által születő világ, s ezekkel párhuzamosan a nő, a nőiség, a szerelem kérdései.

Az iskolaévek az első versek megírásának s az első nőikkel való tapasztalatok (na és az algebrahoz fűződő viszony) szempontjából lényegesek. Debrecenben tíz fillér egy Szép Ernő-füzet ára, melyből még is jelennek versek a *Debreceni Ellenőrben*. Mezőtúron halljuk az első udvarlási kísérleteknek tekinthető huncut bókokat a barátok szájából („*Nézd, milyen szép a bal lába!*”), s látjuk, amint a fiúk Fadgyas Idácska lábikráját lesik lélegzetvisszafojtva (a hűntóba lépés szent pillanatában majdnem térdig látni mindkét lábát). A mosoly szélesebbre húzódik arcán, amikor büszkén s kellő önironiával megemlíti, hogy hatodikban a magyartanár felkérésére a legtakarosabb lányok gyűjtenek előfizetőket verses füzetére („*Mezőtúron világhírű voltam*”); s azt is megtudjuk, hogy az utolsó évben három pályadíjat nyer műveivel. (Átesik első nemi betegségén is – erről azonban később emlékezik meg, amikor a pesti kéjnök statisztikailag magas arányú fertőzöttségéről szól.)

S jön Pest: az első albrélet, ahol a szomszéd péksegéd idősebb életútra megkérdezi – „*féltem volna a nővel elkezdni, mellettem lakik, sose hágy majd békét*”, írja erről gyakorlatiasan. Tizenegy éves tanítványa a nyakába veti magát, s csókot követel – Juciban „*ilyen erőszakosan jelentkezett a nő*”. Nehezen, de meggyőzi Jucit a románc lehetetlenségéről. Egy vak úr mellé kerül mint felolvasó, ám kötelességei közé tartozik a közös séta is – amelynek célja, hogy a vak az ő szemével lásson, mégpedig nőket. Szép nőket. Ám túl sok csúnya nőt lát – ami nem tetszik az úrnak, s így szépítenie kell,

márpedig ez nehezebbre esik, a minden téren oly őszinte ember a nők dolgában sem ismer szépítést. S míg az úr a drága lányok közé, ő egykoronás nyilvánosházakba jár.

Szocialista barátjától mindent megtanul az egyenlőségről – és a nőkről. A barát így vall magáról: „*én igaz forradalmár vagyok, de, hiába, tetszeni csak egy úrino tetszik nekem [...] Olyan igényeim vannak nő dolgában, hogy azokat, mondjuk, egy varrónő vagy egy egyszerű kis polgárosszony nem képes kielégíteni.*” S nincs kommentár. Az ironikus hang elegendő ahhoz, hogy a teljes meggyőződéssel szónokló barátot – s önmagát is – megmosolyogja, s hitelessé tegye hitét, emberien hitelessé – hiszen a legtöbb ember eszméinek megvalósulásakor nem találna helyét a világban.

A költő, barátja hatására, ír is egy „szocialista” verset – ami azonban sokkal inkább egy eltorzult operaénekesnő benne lebegő emlékének köszönhető, mint a forradalmi eszméknek. Ám ne higgyük azt, hogy a társadalmi igazságtalanságok nem érintik mélyen! Csupán ironikus hangon beszél önnön emberszeretetéről, akárcsak akkor, amikor a bárcás lányok felszabadításáról tartott szónoklatára – s annak lányokra tett hatására – visszaemlékezik. Valamiképpen a „szocialista” versek születésekor sem az a lényeg, hogy miről ír, hanem az, *hogyan*. Hiszen ír ellenzéki és kormánylapokba is, lelkiismeretfurdalás nélkül. A vers lényege a ritmus, a verszene – az olvasót beavatja ars poeticájába, s több oldalt szentel a költészet zeneiségének bemutatására.

Az Andrassy úti trafikban ismeri meg Jozefát, aki műveltségét és jobb sorsra való érdemét nyomatékosítva Zsozefinnek hívhatja magát, és annak húgát, Katót. Úgy látja-láttatja magát, mint akit sodornak az események: „*Kató kezdett udvarolni nekem, nem én Katónak*”. Ám azzal, hogy a *Pesti Napló*-ban megjelent versét megmutatta a kisasszonynak, s elárulta, hogy „*én vagyok az a név, ami alá van nyomtatva*”, ő maga kezdett el udvaroltatni magának. Csókok következnek, lopott csókok – egészen addig, míg Kató férjhez nem megy: „*Eszembe se jutott, hogy Katót elcsábítsam. Szentség a polgári lányok szüzességé [...] Kató is csak nyöszörgött, hogy jaj ez a lányság, ez borzasztó, rettenetes ez. [...] Két hónapi nyalalkodás után férjhez ment Kató.*”

Az elbeszélő eddig passzív volt a nőekkel szemben – a szerelem misztériumába még nem avatódott be. Tetszik a nőknek, szereti a nőket, de tiszteli „*a polgárlányok szüzességét*”, ezért is jár nyilvánosházakba. S „*most jön kérem Natália*”.

A perditaregény mint műfaji megnevezés legalább annyira megtévesztőnek tűnik, mint a regény címe. A címszereplő Natália, az azért-sem-szerelem, a perdita, aki azonban nem botránys, nem szánnivaló, nem naiv, nem is szent. S a szöveg háromnegyed részében alakja semmilyen formában, még gondolatként sincs jelen. Mégis ott lebeg a szöveg felett/mögött, a sorok között, hiszen az olvasó várja, elvárja őt. Így mindvégig jelen van – az olvasói tudatban. Csakúgy, mint az elbeszélőjében. Az emlékező számára Natália „csak” egy ember, akinek sorsa rövid időre összefonódott az övével – ám majd’ negyven év távlatából is élmény maradt, olyannyira, hogy alakja az egész 1905-ös évet fémjelezni képes, összefonódik a költőpalánta költővé érésének idejével, emlékfolyammá alakítja az emlékfoszlányokat. S így válik jelképévé egy kornak, életszakasznak, életérzésnek.

A bukott nő jellegzetes téma a századvég európai és a századelő magyar irodalmában. „*Ami legfőbb, ami a legerősebben húzott Natáliához, az az volt, hogy perdita ő. [...] Úgy tudom, szegény Reviczky Gyula hozta a perdita nevet minálunk divatba. Húszéves korom körül a kezdő poéták áhitattal irtak a perditákról: mintha arra az időre esnék A kaméliás hölgy hódító útja...*” Ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel az elbeszélő elhatárolja magát a divattól, a perditakultuszon kívülre helyezi Natáliát s kettejük kapcsolatát, ugyanakkor bevallja, hogy a perditaszerelem megtapasztalásának lehetőségeként (is) tekintett a lányra – a korban szinte kötelező jellegű dekadens magatartásforma, szerep kipróbálásának lehetőségeként.

Az ifjút poétalelke legalább annyira hajtja a lányhoz, mint szíve-teste. Valójában igaza van, amikor kijelenti, hogy nem szerelmes a lányba. Valójában mégis szerelmes. Szerelmes Natália testébe, nőiségébe, kéjnétségébe – mindabba, amit szimbolizál. A szabadságába. Mert Natália nem csillogásra vágyó butuska lány, mint Zola Nanája; nem a társadalom perifériájára vetett szent, mint Dosztojevcszkij Szonjája. S kapcsolatukkal a költő nem hivatkozik, mint Reviczky vagy Ady verseinek lírai éneje. Nem a társadalom ellen elkövetett lázadás ez, legalábbis nem úgy, ahogyan a költő elődei tették. Natália elsősorban nem perdita, hanem ember. Egy utcára szorult árva, egy kiátkozott. „*Ez az, a poeta tragikumot érez a kéjleány sorsában. És mintha valami misztikus is volna az utca lányaiban. Élete, szíve, lelke merő titok.*”

Ugyanakkor semmilyen titokkal, misztériummal nem találkozunk; ahogyan a tragikum is elmarad. Lehetne játszani a *tragikum* szóval. Végigkövethetnénk kettejük éppen tizenkét napot felölölő kapcsolatát a „*katarzisz*ig” és a „*tragikus értékesztés*ig”, a viszony szükségszerű véget éréséig – ám tragikusból tragikomikust varázsol egyelten *nixdájcs*. Mindemellett a kifejezés Natália sorsára vonatkozik. Abban pedig nincs tragikum: nincs szüksége a költőre, nem szánni való, gyenge, kiszolgáltatott lány ő, bár-

mennyire is szeretné meggyőzni őt erről a költő. Egy fiú, egy költő nem támasz, hanem kolonc lenne a nyakán – valaki, aki megakadályozza terveinek megvalósításában. Egy strici, akit eltarthat.

Natália sorsa nem különös. És ez a különös a Szép Ernő-szövegben. Natália annyiban bukott, amennyiben a költő az: bukott emberek a társadalom szemében, hiszen nem az előírt úton járnak. A lány választott, s tisztában van választása következményeivel. Szereti a férfiakat, a testi szerelmet – nem bánja, hogy elhagyta családját, s az általuk kiszemelt, számára elfogadhatatlan vőlegényt. Nem bánja, hogy beleszeretett valakibe, aki nem érdemelte őt meg, s elvette szüzességét (s természetesen megígérte, hogy nemsokára utánaşzőkik). Elfogadja az életet olyannak, amilyen – és az őt öntudatra ébreszteni akaró, a társadalmi igazságtalanságokról lelkesen beszélő költőt kineveti. Nem akar többet és mást, nem hibáztat senkit. Álma is hétköznapi, a költő számára már szinte felháborítóan fantáziátlan: nem angol lordot vagy amerikai milliionost vár, mint Jozefa-Zsozefin. Mégsem egyszerűen „beletörődött” sorsába. Megél minden pillanatot, s szabadon teszi azt. És ez a különleges benne. Hogy emberi – és nem állati vagy szent. Nem megkísértő vagy kihívó, sem pedig megváltó vagy önfeláldozó.

A költő és a lány kapcsolata egy mosollyal kezdődött – azaz egy viszontmosollyal. Mert amikor a költő rámosolygott Natáliára, az bizony visszamosolygott. Nem volt visszaüt. Másnap a fiú már köszönni is mert, s a lány úgy üdvözölte – „na, mi újság?” –, mintha már régi ismerősök volnának. Egyszerű és természetes volt minden. Egyszerűen és természetesen beszél el Natália önnön „bukását” is, amelyhez vezető nem is olyan rögzős úton még a költészet is megjelenik: Petőfi verseit szaválta az őt elcsábító Karcsi. Pesten aztán mepróbált tisztességes lenni. Cselédlány lett, ám a családító és annak fia is be-bejárt hozzá éjszakánként („Megmondom, hiányzott nekem a Karcsi, megszoktam már a szerelmeskedést”), s természetesen a lány hamarosan az utcán találta magát. Nevet változtatott, s a névcsere is beszédes: Rózsiból kéjnyöként Natália lett. A rózsaszál a szépség, a szerelem, a bizalom, az öröm jelképe – s mindezt dobta el a Natália névért, melyet csupán azért talált magához illőnek, mert saját véleménye szerint nagyon hasonlít a szerb királyné fiatalkori arcképeire. Azóta, öt éve ül Natáliaként bárcásan az ablakban, s várja, hogy eljöjjon érte valaki, akivel tisztességes életet élhet.

Míg az ifjú költő barátai úriasszonyokra vadásznak színházak előtt, várva a férjek elutazását, vagy festőnek kiadva magukat a kiszemelt hölgyet lakásukra csalják, addig ő egy ablak alá jár beszélgetni – de hogy miről tudott órákon át fecsegni, arra már nem emlékszik. Két beszélgetés azonban megmaradt emlékezetében: a fentebb említett szocialista eszmefuttatás, amikor Natáliát – mint minden prostitúált – fel szeretné szabadítani; s egy másik, a vers születésével (mi mással?) kapcsolatos párbeszéd. A lány kérdésére – hogyan írja a verset? az csak úgy rájön, mint a viszketés? – ad választ, próbál választ adni a költő: „én csak másolom, amit nekem diktálnak. Az egész világ írja azt a verset, az egész világ helyett írom én azt.” A világ és az én, az ihlet és az alkotás bonyolult-egyszerű viszonyát azonban Natália nemigen érti, „mert buta volt, nézett a szemembe tanácstalanul”. Világaik nem találkoznak, nem találkozhatnak: a nyelv sem azonos, amelyen beszélnek – s ezt megerősítendő megismerhetjük Natália olvasmányait, hiszen a lányt az általa olvasott „művek” is jellemzik: nem kér könyvet, sem igényes lapokat, a *Frisz Újság* levelezését és apróhirdetéseit böngészi, melyben az emberek a szerelmet keresik, minden formában; s a pucérsággal és disznóviccekkel teli *Kis Élcslapot* olvassa.

Natália tisztességes asszony szeretne lenni, integrálódni akar a társadalomba, férjre, gyerekekre vágyik, s legmerészebb álma a kocsmajog megszerzése. A költő lételeme ezzel szemben a költészet; a hagyományos társadalmi szerepekről lemondott, szabadságát megőrizve akar a társadalom részévé válni. Hiszen a periférián egyetlen ember sem szeretne élni, ő sem – bármily vonzó is a periférián mozgó szegény költő mitikussá duzzasztott képe. S hogy mennyire nem, megmutatja nekünk a *Budapesti Napló* szerkesztőségében való első tevékenykedése, a névjegykártya-nyomtatás, s az is, hogy – akárcsak Natália – a költő is minden alkalmat megragad álmai teljesülése (és a megélhetés) érdekében. Natália pénzért árulja testét, testi szerelmét, az ifjú pedig a költészetét árulja, mindent megír, amit rendelnek tőle, mert szeret írni, s valamiből meg kell élni. Mindketten szabadok – a társadalmi-családi kötelességeket elhagyva maguk választották útjukat. De egyikük sem áldozná fel szabadságát a másik álmának megvalósításáért, mert saját álmuk feladása létük feláldozása is volna. A fiú képtelen a lány józan, földhözragadt gondolkodását megérteni, míg a költő számára életet jelentő dolog: a költészet, a szavak azok, melyeket a lány nem ért, nem érthet meg. Világaik a Lázár utcai szobán s annak ágyán kívül nem találkozhatnak.

Ebben a kapcsolatban nem egyértelmű, hogy ki az, aki „bűnös” dolgot cselekszik – amikor Natália sárgaságának ideje alatt (testi) szerelemben esnek. Natália számára a költő szükséges hím; s a költő számára a perditáélmény megélése a cél. Mégis: ennél többről van szó, hiszen tizenkét nap boldogság után lehetetlen újra találkozniuk. A költő nem képes a konvencionális férfiszereppel azonosulni,

hiszen Natália nem tisztos polgárlány, akinek rajongó sorokat lehet írni – így a költő nem helyezkedhet a *szerelmes férfi* hagyományos pozíciójába. S mivel Natália sem „mindennapi” perditá, és a fiú sem találja helyét a férfi–perditá-viszonyban, a bármikor bármiről írni tudó költőnek nincsenek szavai az érzésre, mely a nőhöz köti. Vers nem, csakis regény születhet Natáliáról. S születik is: olyan történet, amelyben a költő-író évek múltán próbálja elrendezni mindazt, amit átélt, megélt. Lineáris, ok-okozati láncolatná fűzi a kimondhatatlant, amely csak ezen a nyelven, a tárgynyelven ragadható meg.

Ami kimondható lett volna, ahhoz Reviczky *Szeretlek, mint egy elhagyottat* című perditaversének sorai állnak talán legközelebb:

*Szeretlek, mint egy elhagyottat
Egy másik elhagyott szerethet.
A hogy vergődő fájdalom csak
Képes szeretni: úgy szeretlek.*

*Nem a gyönyörnek tiszta mézét
Szomjazza ajkam, hogyha csókol;
Az, a mi hozzád vonz, a részvét,
Szeretlek, édes, szájalomból.*

*Szeretlek, mert mint én, leányka,
Te is jobb sorsot érdemelnél.
Szeretlek, mert reád találva
Látom, van árva sziv szivemnél.*

*Szeretlek önzésből, kimondom;
Mert a midőn szemedbe nézek:
Egyszerre tűrhetőbb a sorsom
S én kezdlek vigasztalni téged!*

Ám a részvét, a szájalom, az önzés kétirányú: mindketten így szeretik a másikat. Egymásba kapaszkodás ez, s hogy kinek van rá nagyobb szüksége, azt a költő is sejti, sejténie kell. Ebben a kapcsolatban Reviczky sorai inkább a lány szavai lehetnének, ha törekedne valaha is érzéseinek megfogalmazására. Mindketten tükröbe néznek, de Natália lesz képes szakítani, ő az, aki felismeri, hogy lehetetlen ez a szerelem – ebben a viszonyban már nem a nő lenne a férfi tükre, hanem egymásban tükröződnének. A legtökéletesebb kapcsolat lehetne – de mind álmaik, mind a körülmények (és a hagyományok) ellene szólnak.

A „szerelem” mellett a költő az olvasó szeme előtt éli meg a szegény poeta mindennapjait, akinek sorsa azonban nem egyedi: tapasztalatai a kor több költőpalántájának tapasztalatai lehetnének. Olvasunk iskolaéveiről, Pestre érkezéséről. Először rokonoknál száll meg, majd különböző helyeken bérel ágyat – megismerhetjük lakásait, lakótársait, munkáit és munkáltatóit; pénzgondjait, nőügyeit; az első – poeta-létének köszönhető – potyaebédekét; a kávéházi életet; Gyula urat, a New York kávéház jószívű pincéret, költők-írók pártfogóját; a kóristákat, a tehetséges és tehetségtelen kortársakat. Találkozunk a szocializmus eszméivel, verstani elmélkedéssel, asszonyfogó praktikákkal, sikamlós történetekkel. Mindeközben a címszereplő a szöveg túlnyomó részében meg sem jelenik, mégis jelen van: a poeta mellett, annak létevel összefonódva ő az ábrázolt időszak másik jelképe, a kor jellegzetes figurája, a századelső hangulatát megidéző alak. A költő nem szerelmes belé, nem tud hozzá verset írni, ez a „szerelem” (és a szakítás) mégis fordulópont az elbeszélő életében: Natália ad neki arcot, teszi őt egyedivé, a tömegből elkülönülő egyénné. A kapcsolat a költő számára így beavatás: átesik az első igazi tapasztalaton, s kapcsolatuk megszakadása után nem sokkal véget ér a tanulási időszak: a fiú férfivá, a verselgető poeta költővé érkezik, s lesz belőle „Sz. E. – a Budapesti Napló belső munkatársa”.

Szép Ernő hangjának, beszédmódjának elavulhatatlanságát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy az időközben könyv alakban is napvilágot látott *Natália a Magyar Narancs* 2008-as irodalmi sikerlistájának befutója lett – beteljesítve ezzel a mesélő reményeit: „*háad remélem, hogy nem leszek unalmas.*”

Noran Kiadó, 2008

Pienták Attila

Ami érdekel tetszik

Babits Mihály: Levelezés

Mesélik, *tehát* úgy is van, hogy az ezerkilencszázhatvanas évek derekán a következő magyar nyelv és irodalom nagydolgozatcímrel kellett szembesülnie az egyébként már koedukált gimnáziumi osztálynak: „*Miért szeretem Ady Endre szerelmi költészetét?*” Történt pedig, hogy hárman, meghallva tán egy majdani idő szavát, összebeszélés nélkül, ebbe a mondatba sűrítették a témához kapcsolódó gondolataikat: „*Nem szeretem Ady Endre szerelmi költészetét.*”

Vagyunk mással is így. Ad analogiam: nem szeretjük Babits Mihály levelezését. Szerencsére nem is kell szeretnünk, ahogyan Ady Endre szerelmi költészetét sem, pedig azt szeretjük. Babits Mihály levelezésében semmi szeretnivaló nincsen, mint ahogyan Babitscsal kapcsolatban ritkán szokott fölbukkanni a „szeretet” szó. Ha egyszer maga Nemes Nagy Ágnes úgy fogalmazott: „*Miért szeretem Babits Mihályt? Természetesen: nem tudom*” – akkor hogy jön a recenziens ahhoz? Máskor. Itt és most arra a kérdésre kívánunk válaszolni: miért érdekes Babits Mihály levelezése? És miért érdemes kiadni? És miért oly evidens mindez?

Babits Mihály levelezésének kritikai kiadása az ötödik kötetéhez érkezett. Ízlelgessük kicsit ezt a mondatot, mert olyan kellemes leírni, kimondani. A Babits-levelezéskiadás, tizedik évében, öt kötetet tud felmutatni: a kiadássorozat tehát jó tempóban, lendületesen halad. Másrészt: Babits *levelezésének* ötödik kritikai kiadású kötetéről van szó, vagyis örömmel feltételezhetjük, illetve konstataálhatjuk, hogy az életmű más szegmensei is a kritikai editio révébe érnek. (S valóban: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Babits Kutatócsoportjának munkája gyümölcszeként a polcon sorakoznak már Babits regényeinek és drámáinak teljes kritikai kiadásai, szűk esztendőn belül megjelenik rövidprózáinak és esszéírói életművének első kötete. Verseinek kritikai kiadását más műhelyből remélhetjük kikerülni, és hát itt ki is érdemes kerülni, hiszen a recenziens dicsérni jött.) És tovább: a kiadássorozat valóban a teljes *korrespondencia* közzétételére vállalkozik, vagyis nem csupán Babits leveleit olvashatjuk, hanem a hozzá írottakat is. Végül pedig: ez a *kritikai* kiadás a kurrens elvárásoknak és a filológiai és textológiai felsőbbrendű követelményeinek egyszerre megfelelő, minden tekintetben mintaértékű prezentáció a jelenkori magyar modern filológia kínálatában.

Az *első kötet* (1890–1906, sajtó alá rendezte Zsoldos Sándor) értelemszerűen talán a legizgalmasabb, vagy a legizgalmasabbak egyike a levelezés-összkiadáson belül. Ebben találjuk a gyermek Babits levelezését (a legelső misszilit „1890. febr. 21. előtt”-re datálva, tehát első elemista korából). „*A nagy írók gyermekkorában van valami titokzatos vonás – írja Szerb Antal –, ami izgatja az ember képzeletét.*” Nos, Babits gyermekkori levelezése azzal a tanulsággal szolgál, amit amúgy is sejtettünk, vagyis reápillanthatunk egy rendkívül tudatos, intellektuálisan igen hamar érő fiú belsőből fakadó szellemi igényességére, amennyire ezt a családtagoknak írott levelek lehetővé teszik. A kötet fontosabb és nagyobbik része azonban nem ez, hanem Babits egyetemista éveinek levelezése. Szükségtelen emlékeztetni arra a tényre, hogy ez az időszak (az 1900-as évtizedek első fele) érleli meg a pályakezdő Babits poétikaesztétikai alapvetéseit, és ugyancsak, hogy ennek az érlelődési folyamatnak kapcsolattörténeti háttere immár a huszadik századi magyar szellemtörténet kiemelt fontosságú részét képezi. A fiatalkori Babits-levelezésnek ezt a szakaszát aligha lehet túlbecsülni, és aligha lehet túlbecsülni azt a kítúnó munkát sem, melyet a kötet sajtó alá rendezője végzett, akinek ezzel a nagyon sokat idézett és nagyon sokat kommentált levelezésanyaggal kellett a kritikai kiadás igényének megfelelően megbirkóznia. A sorozat nyitó darabjához méltóan igényes munka hosszú időre hiteles és mérvadó, nem csupán a Babits-életművet, hanem a huszadik századi magyar irodalmi megújulást általában kutatók számára is.

A *második kötet* (1907–1909 áprilisa, sajtó alá rendezte Szőke Mária) a pályakezdő irodalmárról és a stabil pénzkeresetet biztosító gimnáziumi tanárság okozta napi fáradtságáról tudósít. Utóbbiról szűk-

szavúan, hiszen Babits, ha ideje és ereje engedi, leginkább írói karrierje beindításának ügyében ragadott. A Szegedről Fogarasra helyezett tanár agitációja tökéletesen érthető, hiszen messzebbre nem is kerülhetett volna bármilyen kulturális központtól – a posta azonban akkoriban még lehetővé tette az irodalmi színre lépéshez szükséges kapcsolattartás megfelelő sebességét. A szaporodó napilapközlések, a *Nyugat*, a *Holnap* antológia – az utolsó levelek egyikében Fenyő Miksa már Babits bemutatkozó kötete megjelenésének gyakorlati részleteiről tájékoztatja a szerzőt: a levelezésből plasztikusan rajzolódk ki Babits komótosan lendületes pályakezdése.

A *harmadik kötet* (1909 májusa – 1911 júliusa, sajtó alá rendezte Sáli Erika és Tóth Máté) levelei az ígéretes pályakezdőből szinte egy csapásra (egy-két csapásra) befutott, megbecsült és foglalkoztatott szerzővé váló Babitsot állítják élénk. Tulajdonképpen döbbenetes élményt nyújt annak figyelemmel kísérése, hogy a fiatal szerző, kényszerű fogarasi tanárkodása miatt, a személyes találkozókat, hogy úgy mondjuk, a *jelenlétet* majdnem teljesen nélkülözni kényszerülvén, szinte kizárólag a levelezés révén mégis mennyire *jelen tud lenni* az irodalmi életben – adminisztrálja sokasodó publikációit, meghozza első és szintén sokasodó, az „*irodalmi diplomácia*” területére tartozó döntéseit (pl. miként nem csatlakozik az elsősorban Balázs Béla és Lukács György nevével fémjelzett körhöz), több műfajban is nélkülözhetetlen szerzőjévé válik a *Nyugat*nak, és – inkább kimondva, mint kimondatlanul – meghatározó jelentőségű alakja (természetesen Ady után) az új magyar irodalomnak. A múlt századadelő postai szolgáltatásait mindinkább irigyeljük, amint előrehaladunk a Babits-levélkezésben.

A *negyedik kötet* (1911 júliusa – 1912 októbere, sajtó alá rendezte Sáli Erika) levelei csaknem zavar-talanul annak a békés tepesdésnek a lenyomatai, aminek ezeket az esztendőket hinni szeretnénk. („*Az utolsó előtti előtti békeév viszonylag nyugodtan telt*” – írta Bródy János.) A kötetben feltűnően megritkulnak az irodalmi érdekű levelek, ami akad, az is inkább technikai jellegű, rövid, gyakorlatias. Nem csoda, hisz Babits immáron fővárosi tanár, változó munkahelyekkel – a személyes kapcsolattartás (melyet, ha módja volt rá, mindig is preferált a levelezéssel szemben) sokkal könnyebbé vált számára. Feltűnő viszont a tanítványok nagyszámú jelentkezése (elkes levelek alapján Babits talán mégiscsak szimpatikusabb tanáregyenység lehetett, mint azt gondoltuk), közöttük Komjáthy Aladáré. Meglepően jó baráti viszony képét vetítik az olvasó elé a Móricz Zsigmonddal való levélváltás e korszakbeli darabjai. S ha halványan is, de fölsejlik már a politika (vagy talán maga a történelem, ki tudja?), mely nemsokára oly sebesen ragadja magával Babits Mihályt és életművét – az „*500 szabadgondolkodó diák*” levele, Szabó Ervin levele, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának levele. Folytatásuk következik.

Az *ötödik kötet* (1912 novembere – 1914 szeptembere, sajtó alá rendezte Pethes Nóra és Vilcsék Andrea) majdhogynem érdektelenségbe fúl. A többé-kevésbé megállapodott tanárember és a többféle szempontból befutott fiatal költő-író leveleit olvashatjuk, ebben a kötetben azonban különösen feltűnő arányú többségben vannak a napi-hétköznapi gyakorlatba illeszkedő, valóban gyakorlatias levelek, meghatározó mennyiségben a családiak. Talán nincs is olvasó, aki ezt a kötetet kézbe véve ne rögtön 1914 nyarához lapozna kíváncsiságtól hajtva – nos, Babits július 26-án kelt, édesanyjának írott levelében mindjárt talál is egy szívszorító mondatot: „*A háborútól ne féljetek: Pistit nem vihetik el.*” Pisti, azaz Babits István, a költő öccse 1915 és 1920 között életét a fronton, majd hadifogságban töltötte – hazairrott levelei 2005-ben jelentek meg a kritikai kiadáshoz szorosan kapcsolódó Babits Könyvtár sorozatának darabjaként, Buda Attila sajtó alá rendezésében. Csak hogy a kép teljesebb legyen.

Rövidre fogva tehát a felvetett kérdésekre adandó lehetséges válaszokat: Babits Mihály levelezését nem kell szeretnünk, mert nem kell szeretnünk a XX. századot és annak irodalmát sem. Babits levelezése kimondhatóan érdekes, mert most, a XXI. század elején a magyar embereknek talán semmi másra nincs nagyobb szükségük, tehát érdekük, szellemi tekintetben, mint hogy szembenézzenek a huszadik századdal (és annak irodalmával). Ennek a szükségnek kielégítését pedig természetes módon szolgálja a múlt század egyik legnagyobbja levelezésének kritikai igényű, *tehát* a lehetőségig megbízható kiadása. És – hogy a bevezetőben föltett utolsó kérdésünkre is válaszoljunk – miért oly evidens mindez? Babits Mihály levelezése fontos és tanulságokkal teljes része a magyar szellem-történetnek és a magyarság önismeretének. Egybegyűjtése, föl kutatása és közreadása akkor is tiszteletre és elismerésre méltó volna, ha „*pusztán*” filológiai érdekből tarthatna számot a figyelemre, ám ennél mégis többről van szó. Az egyik legkülönösebben háborzongató félévszázad egyik legnagyobb magyarja levelezésének a ma tudományossága valamennyi eredményét tekintve vevő tudós közzététele ugyanis csak egyfelől irodalomtudományi tény. Másfelől olyan szellemi aktus, mellyel egy modern kultúr-nemzet tartozik önmagának.

Babits Mihály Műveinek Kritikai Kiadása, Levelezés, főszerk. Sipos Lajos, I–V, 1998–2007

Kovács Krisztina

Valódi és belső utazások

Miklya Luzsányi Mónika: Madárkenyér

Miklya Luzsányi Mónika novelláskötete, a 2006-ban a Jelenkor Kiadónál megjelent *Te csak táncolj szépen* című családregejényének nyomában jár. A történetek, csakúgy mint az említett három generáció történetét elbeszélő regényben, a történelemben vetett individuum lehetőségeit járják körül. Az elbeszélés formái változatosak, a kiszámíthatatlanság, a véletlenszerűség a sorszerűséggel és a körkörösséggel keveredik. A családtörténetek nemzetközi történetekként, különböző társadalmi csoportok sorsdrámaiként bontakoznak, épülnek. A nyelv azonban, amelyen mindezt elbeszélik, nagyon is egységes, izgalmas, és már az olvasónak is otthonos világ, amelyben a mondat fontos tényező. Miklya Luzsányi Mónika novelláiban az összetett mondat végtelenül terhelhető: elbírná a történelmet, idősíkváltásokat, a narráció különböző megjelenési formáit, a vendégszövegeket. A bekezdés hol elkülönít, hol elmosza a különféle szövegek világába költözés határait. Az újraolvasás, figyelmes olvasás itt elengedhetetlen feltétel, a történetek már ismertek, és a szerző prózája ugyanúgy hordozza őket, ahogy ezt szereplői is magukban és magukkal hordják. A kötet novellái az elmúlt években folyóiratokban (*Bárka, Forrás, Holmi, Magyar Napló*) közölt darabok, vagy azok átdolgozott változatai. A gondos szerzői, szerkesztői munka eredményeként nem különálló elbeszélések, szereplők a jelenkor történelmét átélő „nagy család” tagjai, sorsuk a közelmúlt eseményeivel találkozik.

A kötetet indító *Dibuk* című novella főhőse a zsidó hagyományból ismert rossz szellem, olyan bűnös lélek, amely vétke miatt örökké kóborol addig, amíg élő emberben találhat menedéket. A novella első megjelenésekor (*Bárka* 2004/3. szám) még meglévő, a kötetben már elhagyott ajánlás Slojme An-Ski azonos című drámájára utal. A kötetbeli változat elszakad a konkrét szövegre utalás értelmezési horizontjától, a csak néhány részletében módosított szöveg változtatásai a két főszereplő, nagymama és unokája személyének felcserélhetőségét erősítik, kettejük jelenetei láthatatlan határátlépések formájában jelenhetnek meg.

A zsidó szerelmétől elszakított nagymama sorsát lányunokája vállalja, a halálból visszatérő férfi a végtelenbe ragadja a lányt, a holokauszt miatt boldogtalan szerelem új testekben és szférákban teljesezhet be. A több generációt fogva tartó történet vonul végig a novellán, a vendégszövegek mellékmondatokban bomlanak ki, észrevétlenül simulnak bele a hétköznapi mozdulatokba, bizonyítva a hagyományhoz való személyes viszony intimitását. A zsidótörvények és az *Énekek éneke* részletei, ahogy a szerzőtől már megszokhattuk, olyan vázat alkotnak, amelyhez fordulva néhány vonással megrajzolható a történet. A Völgejényéhez vágódó Menyasszony kívánságai a beteljesületlen szerelem emlékének előhívói, a saját liturgia részei lesznek („bal karod a fejem alatt, jobboldal átölelsz engem, a férfi világosan tudta mégis, Gitta mennyire akarta, mennyire vágyta Hännán ölelését”; „merre vagy, kereslek, de nem találalak, jöjj vissza hozzám, én völegényem”). A szerelme elvesztése miatt érzett fájdalom, a házasság egy másik, a zsidó fiú deportálásában valószínűleg részt vevő férfival, a nászéjszaka és a németek bevonulása egy éjszaka haláltánc. A testek médiumok, a történelem „elszenvedői”, a szexuális aktus örökre a katonák menetelését utánzó militáns, fenyegető mozgássorrá válik a lány számára.

A tömör, összetett mondatai mögött is szűkszavú próza eszközei a szimbolikus névadások. A nevek a sűrítés eszközei, Miklya Luzsányi Mónika novelláiban erősen szívják magukba az identitást, finoman magyaráznak meg helyzeteket. A név leleplez (Goldwald Hännán) vagy elrejt, mint

a Gitta, a nagymama csak szerelme által használt beceneve, amelyet unokája örököl. A helyszínnek (a *Dibuk*ban a szerelmi találkák helyül szolgáló lakás) nemcsak mentális térként adnak keretet a múltnak, a történetek valóban a falak repedéseiből röppennek ki, a falról lebomló tapétarétegek az egymásra épülő, de valójában különbségeikben is azonos történetek metaforái. A novella a harmincas évek társadalmának teljes panorámáját adja, megjelenik itt a többgenerációs, vagyonát lassan elvesztő orvosfamilia lánya, a numerus clausus miatt légüres térben mozgó zsidó évfolyamtárs, az arisztokrata vőlegény. A „*hazugságból álló falak*”: rétegei fokozatosan esnek le, ahogy a történet is rétegeiből bomlik ki.

A kötet második novellája, a *Hetediziglen* szövegében a szerző által többször feldolgozott történetet, Sztelh Gábor evangélikus lelkész második világháborús tevékenységét, gyermekmentő munkáját olvashatjuk újra. A novellába szervesen épülnek be a *Hogy véget érjen a sötétség* című dokumentumregényben összegyűjtött anyagok, a védett házakban zajló élet, a szétlőtt Budapesten bolyongó gyerekek kalandjai, és egy párbeszéd során, egy különös kivégzési kísérlet körülményei között a témát feldolgozó film (*Valahol Európában*) híres mondatának (Könyörgöm, akasszuk fel!) parafrazisa is elhangzik (Elgázosítjuk a Hargitait). A szemet szemért elv, az apák bűne a gyermekközösség istenítéletét kényszeríti egyik tagjára. A zsidó és keresztény fiú barátságát megszakítja a háború, hogy aztán az árvaházban a nyilas apa tetteivel szembesüljön a közösség. A szerző érdeklődésében kiemelt szerepet kapnak a történelmet helyzetük fokozott kiszolgáltatottsága miatt valóban befolyásolni képtelen, ugyanakkor az eseményeket saját elbeszélői pozícióból rögzíteni képes csoportok: gyerekek, valamilyen fogyatékossággal élők. A helyzetükből és elbeszélői, megfigyelői szerepükből következő hiány az észlelés olyan érzékenységét biztosítja az ábrázoláshoz, amely az objektivitás kegyetlenségének közegét teremti meg.

A veszteséghez kötődő érzetek, apák, anyák, nagyszülők halála a *Feketén, fehéren* Szántó Piroska emlékének ajánlott szövegében is hangsúlyosak. A főhős egy újabb kis világban, Kiskunfélegyháza utcáin járva poétikus, lassan gördülő időben vándorol. A portréfestésre a háborúig képtelen festő története mitikus térben bomlik ki. A felismerhetően valós életrajzi elemek és helyszínnek (Kiskunfélegyháza, Budapest, Bajót) Szántó Piroska gyermek- és fiatalokora, második világháborús sorsa mégis mágikus, a történelemmel terheltként is időtlen helyen épül. A novella szövetét a Szántó Piroska önéletrajzi írásait összefoglaló *Bálám számára* kötet és más visszaemlékezései adják, de újratervezve, az önéletrajziságtól is függetleníthető szövegeknél működve. A *Dibuk* falainak lebomló tapétarétegeihez hasonlóan ebben a novellában a padló repedései a múlt történéseinek jelképei, a berendezési tárgyak a korábbi állapotok, érzések, elvesztett családtagokhoz kötődő érzetek hordozói.

A festő számára az anya halála a színek elvesztésében, a kontúrok, arcok elmosódásában fejeződik ki. „*Azóta gyűlölte a tükröket, saját arcképét is, hazudik, fonott copfokat mutat, bájos szájszegletet.*” A természet, növények, állatok antropomorfizálódnak, ilyen módon jelenik meg a novellában Szántó híres lovas sorozata is („*órákig elbámulta a napraforgók mosolygós arcát, a galagonyabokrot, ahogy fejére kapja vörös szoknyáját*”).

A portréfestés képességét a végleges pusztulás előszele hozhatja csak meg („*dolgozott mégis tovább, mint az eszelős, hogy megörökítse a bajóti asszonyok arcát, mielőtt elér hozzájuk a front*”), a történetek rögzítése a túlélés egyetlen eszköze.

A *Nyelve alatt obulus* a kötetet indító novellához hasonlóan a ciklikusság, több generációra érvényes végzetszerűség terepe. A nyomozó, a titkok nyomában járó ismét egy unoka. Nagypapjáról, Árvai tatáról halála után derül ki, hogy a szomszédban lakó rokon Majtényiné csábítója, aki a szakszerűtlen magzatelhajtás után csak a boldogtalan szerelem terhét hordhatja, ami idősebb korára örülethez közeli eksztatikus állapotba hajtja. A hűtlen szerető unokája ugyanazt a táncot járja a kút-kávéhoz, mint egykor nagypapja szerelme. A nyelv alá helyezett obulusról szóló varázslat a nyugodt halálba utazás, a korábban elmaradt megváltás története. A mondóka a népballadák világát idézi, de az égbe ragadás motívuma, amelyet a népvándorlás kori népek hitvilágából is ismerünk, a *Dibuk* záróképét ismétli. Ez a kép a beteljesületlen szerelem szimbóluma, a pusztulás metaforája ismét egy romos épület. Salétromos falai, ablakkeretei, amelyek korábban titkokat zártak el, hangokat rejtettek a külvilágtól, nem állnak tovább az igazság útjában. A rejtély, ahogy Miklya Luzsányi Mónika prózájában várható, lépésről lépésre bomlik ki, az egész életet meghatározó történet azonban csak a gyerekkorban kezdődhet.

Az *Iszalaq* a kötet egyetlen szövege, amelyet a szerző az itteni közlést követően publikált folyóiratban, a *Madárkenyér*-beli változat más szempontból is érdekes. A *Forrás* 2008. márciusi számában

közölt változatban a történet idejét konkrétan megjelölő 301-es parcellás exhumálás jelenete nem szerepel. A szöveget egyértelműen 1956-os történeti tevő bekezdés hiánya a vissza nem térő anya meséjének politikumát mégsem veszi el. A régi karácsonyi emlékből hirtelen tűnik el az anya, szűkszavú, finom utalások hozzák csak kapcsolatba a család életének mozzanatait a történelemmel. („*En mindig mondtam neki – dohogott tovább Óma –, mondtam neki mindig, hogy hallgasson.*”)

Az *Úrvacsora* egy istentisztelet és úrvacsoraosztás hétköznapi esemény sorából vázolja fel a magyar történelem legfontosabb, szimbolikus jelentéssel bíró pontjait. A „*hercegfiai*”, András és Béla, két teológusnövendék, akiket a véletlen tesz hőssé vagy elnyomóvá. András egy szerelem, az imponálni vágyás vezet a papi pályára, öccse, Béla vallásossága mély meggyőződés. A kommunista hatalomátvétel után mégis ő lesz a rendszerhez lojális püspök, bátyja pedig vidéki száműzetésben él, egy eldugott egyházközséget vezetve. Miklya Luzsányi Mónika prózájában a kapcsolatokból a létbe, történelembe vetettség bontakozik ki, a legszebben, leginkább csupaszon talán ebben a szövegben. A novella az elmúlt hetven év történelmét jellegzetes sorsok, típusok bemutatásán keresztül ragadja meg. A bekezdés válik a sűrités eszközévé, a sorsok, végzetek, társadalmi csapdák a tagmondatokban bujkálnak. Az istentisztelet résztvevőit pásztázó elbeszélő így mutatja meg a 20. század panoptikumát. Itt van a „*jobboldali szocdem*” harangozó, a mérnökből halastó örré váló „*forradalmár*”, aki újholdkor megnyitja a zsilipeket, és egy mitikus úton a számárra elérhetetlen szabadságig kíséri a halakat. A megváltást, feloldozást a pap iránti vonzódásának beteljesülésétől váró, bácskai internálótáborot is megjárt sváb házvezetőnő az SS-be belépett, az oroszok által megölt fiát siratja.

Az *Ajándék* és a Szabó Magdának ajánlott *Örökség* szövegében a történelem, mint fenyegető keret háttérbe vonul, a személyes kapcsolatok, választások, döntések mögött azonban mindig felsejlik. Az *Ajándék* szellemi fogyatékos szereplője, Babi látásmódja eltér a többiekétől, számára a világ értelmezésének módjai mások, a hiány a látás új módját adja a szövegnek. Az általa beszélt gyereknyelv, a világ titokzatossága, a látszólag értelmetlen szavak helyett újak létrehozása állandó és komfortos állapot. A kínált narratíva azonban nem újdonság, a többi novella szemmelleg ép szereplője sokszor csupán ennyit értenek meg a körülöttük zajló eseményekből. Hiába sajátítják el a társadalom és a kor rájuk kényszerített szabályait, a szavak és érthetetlen nyelvi világok „*labirintusában téblábolnak*”. Az *Örökség* főhőse, Anca az egyéni szabadság, boldogság, saját, teremtett hagyomány kísérlete során próbál elszakadni saját életétől. Öngyilkossága, semmibe ugrása és zuhanása az égbe ragadáshoz (*Dibuk, Nyelve alatt obulus*) hasonlóan a szabadság más szcénában való megvalósulása, az egész kötetet uraló, vágyott ideális létállapot elérése.

A *Tizenhárman egy asztalnál* egy elvesztett birtok, egy nemesi család bomlása, egy testvérpár kapcsolatának története, a családregegytől és a szövegtől magát finoman távol tartó narrátor ezúttal egyikük házastársa. Egy pusztulásra ítélt és egy örökségként belakott ház ürügyén esik szó kiteleptetésről, kulákságról, egy értelmiségű család kényszerpályáiról.

A Schein Gábornak ajánlott című novella, a *Madárkenyér* keretbe foglalja a kötetet, nemcsak a zsidó téma, hanem a hagyományhoz való visszatérés, újraértelmezés, hazatalálás motívumai miatt. A családját és az országot elhagyó apa helyett a nagyhatalmú káder, koncentrációs táborot megjárt mostohaapa szembesíti a múlt lehetséges értelmezéseivel a főhős lányunokát. A történet csakúgy, mint az *Iszalagban*, egyetlen esetvonás („*Sohasem fogom tudni elmesélni neked azt az éjszakát.*”). Egy pillanattól, az anya egy gesztusából bontakoznak ki a 20. századi zsidóság fontos történetei („*Évtizedekkel később, anyja halála után volt csak képes regisztrálni a pillanatot.*”). Újabb és újabb, egyre kisebb világok nyílnak egyetlen mozdulatból: az országot elhagyó apa, a pártkarriert befutó, táborból megmenekült mostohaapa, az érdekházasságban idegenként fuldokló anya, a lázadást a hippikorszakban próbáló főhős. Természetesen előbukkan a múltból a nagyszülőki második világháborús története, a holokausztól vidékre menekülése, sor kerül egy újabb mikrovilág, a szerző számára érthetően fontos békéscsabai közeg lírai bemutatására. A családi kapcsolatok a közelség, közösség, idegenség témái körül forognak („*Nincsenek szavaik egymáshoz.*”).

Az elvesztett apa „*filmje*” újra a repülés állóképével ég a visszaemlékező tudatába, válik testetlen, anyagtalan képpé. Emléke, hiánya azonban mégis valódi párbeszéd és kölcsönösség rendszerében olvasható. A vendégszövegek termékeny kontextusban szerepelnek együtt: hazafias, irredenta dalok és az Ószövetség, a gyónási formula és a zárókép, az ortodox zsidó nagypapa imája, egy jellegzetes írói világ képei.

Miklya Luzsányi Mónika számára minden téma, saját életének mozzanatai, kedves témáinak, jelenkor-történeti kutatásainak eredményei újra és újra elmondva sem válnak tartalmatlanná.

Novelláiban töredékekből, szóbeli legendáriumok fejezeteiből épül a cselekmény. Földosztások, visszaszerzett birtokok, pusztuló házak, a saját vagy családjuk történetét nyomozók végállomásai (*Tizenhárman egy asztalnál*). Az ószövetségi hagyomány a szerző számára fontos zsidó és protestáns tradíció része, fontos szöveve. A zsoltárok, liturgikus szövegrészletek olyan biztos pontjai ennek a nyelvi világnak, amelyek segítségével magától értetődően és kétségbevonhatatlanul rajzolható meg egy történet. A kort jól ismerő elbeszélő számára egy szókapcsolat, egy momentum elég az ábrázoláshoz. Azon körülmény említése például, hogy a zsidó családok híres magyar történelmi alakok neveit adják gyermekeiknek, a novellák névválasztása többet mond az asszimiláció mentalitástörténeti szempontjairól, mint egy hosszú párbeszéd. Az elbeszélések világa a kertek, udvarok, a titkok világa, valódi és belső utazásra induló szereplője pedig a gyerek, aki a történelemben bolyongását itt kezdi, és identitását elnyerve ide is tér vissza.

Ráday Könyvesház, 2007

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.